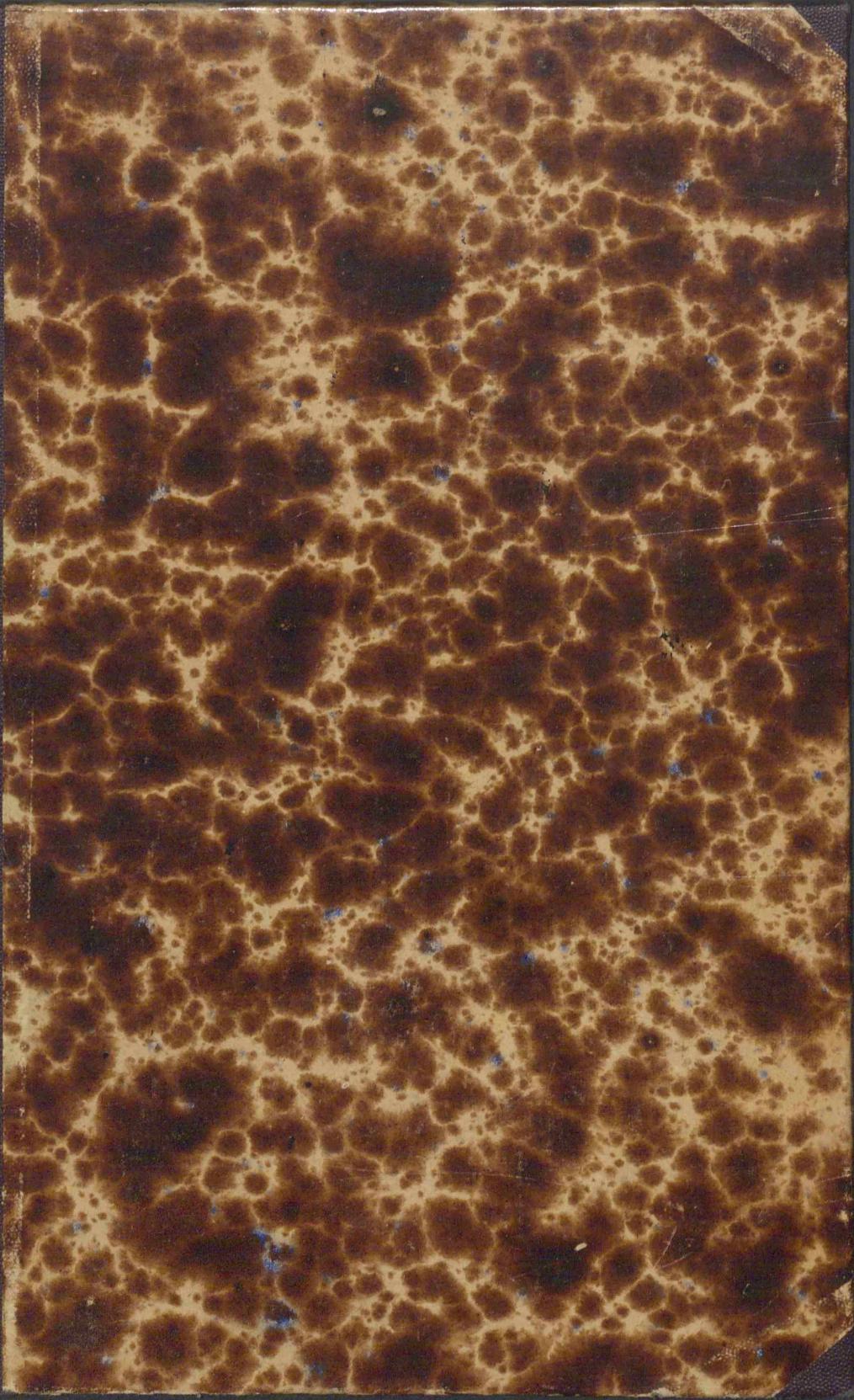

B
650-
655.

J. CASNEGEON

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 650-5

יד שד"ל

ספר כולל תולדות ציון שד"ל המוצב על קברתו בעיר פאדובה

פרק ראשון מספר שד"ל הנקרא בשם

"הקדמה לדקדוק לשון עברי"

הנוגע למקור הדקדוק העברי ולמצעד שלמותו

מתרגם עברית

עם הערות והשלמת הפרק עד הזמן הזה

מאת

חצ' יצחק חיים קסטילוני ס"ט

איש טרייסטן.

פה טרייסטן י"א

ש. גאלתנו יה אל תאחר נפ"ק.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער.

1895.

יד שד"ל

ספר כולל תולדות ציון שד"ל המוצב על קבורתו בעיר פאדובה

ופrank ראשון מספר שדר"ל הנקרא בשם

"הקדמה לדקדוק לשון עברי"

הנוגע למקור הדקדוק העברי ולמצעד שלמותו

מתורגם עברית

עם הערות והשלמת הפרק עד הזמן הזה

מאת

הצ' י יצחק חיים כסטילוני ס"ט

איש טרייסטן.

פה טרייסטן יע"א

ס' נאולתנו יה אל תאהר נפ"ק.

קרاكא

בדפוסו של יוסף פישער

1895.

SCIADALI MONUMENTUM

quo libro continentur historia monumenti in tumulo

PROFESSORIS SAMUELIS DAVID LUZZATTO

PATAVII EXSTRUCTI

atque eiusdem commentatio

DE ORIGINE ET PROGRESSU GRAMMATICAЕ HEBRAICAE

praemissa volumini quod inscribitur

PROLEGOMENA AD GRAMMATICAM LINGUAЕ HEBRAICAE

In sermonem Hebraicum convertit, annotavit,
usque ad aetatem nostram perduxit,

VICTORIUS CASTIGLIONI

TERGESTINUS.

TERGESTE MDCCXCV.

CRACOVIAE.

in aedibus Iosephi Fischeri.

מצבת קבורת שד"ל.

למן היום אשר בו עזב שד"ל ארץ תלאות לכת לשיכון בשמי
שמי עד לימין עליון, גמרו בני משפחתו והוחשי שמו להרים יד ונס
על קבורתו, להראות לעיני כל גורל כבודם ווראותם לך, ועל כן הסכימו
ראשי הקק"י פאודובה לייחר לו את מרכזו חצר מות שלחם נגד הפתח
לקבריו שם. על מקום מנוחתו הכננו בנוי תכף ומיד אבני גזית ליסיד
הצווין, ותרם הבטחה זו את כאה מעלה הארץ, ובשלש מעלות יعلו
עליה, ושם נתנו לוח שיש לבן ושם המת חרוט עליו בלשון עברי
ואיטלקי. בראשונה חשבו העומדים על המלאכה לכנותו בסוף הרמת
הצווין על ידי מכירת הספר הכלול בדברי החכמים אשר הספידו למת
ביום אשר בו לקבר הובל, אך הזכר הזה לא הצליח, כי רבים מגדולי
הזמן, בדעתם כי לא הניח שד"ל אחוריו נכסים שמהם יחו אשתו
ובנייה, כי בצע בסוף לא לפקח מעולם מגיע כפיו אשר השתדל בתורה,
בחכמה עמוקה ובזריזות נדולה כנודע לכל, שמו מגמתם לקבץ סך
לחוק בו ידי בני משפחתו, ובפרט למען יוספו להזיא לאור הספרים
אשר כבר התחיל שד"ל את הרפשתם, ושאר חבריו היקרים אשר היו
לו עוד בכתובם, ולא נתנו עוד לבם להרמת הצווין הנשאר כמו שהוא.

בשנת התרמ"ח החל יהתושב בטריאסטי הגביר דוד מופרגרגנו
טילידי גורצ'יאה והוא בן בתו של שמואל חיים לולי שהיה בן דוד
shed"l. האיש הזה עזב בימי עולםיו את עיר מולדתו ושם דרך עמו
לפאודובה וחתעס שם בסחרה וירבה לו נכסים, אך באחיו בוה גם
מלמוד התורה לא הניח ירו, ויאוסף לו מדעים מממדים שונים בכל
ענפי ספרות ישראל, ותמיד אהב את שד"ל כאח לו ויחי בין מכבדיו
VIDIJO היקרים. אך ביום זקנותו כמה שנים אחרי מות שד"ל, עזב
עיר מגוריו ונתיישב אצל אחיו בטריאסטי, וימת שם בשנת התרנ"א.
אחרי מותו פתחו אחיו את צואתה, וימצא כתוב רצונו להקדיש מנכסיו,
אשר רוכם קבע למשעי צדקה, חמיש מאות ליטרא נמלה בסוף להרמת
צווין על קבורת קרובו וידיו שד"ל. אך הגביר ענירקו שלם אב וראש

לעדה בני ישראל בעיר טריאסטי, אשר פקד רוד מורהורנו לקיים צואתו, לא ידע למי ישלם כספ' נדבתה המת, ומה עשה להיות בטוח שרצונו יתקיים ומהשנתו תצערף לטוענה. ויהי בהגيع הדבר זה לאוני, תכף מיר עליה במחשבתי להשתמש בעת הנכונה הזאת, לקבל נדבתה מורהורנו מיד מקיים צואתו, להספיק אליה מתנת קhalbתו וקחלות אחרות ואיזה מקרובי שדי' וטמיכרו גודל ערבי, ולהקים על קברו ציון נאה לו ולגדולתה, לא למטענו כי על ידי ספריו וחבריו המפוארים והרבבים אשר מהה עדי מדתו הטובות והישירות, ומופת חכמתו העמוקה והרחבהmani ים, וגודל אהבתו וחמלתו לסייעת ישראל ללשונו ולתולדותיו, הרים כבר לעצמו ציון קשה מברזל ומנחת, ונשא כהרי קדם זכרו לא יסוף מזער ישראל עד עולם, כי אם למטענו, ולמען כבוד היהדות האיטלקית, שלא יקומו צאצאיינו אחרים ויספרו גנותנו בראותם קבר הפילוטוף, המשורה, המפרש, והמדקדק' יותר גודל בין העברים האיטלקים במאה זאת, במקום געוז ונשכח מחוסר כל כבוד והדר, בלי אבן שמשם תזעק ותאמיר לעוברים: האדמה אשר אתם עליה אדמת קדש היא, כי בה מצאו מנוחה עצמות אוישתם וישראל חכם, שדי' הגודל הזה.

וכאשר דברתי על העניין זהה לבמהר"ר שבתי רפאל מולוי אב"ד במחנה קדשו ולבמהר"ר משה יצחק אשכנזי מורי ובתר ראשיו, שניהם אהובי שדי' ומכבדיו, והודעתني להם את מוחשבתיהם, מיד הודיע לי והסבירו עמי, ויתחברו אליו, ויחזקו את ידי להוציא עצתי מן הכהן אל הפעול, ובעהית חפץ ה', בידונו הצלחה. ויעזיז בית דין אשר מלך בעירנו הבירנו אותנו כהוגנים לקבל נדבת מורהורנו מיד מקיים צואתנו, והח' ישעה בן שדי' הרץ לנו מאתים ליטרא אשר קרש לתוכלית זה; הח' הרופא הנוצרי אנטוניו זאמבעללי טער וירונא, אשר בשקדו על דלתינו בית הספר הגבוה בעיר פאודבה למלוד הכתת הרפואה, למד גם כן לשון עברי עס שדי', ואהבו וכבדו מאד. בנפש חפצה לקחו חלכם בהשגת מטרתי, ישעה ויוסף בני שדי' הנוטרים, ואיזה מקרוביו ומכבדיו, עם קhalbות הקודש טריאסטי, פאודבה, ויניציאה, מנטווא, וירונא וטורינו, כי לא רציתי לעשות התימה ברבים לאסוף סך גדול לתוכלית זו, בדעתני כי זה יהיה נגר רצון המת, כי האיש שדי' ענו מאר בידוע; ועל הדרך זהה ממשך זמן לא כביר, היה בידי הכסף הנוצרך לכל המלאכה.

על פי עצת החכם המהנדס הפאודובני הנגיד אימיליאו מהכהנים, אשר היה בעוררי, לא על מנת לקבל פרם, כי אם לאות אהבה וחברה למת ולבניו, נפקדה המלאכה אל חרש ابن שלא מבני עטנו הח' ה. ריצצו, לפסול ולהרים הציון על יסודו המוכן לו לפי התבנית אשר

בחרגנו, ולעתות ברכזון המת, אשר הודיעו כמה פעמים בחיו למודיעין, גמרנו לבתוב על הציון רק בדברים האלה: שד"ל, לו דומה תhalbת נולד בטריאסטה התק"ס נפטר בפאדובה הדריאנו, הציון עצמו נחלק לשששת חלקים, התחתון והוא היסוד, נשאר כמו שהוא, רק המועלות נחלפו כי משך הזמן וחילופי האירור השחיתון, ועל המעללה השלישית נכתב שם שד"ל בלשון איטלקית עם שנת הולדו ונתנה מותו. החלק האמצעי נבנה אבן גזית שלמה מרובעת מצור החלמייש, והעלין הוא כטין שפוד של שיש לבן בעל ארבעה צדדים, ובצד הפנים מצא מקום המכtab בתוך שתי כפות תמרימ.

נא יהיה הציון הזה מופת לדורי דורות על האהבה הנדולה והחבה היותר המתעוזרות עתה, ואשר תתעוררנה כל ימי עולם בלב כל איש אשר בשם ישראל יכונה, על ידי יושר מדות האיש הנכבד תחתיו, ועל ידי חיבורו היקרים טהוב ומפה רב; ויבעיר בלב כל רואיו אש האמונה היהודית החזקה והעמוקה, ושלחתה הקנאה הנדולה לאמת ולשם ישראל, כי אלה היו תמיד תוכנות כל ילדיו חכמו רבת הצדרים ונפלאה מادر מادر, ותכלית כל מעשיו ומחשובתו עד יום טותו; אכ"ר.

פה טרייסטו י"א בחודש אלול ש' נאולתנו יה אל תאחר לפ"ק.

הצ' יצחק חיים קסטליוני ס"ט.

ל שְׁדִיל בַּיּוֹם הַרְמָת מִצְבַּת קְבוּרוֹתָנוּ

זה פְּשָׁלְשִׁים שְׁנָה עַפּו עֲבָרוּ
מֵיּוֹם לְקַחְתָּ בּוֹ נִעְלָ רַאשָׁנוּ
יּוֹם צִיר וּבְכִי, פְּגַנְנוּ בּוֹ קְדָרָה
כִּי נִפְלָה עַטְּרָת פָּאָרָנוּ.

אָה אֶם עַיְנִיךְ מַעְלֵינוּ סָרוֹה
אָם לְקַבְּחָה לֹא תִּקְחָה עוֹד אָזְנָנוּ
מִסְפְּרִיהָ, מִחרְווֹז גְּבָרָה
נִשְׁאָב מַיִּחְמַתָּה לְצִמְאָנָה.

הַלֹּא תִּפְתַּח אַיִן יִפּוֹן לְגַצְחָה,
תִּצְּבַּח לְהָ בְּלֵבָב פָּלְבִּנְיָעָבָר,
אַחֲבָתָה לְאַמְתָּה לְאַמְנוֹתָה.

אָבּוֹ מְרִימָיו לְהָ מַכְבִּידָה
תוֹעַק: שְׁדִיל תִּחְתִּי הוֹבֵל לְקַבְּרָה;
עוֹבָר! הַשְּׁתָּחוֹת, הַשְּׁפֵל הַפְּצָח!

אל עין הקורא

לחוג כהונן את הנכת הציון המוצב על קבר טאור דרנו שדי'ל
בעיר פדרוכה, אמרתי למלאות הפעז איה ממיודיע היקרים מארצ'ן
רוססיאה, ולחוזיא לאור הגומ עברי מן הפרק הראשון מספרו היקר
הקדימה (פרוליגומני) לדקדוק לשון עברי הנוגע אל "טקור הדרוק
העברית ואל מצעד שלמותו" ולהשלים הפרק עד הזמן הזה. הפרק
השני מהספר עצמה, תולדות לשון עברי" שתרגמתי כוה שנתיים
ימים, ועשיתי לו איזה הערות, יראה אור הרפום איזה במשך זמן לא
כבר, ע"י הגביר שאלתיאל איזיק גראבער מיאראסלאו, בחיל החמישי
מספרו השנתי הנקרה בשם "אוצר הספרות". אקווה לאל שע"י העתקותי
אללה יגדלו שמות המתברר וכובדו לעני הקוראים, שייאלו לטשוך
חסdem ואהבתם גם על הצעיר המתרגם, החוסה תחת כנפי שמו
הטהול והמפואר, יהיה זה שכרי כפוף ומכופל לכל גינוי לבבור
חכמת לשוננו, ולכבוד הח' שדי'ל זל הנודע לשם ויתחלת בכל
תפוצות ישראל.

פה טריאסטי יע"א בה' תמו ש' גואלתנו יה אל תאהר לפ"ק.

הצ' יצ"ח'ק.

מקור דקדוק העברי ומהלך שלמותו.

I.

למוד יסודי לשון עברית תחיל במאה התשיעית למן הנוצרים אצל היהודים הנמצאים תחת ממשלה הערבית, כי בין הגוי היה פרו ורבו ה Helvetica והספרות בימים האפלים ההם. מלפנים כאשר ידעו בני ישראל (בכל הפחות החכמים שבהם) להשתטש בלשונם לכל צרכיהם, לא חשבו לעין ביסודותיו ולעשות מהם חכמה לפני עצמה. הערות דקדוקיות אין נמצאות בתלמוד כי אם כדבר היוצא מן הכלל; דרך משפט יבמות (דף יג ב') על הילא בסוף התייה העומדת במקומות למד' בתקילתה; בספר יצירה נרשם חילוק האותיות לחמש מזאות לפי מבטאן בחיק, בגרון, וכו').

II.

המדרקרים העבריים הראשונים הלכו בעקבות המדרקרים הערביים.

אך המדרקרים הערביים, מלבד האור אשר זרח להם טמה שעשו לפניהם הערביים, מצאו עוזר גדול במלאת מחשבת הנקרנים, אשר פנו להם הדרך ילכו בה לנולת יסודי הלשון והתווות. בלי הנקור לא היה אפשר להעריך דקדוק לשון הבלתי נהוג מכמה מאות שנה; קנאת הנקרנים זריזותם ותחמתם הרחבה נתנו מקום למלאת הוזת והקלות.

אמנם חשבו חכמים רבים שגם הנקרנים הלכו בעקבות הערביים; אך יען כי אין לאלה בלתיו שלוש תنوועות בלבד בעוד שלערבים שתים עשרה^ה), לא יהיה מעשה אלה כמעשה אלה, כי אם بما שאולי מעשה הערביים הוליד גם באיזה חכמי העבריים המחשבה לחמציא

^ה) הלא מה השמונה התנוועות השוא ושלשה החטפים.

איוזה סימנים להורות בהם התנוועות; אך לא שהערבים בקביעם סימניהם
לקחו איוזה דבר מן העربים.

גם מכמה סיבות אחרות אין להאמין שמהשכת העربים נתנה
בלב העברים לקבוע סימנים לתנוועות. ובאמת התהילו בלי ספק
הישמעאים להשתמש בתנוועות אחר ביתם מהם, ואין המזאתן אפשרית
לפניהם חזי המאה השביעית, ולהחפק מזה הכל נוטה להורות שהנקוד
הערבי נמצא זמן מועט אחר המאה החמישית, והוא הומן אשר בו
נכתב הタルמוד.

ובאמת גודל חשיבות התלמוד אצל בני ישראל ידועה לכל,
והnikud מתנגד לו במקומות הרבה מכל וכל, כאשר נראה למטה
(סימן VIII), מה שבוראי לב הנדרנים לא היה מטליא אותם לעשות
אם היו עושים מלאכיהם איוזה מאות שנה אחרי חתימת התלמוד, ריצה
לומר אחרי שחסיבותו כבר גדלה ונתרפסמה אצל הכל. ואף אם לב
הנדרנים היה מטליא אותם לעשות דבר כזה, לא היה בודאי מלאכיהם
מתתקבל ומתחוקת אצל הכל כמו שהוא, יותר חשובה ונכבד
מהタルמוד עצמו.

III.

ההשערה הזאת מפהeriaות לאמין, כי החכמים הבבליים
הנדרנים "רבנן סבוראי" אשר מיראותם פן תשבח התורה שבעל פה או
פן תשנה, גמרו לכתבה סכיב למאח החמישית; וכתבו פעמי ראשונה
המשנה והタルמוד¹⁾ אשר עדין נשתרמו בפי החכמים בלבד²⁾ הם
בעצם גמורו גם כן לקבוע קריית ספרי הקודש, נתנו המלאכה
הזאת על שם איוזה מהחכמים אשר קדרו עצםם ביחסם ללימוד
הספרים האלה ולהתבונן היטב אל דקדוק קריאתם, החכמים מצוינים

¹⁾ עיין רשי' מציעא דף לג' ועירובין דף ס"ב ב'. וכן ההקדמה לפירוש המשנה
הנדרנא "ען חיים".

²⁾ על עניין הגדר זהה אשר גדרו החכמים העברים הקדמונים, יש להתבונן על
מאמר פלאטון (הנמצא בספר חיבורו פידרו) שבו המלך המצרי תמוה לדבר עם טיאויט
אשר מצא הכתיבה וה לשונו: Te, literarum pater, propter benevolentiam
contrarium, quam efficere valeant, affirmasti. Nam illarum usus, propter
recordationis negligentiam, oblevionem in animo discentium pariet;
quippe qui externis literarum confisi monumentis, res ipsas intus
animo non revolvent... Sapientiae quoque opinionem potius quam
veritatem discipuli tradis. Nam cum multa absque praceptoris doc-
trina perlegerint, multarum rerum periti vulgo, cum ignari sint, vi-
debuntur. Cousuetudine quoque molestiores erunt, utpote qui non
sapientia ipsa sint praediti, sed opinione sapientiae subornati.

בשם קראים (סימן VII); ומלאכתם היקרה אשר מצאה חן בעניינו
רבנן סבוואי שיקומה בגודליהם ובחשיבותם, נתקבלה בכבוד אצל כל
בני ישראל, כאשר קיבלו מהחכמים עצם יתר חלקי התורה שבבעל פה.
ואל יקום איש לנגיד סברת אליו הלו המתנגד לקדמות הניקוד
והחושכ עם יודען הכתובת קדם היוטר החשובים שהנקדנים היו מבני
טבריא ואם כן מארץ ישראל ולא מבבל או מפארס.

כבר העיר האנאה¹ כי הנקדנים לא יכולו להיות בני טבריא
כי נודע לנו מהקדוקים הקדומים² כי לפחות בני טבריא היו לאות
ריש שתי הברות כמו לכל יתר אותיות בג"ד כפ"ת (כגמץ באספר
יצירה שמחבירו נראה כירושלמי, שבע כפולות בג"ד כפר"ת) דבר
המתנגד למכבא אשר קבעו הנקדנים.

אך בחשבי שהישיבות החשובות וה נכבדות אשר היו בבל
האריכו את ימיין עד אחרי המאה העשירית, בעוד שהישיבות אשר
היי בארץ ישראל חדרו סבב למאה הרביעית, מכריע אני שהנקדנים
היי בבלויים, כי אף אם נניח שהיו בארץ ישראל אחר ימי התלמוד
אנשי חכמים הגונים לעשות מלאכה כבדה והשובה כזאת, בודאי לא
היי כל כך נכבדים ונאמנים, עד שככל בני ישראל יגמרו לקבל עליהם
לקראם ספרי הקודש על פי גדורם, מה שהיינה נקל לעשות לרבען סביראי,
כי גודליהם וחשיבותם היי בעלי תכלית אצל כל בני ישראל. אך בעלי
ה المسؤولה על דבר מלאכתם בלתי חפשית (סימן X) נקל לי לתהום
התושבי ארץ ישראל מכתושבי בבל.

IV.

לפי ההשערה הזאת אין שם תורה להבין מפני מה העברים
הנפרדים מהיהודים, המציגנים בשם "קראיים" קבלו עליהם הנקד שהו
מלאכת הרובנים. בעת פרידתם שמצאה מקום על ידי ענן³ אשר חי

¹ עיין ספר בניין שלמה דף ל'ב.

² עיין מכלול דף ק"ח ק"ט.

³ אין כאן מקום לחקل נגד טריגלאנדיאו המקיים קדמות קראיים, ודי להעיר
שאין להם שם ספר או קבלה מהיים אשר קדרמו לענן (כי אם ספר תולדות ענן עצמן,
אשר אם במאותו אם בשקוינו אנו מוכחים כלום) והם מוכרים לטובה בכל שבת בסוף
תפלותם (הנדפסות בקרימעהה בשנת 1805) כל האנשים החכמים והמצווינן אשר היו
ביניהם, ומתרפללים על מנוחתם בגין ערדה, וכוכוריהם איזה חכמים אשר היו בשורה או
בעשתיו עשרה הדורות האחרונים, בעלי הזיכרונות שום אדם לפניו ענן, ומתחולים ממנה,
זהו ולשונם: אלהינו ואלהי אבותינו יرحم את מתינו ואת מתיי כל עמו בית ישראל.
בראש ובתחלת לרבענו ענן הנשיא איש האלים ראש הגולה אשר פתח את דרך התורה
והAIR עני בני מקרא, ו Robbins החיב מעון ופערתא, והדריכנו בדרך ישראל.

בבבל סביר לחציו המאה השמינית, כבר עברו שתי מאות שנה מנקוד ספרי הקודש, ומקור המלאכה הזאת עրפל חתולתו על כן חשבו הקרים שהנקוד הוא קדמון עד מהה, ואולי שווה בזמנם עם הלשון עצמה, מה שלא יקרה לו אם היה מיציאתו מזמן מועט.

V.

וتحת הנחי שבסמלאות הנקוד הילכו העברים בעקבות הערביים אני מאמין עם יאהן (Gramm. hebr. pag. 19) שהערבים עשו בזה כמעשה הסוריים, והאמונה הזאת באה אליו מדרטן: א) צורת הוקף העברי ושמו עם תְּוִקְפָּא הסורי (א); ב) צורת השוא העברי ושמו עם חַבְבָּא הסורי (ב); ג) צורת הצרי העברי וקלו'ו עם הַרְכֵצָא הסורי (ג), ועוד יש לצרכי העברי גם דמיון השם עם הרבעצא הסורי, כי אולי המלה צרי אשר אין לה שם יחס מוכחה, היא שנייה המלה שְׁרִי שהוראתה כמעט כמו רבעצא¹⁾. ולא אזכיר דמיון שם הפטחה הסורי עם הפתח העברי כי גם הערביים קוראים פטהה לחברת א שליהם (ועיין עוד פרולען סימן 180).

VI.

אולי תאמר: אם כן לא יוכל הנקוד העברי לעלות עד המאה החמישית, כי הנקוד הסורי נמצא, לפי דעת כל החכמים, על ידי יעקב האידיסני שנפטר בשנת תרכז'י כמו שמניד אסימאני בספרו *Bibliotheca orientalis* חלק א', דף תס'א; וכן מיד גם יאהן שהנקודות העבריות בודאי אינן קדומות מהמאה השמינית. אך לפי שיטתוי, הדעה הכללית שייעקב האידיסני מצא חמשת התנויות הסוריות איננה מוסדרת היבט כל כך.

אחריו הביא אסימאני מאמר אבול פרארדש, אשר בו המחבר הזה מספק, שייעקב הניל מאן קיבל דבריו איש אחד פאולו אנטיאוכי שמו, להשלים האלפא ביתא ההוריות - בהוספיו לה האותיות החסרות לה, מספר אסימאני והולך (שם דף תע'ח) שייעקב עם כל זה שלח לו שבע צורות חדשות המעודדות להורות התנויות ואומר: הצורות האלה נמצאות אצל אבול פרארדש עצמו. ועתה אם התנויות אשר מצא יעקב האידיסני הן הנה שהسورיים נהגין בהן, היה אסימאני שולח

¹⁾ עוד שניים אחרים נמצאים בשמות התנויות העבריות. רבים מהקדומים היו בותחים שהוא במקום שוא. המלה חַרְקָה הולכת שרך כלן מופתות הן, למען תפוא בהברתו הראשונה התנוצה הפורה את קולן. החוויג או לכל היותר מעתיקו, בחיבורו, על האותיות הנחות, כותב תמיד חַרְקָה, חַלְמָם, שرك עם שני סגולים.

הקורא לראותן בספר אבול פאראדש הבלתי נדפס? ולזה תוכל נ'כ להסיפר הבדל המספר, כי אין לסורים שבע תנויות כי אם חמש, או לפי איזה מתקדים קדמוניים, שיש (עיין פראלען סימן 177, 115). ואף אם איזה חכם בין הסורים היה מבהיר, במה שנגע אל הקול, שבע תנויות, אין לנו שום רושם משבע צורות שונות או נקודות שונות. וכל זה מכיא להניח ששבע תנויות הסורים נמצאו קודם יעקב האידיסני, אשר מצא צורות אחרות בלתי ידועות לנו ומספרן שבעה. ולפי דעתיו אולי קרוב לוראי הוא שהנקוד הסורי יותר קדמון ממה שהרוב נהוגים לחשוב, וזה יוצא גם ממה שאנו יודעים מסאנטו איפיפאניו (עיין אסימאני שם דף קרנגי) שבימיו, ר'ל לפני המאה הרביעית, התענגו פרסים רבים ללימוד לשון הסורים וספרותם, כמו שנודע לנו ג'כ עלי ידי אסימאני (שם דף ר' ר'ה) שבתי הספר רבים היו להם לסורים בעיר אידיסא בארכ נחרים, ונחרו שם הפרסים עובדי אילילים מהمدنות הקרובות ללמדו לשון סורי, אם כן המורים האלה המלמדים לשון סורי לאנשים זרים הבלתי יודעים אותו על פי הרבור, היו צרייכים בלתי ספק בכך לפחות בתנעות, בעוד הרגשו כל כך לצורך כזה כל עוד שלא ^{למה} לשונות בני שם אין אנשים היודעים לדבר בס מיום הולדם; והוא ראייה חזקה כי אם קדמות הנקד הסורי. יש להניח שאיזה מה עבריים הרים היושבים בפרם ובארם נהרים, אשר שם פרו יישובות סורא פומבוידיא נחרדיא ואחרות, שקדו כשותפים בלבד, אם לא כתלמידים, על דלתות בתיהם הספר הסורי, וכשראו תועלת הנקד הסורי, נפל בלבם למציא נקוד ראוי לשטור בתומו מבטה ספרי הקודש.

VII.

גם אין להתמה על הסיבוך הגדול הנמדד בנקודת העברי, ולא יראה בדבר מהוסר אמנה, שככל הטלאכה הזאת נעשתה בפעם אחת, עד שיטול לבנו להניח עם איזה חכמים מהאחרונים, שאחריו קיבעת איזה תנעות על פי מעשה הערביים או הסורים, בתקופת הזמנ הרחיב את גבולן עד בואנו אל הסדר הנ███ הנו^חי²). החותומות תחרל

¹⁾ גם רבים מחכמי התלמידו שקדו על דളוי בתו הספר לנוצרים כנראה מהתלמידו

עצמו: שבת דף קו"ב, עבודה זהה דף י"ג.

²⁾ הסברא שהנקוד העברי התחל בשלוש תנעות היא מהוסרת כל יסודה, יש מבאים עדות ר' יהודה הלוי (כוזרי, חלק ב' דף פ'). אך המחבר הזה שכח בלשון ערבי אמר בלבו, שיש לחלק התנועות העבריות, לשלושה חלקיים (כמו הערבות) ולשוב לחלקם לשבעה שהוא באמת מספר הנקדות העבריות הנהגות בלבד (סימן 149 מהפרולען) יש גם בן מבאים עדות ابن עורא (בראשית ספר צחות) אך גם הוא לא אמר, כי אם

אם נביט אל הצעות הנadol אשר בו התנהגו החכמים הקדמונים בכל מה שנגע אל האמונה. כי אם כל כך עייננו בדקדוק גדול גם בעניינים היותר דקים הנוגעים למציאותה, אפילו אם איןן מן היותר עקרות, על אחת כמה וכמה היה להם לעין ולדקדק על קריאת ספרי הקודש! ובאמת טיעד התלמוד (קדושין דף ל') שהחכמים הקדמונים הנקראים בשם סופרים קבעו מספר פסוקי ספרי הקודש ומלותיהם ואותיותיהם. המשנה (בסוף פרקי אבות) מקידשת חמיש שנים מחיה האדם, מוחמש לעשר, ללימוד המקרא, וכבוד גדול עשו לו ביום התלמוד לנקרא בשם "קרא" או "קרוי" או "קרואי" (עין ויקרא רבא פרשה ל') וכן אמרו בתלמודו, שקוראים בשם זה למי דקרי אורייתא נבייא וכתיבי בדיוקא (עין קדושים דף ט"ט¹). ר' יוחנן מחיב (סוף מגלה) למי שקורא בתורה בלי נגינות, ומהתלמוד עצמו נראה (חגיגה דף ו') שכבר בימים ההם היו נהוגים אצל איזה טעמים מפסיקים, יותר או מעת, המסתכנים בקרירוב עם סדר הטעמים אשר קבעו אחריו כן הנקדנים במקتاب. מכל זה נראה בבירור שגם לפני הנקדנים, לא בלבד לא ענו החכמים למד פקרא ספרי הקודש ונגונם, כי גם השינוי עליו בשקויה רבה ובזריזות גדולה, ועל כן יש להניח שהקבילות שהיו בולם נהגים בפני עצמן, והטעמים, כבר נלמדו זמן רב לפני הנקדנים והחכמים האלה לא מצאו כי אם הסימנים קבועים בכתוב סדר התנועות והטעמים שהוא כבר נהוג בעל פה.

בחינת התנועות, נמצא שישודותיהם שלשה, ומיהם נרכבות הארבעה האחדות. ^{קסמץ} לסבירה שהנקור האדרמי והתר פשות מהנכחוי, יש מבאים עדות בעלי לאראו בשם כי אס הקמצז והפתחה. אך לא על זה מנעו עלי המשטרה להבחין התנועות האחרות על ידי הסימנים א', או א"; וגם כי שם קמצז מורה אצל גם הקמצז גם הרצף, ושםفتح גם הפתח גם הפטגול, מ"ט לא עברו לעולם שתי תנוזות זו בזו, עד כי בך' מ' מטפר מלוות קמצזות באיזו מטען תמציא הקמצז ובאיו הצר, כי כל המלוות אשר רשותו, נקודות קמצז או כילן צרי (עין מסורת המשטרה Tav. sec., disc. II). רק על עניין הפתח דספרא (עין מסורת המשטרה שם) בדין עברו הפתח גם הפטגול, כי באס' וזה מתחפפים בקמצז, והורות עצמה תמציא מקום אם זה או זה לא תחולף. עוואלד המזכיר מקורות הנקדוד העברי בלי השפעה מהערבי, משער עס כל זה, שמשמעותו נכתבר לאחר זיד (דף נ"ד—ג"ז Kritische Gramm.) בעור כי בראשונה לא השתמשו כי אם בשני נקודות האחד מלטשה להורות התנועות א', א, והאחד מלטעה להורות התנועות א', א, ושחרראשן נתחפה אחר-כך לחזיק, צרי, פטג, פתח, וקמצז הנמצאים תחת האותיות, והשני לחולם התמציא מטעל לאות ולשריק הבא בתקף הו". אך השלש נקודות והקמע חטוף הבאים מתחה לאותיות, מורות הסברא זאת בבלתי מיסודה.

¹) גם בין המושלים היו לפני קביעה התנועות איזה חכמים הנקדונים בשם "מק. ים" המתעסקים בלימוד קידוח אלקוידן (עין D'Herbelot, Bibliothéque orientale pag. 87.

VIII.

אך על דרך שטח חומרן הארוך, הנגות והרדיפות הולידו גם ביתר חלקי הקבלה ספקים ומלחוקות, כמו גם כן ספקות על נבטא איזה פסוקי המקרא. כן נראה מהתלמוד (קדושין דף ל') שבני ארץ ישראל היו חולקים לשש הפסוק ט' טפרשת י"ט מס' טמות; רבבי ישמעאל (עבורה וורה דף כ"ט) היה קורא דזורך בפסוק שני משיר השירים בעזה רבבי עקיבא היה קורא הדקה: שהיו מתובחים (חנינה דף ו') על חיבור איזה תיבות מפסוק זה או זה רק למען דעת באיזה טעם תגננה; ושחמה פסוקים (יומא דף נ"ב) ולדעת אחרים ששחה (בראשית רבא פרשה פ') היו נחשבים כנשטעים לשני פנים, עד כי לא היה אפשר לקבוע טעםיהם בבירור.

ועתה בפסוקים המסתפקים האלה ובכיווץ בהם, פסקו הנקדנים על פי שבלם המפואר והשנון עד מאה. בן נקדו בקהלת ב' ב' מhalb' בעוד שחתלבוד (שבת דף ל') מפרש כלו כתיב מלול; בספר שמות ל' כי על דבר התיבות וקמונ-בשם מתחיזו קבלו פירוש היירושלמי (שקלים פרק ו') ונגד גנות התלמוד הבבלי (כריות דף ח'). ובנוגד זה בנבאות עובדיה קשו מלה מקובל לפוסק ט', אף על פי שהירושלמי (פה פרק א') תחברו לפסוק י' ; ובשמות י"ט ט', לא הלו עוקבות בני ארץ ישראל החולקים הפסוק ההוא לשילש. פעמים רבות עבורו על סברת תרגום אונקלוס אם על התנוועות אם על השטעים, על דרך משל היה כאחד ממנו (בראשית ג' כ"ב), אמפתה (שמות ב' ה').

אך באיזה מקומות הסיכמו הנקדנים להתרחק מפשט כתבי הקודש לחפש איזה משלים יותר מופקרים למען לא יכול העם הכלתי יותר לסוף דעתם למזויא בהם דופי, או לפרשם שלא כהלהה, בדרך הנכון הזאת, אשר הלו בו פעמים רבות המתרגנים הארכיטים כאשר הוכחתו בארכיות בספריו אהוב גר על תרגום אונקלוס ¹⁾, הלו גם בין אך בשיעור יותר מצומצם גם הנקדנים כמו שנראה מפורשי על שמות ב' ב' כ' ישעה א' יב יג, ישעה ו' ב' ירמיה כ' י' ו' יוחזקאל ג' כ' ראה ג' מה שכחתי על ישעה מ' פסוק ה' בקוצר

¹⁾ ווין 1830 עין בקרת על הספר הוה במ"ע Conversations-Lexicon der neuesten Zeiten, 1. Febr. 1832 III. Theil, Seite 344

מן הספר היקר הזה באה עתה לאור תחת השגחתו הוצאה שנייה, בה נוספו תחק"ט הגנות וחלווי נסחאות אחרים מהמחבר. Krakau, Josef Fischer, 1895. הע' המע'.

על זה נקרו (שמות ל' כ"ד) בעלותך לראות את פני, במקום לראות, שאם לא כן היה לו לכתוב להראות, וכן בדברים ל"א ו"א והפסוקים האלה היו מתנגדים לפסוק לא תוכל לראות את פני ולאחרים. הע' המע'.

פירושו אשר הוציא לאור החכם המפורסם רָאוּנְטוּלְלֵעֶר בספרו על הנביה הוה¹ וראה גם בן סימן 192 אות 6 מהפראלעגוטען האלה².

IX

אחרי הנדרנים אבל לפניו המדקדקים הראשונים או בזמנם, היו החכמים המצויים בן-אשר ובן-נפתלי³, אשר הניחו לנו חלופי

¹) Ern. Frid. Car. Rosenmüller, Scholia in Jesajae vaticinia in compendium redacta. Praemissae sunt. Sam. Davidis Luzzatto in Jesajae vaticinia animadversiones. Lipisiae 1835.

פירוש שד"ל לישעה בלשון עברי עם תרגום איטלקי יצא לאור קצעה בחו"ל Padova, A. Bianchi 1867 אחרי מותו העמ'.

²) העיקר הזה לחזור בפירוש כתבי הקודש בתוועלת הדברים המכשפת המקרא והוא הקוטב, אשר עליו סובכת כל התורה שבעל פה, הוא אשר הדירך החכמים הקדומים בתקנות, הוא המקור והפתח לכל הפירושים בלתי פשטיים אשר הניחו לנו, ווש להגינו על ידי מאמר קוקعرو (De inventione rhetorica, I. 38) על לשונו (Omnes leges Omnes ad commodum reipublicae referre oportet et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in litteris est, interpretari).

³) על ענן שני האנשים האלה הכל חותם וסתום; שםם וארכן כולדתם, דור חיים וממדם. זה' באלמעם (fol. d) קורא הראשון בשם משה בן אשר (ובן קוראו גם בן ר' יוס טיב בספר "מנדל עוז") חלק ספר התורה פרק ח' והשני בשם יעקב בן נפתלי, אליהו הליי (ספרת המסרת הקדומה שלישית) קורא הראשון בן אשר. רבי גדרליה (שלשת הקבלה) נאמין בו יותר ואני מבקר כל כך באחרים, קורא אותו בשם אהרן בן משה שבשבט אשר, ומה שבן דוד משפט נפתלי, הקדמונים קראו להם בשם בן אשר וכן נפתלי בלבב, אליהו הלוי ונתן אותו באבות בית דין לשיוי השבות בעלי המוסרה, אך הדבר שהקדמוניים קראו להם בשם אבותם בלבב, מתנגד להשערה הזאת. — על ענן ארץ מולדתם נרשם בסוף המקרה הגורלה משנה הרע"ז לפ"ג שבן אשר היה מבני טבריא; על בן נפתלי נאמר (כמו שנראה בסוף ההערה הזאת) שהוא מבניavel, דור חיים היה סבוב לאלאך לבנון הנציגים, וזה לפי דעת רבי גמליה, אהידי. בכרו על הגאנונים (שהאחרון בהם רב האי נפטר בשנת 1083) שפלו דעתו שני החכמים החים חיו בדור ההוא. לא מונדו בארטינן גאנגעבר ארדז עוישם אותם, בלו שום סמרק לדביריהם, לבעלוי הניקוד, לזרזין קאפעיללו מיהם לסת הרחבותיו והשלמותו. האסטורייס העברי החכם יאכט נזון אותו כטבשטי פדרים בלבד, לפי דעתו השבות הלויי גאנטהו לבן אשר ולבן נפתלי מועטה מאה, עד שאין לייחס לחכמים החים השלמיים הנקודה, ומלאכתם היה כל כך פשוטה ושווה בערך, שאין להם כמושרי טפריט בלבד. לבעלוי הניקוד היה להם לחיק על ענינים יותר עיקריים; ולהלן הנתחאות המולוקטים מספרים שונים יבולם להסדר לפי שום חוק ומשפט, מוח דראא ששנינו אוכמיים אלה הם לפי דעתו שני נקדמים מצוינים, רוצח לומר מנקיי מקרים ומתקנים (יעין סימן 142 מהפרולען) אשר במצאים במרקאות כבר נקודות, איזה חילופים בעניין הניקוד היותר קליט, הסרים לפי חוקים ומישפטים אשר תקנו מלבים, וגם הציאו מלבים בנקוד איזה חידושים קלים. במלאכה זאת התנהנו בדרך יותר חפשי ממה שעשו הנדרנים הבאים אחריהם, והרבבה מאד מבעלוי הבסורה (אשר לא ייחסו להם שום חשיבות), והרב הרבה הוא מוביל בי ההשערה שהיה קודם בעלי המוסרה,

הקריהה, הנדרסים (אך לא בדקהו גדול) בסוף איזה מקרים גדלות הנוגעים רובם כולם על ענייני הנדור הייתם כלים ובלתי עקריים¹). הקמחי בפירושו לספר שופטים (ו' ט') מזכיר חבר אחד ושמו "מחברת בן אשר" אשר בו הטלה "והמרק" נרשמה בין השמות בשני קמצים. בסוף המקרה הגדולה מבומברג מש' 1517 נמצא חבר קצר מאר על הטעמים, המוחץ לבן אשר, הנכתב בלי משקל אבל עם חרויים, והוא סתום מאר וקשה להבין, ואחריו מצאו מקרים רבים אחדים הנוגעים לענייני הדקדוק והמסורת; ואולי מהה קצת החיבור אשר זכר קמחי, ואני אומר קצת החיבור, יען כי לא מצאתי בו מה שקמחי מעתק טבנו²).

גם הרמב"ם מיחס חשיבות גדולה לבן אשר מלבדו המסתור, שהוא חולקים כמו שהוא אומר, לפי המקרים אשר לקחו להם ללבת אהריהן, חשיבות בן אשר גדולה וניקודו הוא הנחוג בכלל, אך לא מכל וכל, אין לפי דעתינו שום יכול לשערת אליו הלו, שרבים הינו זהות בלו שום לב עלייה, שהיהודים המזרחיים והבבליים בזיהויו בן נתלה אשרי בן נתלה; וכן המשערת הזאת גרו הרים ובאים שבן נתלה הוא בבלין; אבל גם הגורה הזאת בלתי מוסודה היא בעשורה אשר ליחסה מוכנה. גם אין לחילופי בן אשר ובן נתלה שום האטרופיות עם חילופי קריה בין מערבאי ומזרחי הבלתי גנוגים אל התנוונות או אל הטעמים, כאשר העיר רבי אלהו עצמי, כי אם אל אותיות כתבי הקודש, או לכל הפחות לחילופי הקרי והכתיב, הבלתי גנוגות אל חמשה חומשי תורה.

(ב) בין החלופי בן אשר ובן נתלה יש חלוף אחד המוביל, לפי מה שנחשב עד הנה, הבדל נ Dol במבנה הכתיב. יש הושגים בספר ת浩ים מומור ס"ב ד' בן אשר היה קורא קראצ'ז' ובן נתלה קראצ'ז' שהוא הפכי. רק אני חישב ששניהם היו קוראים קראצ'ז' אך מפני שמצוין בן אשר הצד בלו דגושא (כמו שנראה באמות ספרדים שונות) מה שנמצא פעמים רבות באותיה הנកודות שוא הבאות לפניו אותן גנות (דרך של יעט יחרה, יישוא ודומיהם) ניתן קמץ תחת הרו"ש להודיע שהשיא הבא אהירה הוא נע, ובן נתלה הינה לה הפחה כמו במלת מאטפיו (ישעה ס"ב ט') שבה הסמ"ך בלו דגושא והאל"ף, כבר מימי הקמחי (מכלול דף ע"ד), באויה ספרם קמוצה, ובאייה מהם פתוחה, עין עוד העדה לפמ"ן קב"ד מהרובלגנו).

(ג) המבקר החכם יעקב בן חיים מגיה המקרה הגדרולה השנייה (1526) שהוא הראשונה הכלולת גם המסתור, על מלה "חל" מהתורה הנמצאת בסוף הספר, מזכיר חבר בן אשר על הטעמים, בין הדברים הנכללים כבר בסוף המקרה הגדרולה הראשונה (1517) ואשר הוא מביאה לה לתה וווערט טוועס שבחת בהצעה שנייה הנדרשת תחת השגחתה, ובפי הבהירתו הרפיק החלופי בן אשר ובן נתלה והרבירים האחרים הנוגעים אל המסתור שהיו במקרא מוש' 1517 אך השם חבור ההוא על הטעמים אלו מפני היותו קשה ההבנה וגם מפני ישפלו בו כמה טיעות, כי געת מספר קשה הקמיהה כמו שמעודים המוציאים לאו, גם הנסיבות מאמור אחד וגנוגע אל מבטאת איזה מלהות לפי דעת חכם אחד הנקרה רבי פינחס וראש ישובה, וגם המסתור המוחסת לרבי דוסא בן אליעזר בן אפסי הנווגע אל מספר פסוקו כל המקרה, המסתור הזאת נמצאה בסוף המאה שעשרה במקרה Memorie Fourmont במכבת Acc. reale di Francia (Finetti, Tratt. della ling. ebr. 30 דף 2 בביבות year 196 MSS. Codices, cod.

X.

אחריו בן אשר ובן נפתלי באו בעלי המסרה, אשר בשקיודה
רבה אך בלי העמיק כל כך, שטו לבם אל עניינו דקדוק ספרי הקורש
וכתיבתם, במה שנגע אל האותיות אל התנוונות ואל הטעמים בשוה
וירושמו בזמן גדור כל דבר היוצא מן הכלל אך בלי חקירת הסכנות¹⁾

XI.

המדקדקים העבריים הראשונים הם רבני סעדיה גאון המתזרי
הנפטר בשנת 942, ابن עורה מיחם לו (בראשית ספרו מאונים) שלשה
חבורים על הדקדוק (עתה אבדו) ואלה הם: "ספר האגרון" בלשון
עברי; "ספר רשות עברית" ו"ספר עזה" בלשון ערבי, רשי' (מוזדור מ"ה) מוכיר
חיבורו הנקרא בשם "גקד" לרבותו סעדיה; אי אפשר לנזור אם החיבור
זהו הוא אחד מן החבורים האלה אשר זכר ابن עורה. איש פלוני
אלמוני מתושבי ירושלים אשר חף לפיו ابن עורה שМОנה חבורים על
הדקוק שהלכו עתה לאחד. אדונים בן תמים מבני בבל, בעל חברו
אחד מקצתו עברית ומקצתו ערבית, שאבד גם הוא, לפי ابن עורה
הטובי. אדונים הלו מפצע שאבן עורה מדבר בשבחו בספרו "שפה ברורה"
אך גם שמות חבריו בלתי נודעים (יעין הסימן הבא אחר זה הערתה
ג') יהודה חיוג החוי סביב למאה העשירית, ובסימן הבא אחר זה מהך
בו, שטואל בן חפני גאון הנפטר בשנת 1034²⁾. רבני האי הנפטר
בשנת 1038 בעל "המאנף" שעטה אבד. שטואל הנגיד הנפטר בשנת
1055 והוא תלמיד חיוג, בעל "ספר העשר" שאבד; ابن עורה מהלו
במאיד מאיד, ובראש ספרו "יסודות מורה" מיחם לו כ"ב חבריו על הדקדוק.

היה מתהיל מאר על מיציאתו והיה מיתם חוכמת לב' מלך צדקה (כמו שהוא אומר) ולא
ידע כי המסורה ההיא כבר נדפסה בש' 1517, ולא עוד אלא שהוא מוזופת ובלתי אמתית
למראה,

¹⁾ אליהו הלו' הראשון אשר אמר שהנקוד נמצא אחר התלמוד, ר' ל' במאח חמיושים
למן הנצידום, גם המלאכה הנזילה הזאת לבלי המסורה. על זה החרך הוא היה מקור
האור והטעות; אין שבוש גדול מזה לבלי הנקוד עם בעל' המסורה השונים כל כך
אליה מאלה, בין בכחות שלכם בין במלאות הנשגבות אשר נמשכו מכאן. עם כל זה
כמה חכמים, מצוינים ע' בקרת הברורה, קבלו עליהם הטועות הזאת, והלכו בעקבות
אליהו הלו' על קדמתו הנקוד העברי, אך להבין לשון המסורה וועל' הספרים מסורת
המסורת לאליהו הלו'; טיבעריאם לביסטאטראפיאו; סיג לתורה לרופא אנטעלם ווערטט
פראנקפורט ימיין 1766.

²⁾ הגאון המצוין הזה חתן רבני האי נרשם בין המודקדקים הראשונים ע' י' רבי
יינה בהוקרמת ספר "הרכמה" לפי מה שמנידRichard Simon, Hist. crit. du
vieux Testament, lib. I. cap. 31

שלמה גבירול הספרדי, משורר פלזון אשר חבר על הדקדוק שיר בעל ארבע מאות טורים; התשעים ושבעה הטורים הראשונים נמצאים בבית עקד הספרים אשר לטך בעיר וווען, בהקמת האוצר מלין לפרחן. מהטור היה, נראה שהגבירול כתוב בחיותו בן תשעה ועשר שנים. יונהaben גנץ אשר עליו דבר באריכות בסיטן יג¹). כירוד במעמי הדקדוק נראה בכל פירושיו על כתבי הקורש הרב ר' שלמה (רש"א) הנזכר גיב' ירחין, נפטר בשנת 1105²) אשר לא קרא לפי הנראה חיבוריו חיוג³). מדרקרים כמו כן היו גם עני בתו רבי שטואל הנזכר בשם רשבי ורבי יעקב הנזכר בשם רבינו שם הנפטר בשנת 1171⁴; וזה נראה, במה שנגע לראשן, מקרושו על התורה, ובמה שנגע לשני, משיר אחד אשר חבר, הכלול דתוי הטעמים⁵).

XII.

רבי יהודה חייג⁶) מטען הנזכר גיב' אפו זכירה, נחשב בדין

¹⁾ איןני מזכיר יהודה בן קריש, מגהם בן פרוק ודוגמ בן לרברט, כי היו בעלי ספרי שרשים ואוצרו מלין יותר ממדרקרים; עיין על הראשין טימן מ"ט הערכה ג'. ועל זה לא ובר המחבר אחר כך הח' יהיאל בר בנימין בעל ספר העיריך היקר ומפואר כל כך.

²⁾ אין להאשים את רש"י על פירושיו הבלתי פשיטיים המפוזרים פה וכח בפיאורו כי רובם נמצאים בתלמוד או במדרשים והמקומים והוכן אשר בהם חביב, הכריחוו לחת בו מקום לדברים ההם.

³⁾ על חכמת רש"י בדרכיו הדקדוק עיין מה שבtab ha' Krängburg בחיבורו Raschi als Exeget mit besond. Rücksicht auf das Sprachwissenschaftliche in s. Bibel-Commentar. N. Kronberg, Breslau, 1882. הערך המע'.

⁴⁾ ולא בשנת 1170 כמו שבtab דיו רוסטי לפי דעת משה זכות, האומר רבינו רש"י" שם נפטר בשנת החתק"ל לבה"ע. בשובלי החיבור (בלתי נודע לחובבי ספרים) "סדרו רש"י" הנמצא בידיו (חסר) בספר בכתב על קלף בשנת 1282 יש הערכה הותא: רש"י נאסק לעולמו בש"ה למאח התשיות של אלף החמייש ווינו שנת התה"ה לרטר וטמניך ששים וחמש שנה היהת אפרים מעם; ורבינו שם בשנת ל"א למאח עשווי של אלף החמייש וטמניך ואמר אליהם אל יעקב.

⁵⁾ החיבור הזה הוא בעל מה בתים מרובעים, וזה הוא הבית הראשון: אַלְמָנָה לוי מגן — בְּרִיד צָבֵ מָגֵן — בְּהַטְּבִּי גָּגֵן — מְלָכִים וּמְשֻׁרְתִּים. ראשית היבוט הזה המה אמות האלפה ביתא וחתובות יעקב בר רבוי מאיר חזק ואומץ לעד, ונמצא בלבד מברשותם דיו רוסטי (568) גם בכ"י על הקלף אשר לכמהה"ר מרדכי גורונדי מ"צ בקק"י פאודובה, לפני השיר הזה נמצאו שבעה דפים הכוללים (בשם שעורי נקוד) איזה מדרת הדקדוק הדומות לדתוי ר' משה חון (עיין טימן XV). שם המחבר הוא פלאי ואולי הוא ר' יעקב עצמוני, או מחבר אחר קדמוני הבלתי יודע דתוי החיוג, ואני אצייןו בשם "שערו נקוד" סתם.

⁶⁾ ולא חייג; הח' באלםעט בותב תמיד חייג בן' נקודה מה שנגן הקדרונגט,

לשך וראש לדקדוק העברי¹⁾) אעפ"י שקדמותהו איה מדקדקים אחרים²⁾, כי הוא תקן דתי הכהמתה הזאת, בהורתו כי השרשים העבריים הם בעלי ישות אותיות, בעוד כי כל המדקדקים ובعلي אוצרי מלין אשר קדמתהו, ראו כבעלי שתים אותיות השרשים בעלי אותיות נחות או הבלתי שלטים, מה שהחשים ובלבול כל ספרי המדקדקים וקדמוניים ובعلي אוצרי מלין הראשונים, ובאיוז מקומות נס חיבורו המפרשים הקדמוניים, בעוד כי ההשערה הזאת מלאה ג"כ תיבות ורות חיבורו איוז משוררים מצוינים מהדורות החם. החיוג פורש שטוטיו בשני חבורים, האחד נוגע לשרשיהם בעלי אותיות נחות והשני נוגע לשרשיהם הכהפלום; הראשון נקרא "ספר אותיות הפקטר וחתמץ" או ג"כ "ספר הגזוח" או "ספר אותיות הנזח" או "עדי תרכיז" והשני "בעל הפקטר". הראשון הוא בעל מיו דפים אקטטאף, ונפרד לשישה חלקיים. החלק הראשון אחורי בררי בדרך הקדמה איוז דעות על האותיות הנחות, נוגע לכל הפעלים שהם נחי פ' הפעל, השני לנחי ע' הפעל, והשלישי לנחי ל' הפעל. החיבור השני והוא בעל עשרה דפים אקטטאף בלבד, נוגע לכל הפעלים הכהפלום. החיוג חptr ג"כ "ספר תנקוד" (רשומות דיו רוסטי 809, 396, 314) ו"ספר גראקה"³⁾ הנמצא בבית עקד הספרים באדריליאנה באקס-אַרד) על דתי חיבור המלות, ואוצר מלון. החיוג כתוב איוז מספריו בלשון ערבי והפרש ומדרך עצום משה הכהן וגאשטייליה אשר תרגם אותן עברית, הוא לפיו ابن עזרא, בעל ספר אחד הנקרא בשם "זברים ונקבות". המתרגם זהה כתוב שני הערות בסוף ספר בעל הכלל לחיוג כי לא הסכימים עמו על הכלות מך ובקבנה.

XIII.

בעקבות החיוג הלבכו לתועלת חכמת הדקדוק: יונה בן גננה³⁾ הנקרא ג"כ אבול-ולד מרנון או מרינוס, רופא מעיר קוֹרְדוּבָּא⁴⁾, אשר

להורות שבסטה הנ' יהוה רפא כמו G בלשון איטלקו בהברות GE, GI, וכמו הגי"ס אצל העבריים.

¹⁾ עיין הר' אברהם בן דיר בסוף ספרו "תולדות בני ישראל" הנקרא "ספר הקבלה" וכן הקביעה בהקדמתו למכלול.

²⁾ לפי מה שהעיר ابن עזרא בספרו "שפה ברורה" אדרונם הליי קדם במקצת לחיוג בתקן דתי הדקדוק העברי.

³⁾ ביגמל נקודה כי השם נכתב בעברית באות נים.

⁴⁾ עיין על המדוך הוה חברו הפרסו⁵⁾ וולחלם באהער: השוואת לשון עברו עם לשון ערבי. Sprachvergleichung des Ibn Gannach. Wien 1884. Leben u. Werke des Ibn Gannach u. die Quellen seiner Schrift-erklärung. Pesth, 1885. הער' הצע'.

חבר (לפי אבן עזרא בראשית ספרו יסוד מזרא) עשרה ספרים על הדקדוק. מהם נשמרו בפאריז ובאקספֶרָט דקדוק ואוצר מלאן הנקראים בשם „ספר הרקמה“ אשר בו גנה כה ובה דברי החיים, ובعد החכם זה הלין שמואל הנשיא, לדבריו הפרחון באוצר מלאן שלו. — יהודה בן בלעם¹ (בעל ספר „טעמי הפְּרָקָא“ (הנדפס בתרגום רומי בפאריז 1565). המדקך הוה והקדום היו במאה עשתי עשרי. — אבן עזרא הכהדרי² (בעל „ספר צחות“ וספר „מאנזני לשון הקדש“ (ויניציאה ש' 1566) וספר „שפה ברורה“ (קונסטנטינופולי 1530) וספר „שפת יתר“ (רשימת די רוסס' 314), סביר לחצי המאה שתים עשרה³). — יוסף קמתי מנארכונה בעיל „ספר הופגונ“ (רשימות די רוסס' 396,809) בחצי השני למאה שתים עשרה, ומשה ודוד קמתי בנוי, משה קמתי כתוב הקצור הנקרא בשם מהלך שביב' הדעת (פייארו 1508 אורתנוג' 1519 ואחרים) ובן ספר „תפקיד השם“ שאבד (ונזכר במקול דף 83,84). הח' באלטמעם (בספרו מקנה אברהם דף 5) מיחם אלו גם בספר הבלתי נדרפס Rud. של' טוב⁴. הספר הוה היה ביד רעוחלין והוא מיחסו (בספרו כתב ספר „מתקוף הדקדוק“ (רשימת די רוסס' 488).

¹ על החכם הוה עין החיבור Fuchs S. Studien über Abu Zacharia Jachja (R. Jehuda) Ibn Balām. Berlin 1883. הער' המע'.

² על המדקך המפיאר הוה עין חיבור הפוך ד' ר' וילהעלם באහער יהורי Ibn Esra als Grammatiker. Pest. 1881. הער' המע'.

³ במדרך ובפילוסוף נראה בספרו כוורי הח' המזון יהודה הוה כמעט ביוםיו אבן עזרא תלמידיו היה שלמה פרחון^{*} אשר כתוב בש' 1161 בסאלירנו ואוצר מלון נכבד ושני חיבורים על הדקדוק הנගעים לדרוי חיבור התיבות ולמלות המחויבות (רישימות די רוסס' 764 ו-1038). מאוצר הפרחון הוזיא לאור די רוסס' איה קיזצ'ורום בשם Lexicon hebr. selectum ex antiquo et inedito R. Parchonis Lexico (Parma 1805) איה קיזצ'ורום (בלשון רומי) הוזיא לאור ג'כ' ברשימת כ' לרשימות הנ' 1038, 764, העדיעחים בספרו „משפטי הטעמי דף מ'—מ'ג) הוזיא לאור חלק גדול מהקרמת האוצר הוה.

^{*} אנד' מלה' פרחון בסמ' מבחרת השם' הוניא לאדר הח' ש' שבעין עם תרעה מאת דה' ראננארט בש' 1854 בער' פְּרָקָא Lexicon ed. S. Stern mit Einleitung von Rapoport. Pressburg, 1854, הענש Weiner, M. Parchon als Grammatiker und Lexikograph, in Bezug auf seine Vorgänger und Nachfolger, Ofen 1870. הער' המע'.

XIV.

דוד קמחי אשר כתב ספרו „מכלול“¹ ואוצר מלין שלו „שרשים“ בסדר וברור גדול יותר מכל המחברים אשר קדמוהו הקדר את כלם², ואולי זו היא הסבה שרוב ספריהם אבדו, או ערפל התולחם, ואיה מהם לא נעתקו מלשון ערבי אשר בו חָבָת, והדבר הזה מעצב מaad, כי רבים מהקדמונים גברו על קמחי בין בעומק מחשבותיהם בין בברחותם ובפרט הַגְּנָה³. השיבות הקמחי סבבה נ'כ שאבדו, או שלא באו לאור העולם החברים הדקדוקיים לשני הכתום אשר נתנו דופי בחיבוריהם, והם שמואל בין יונאסטי (החי סביב' לש' 1800) והאפרדי שכتب בשנת 1403 דקדוקו החשוב (מעשה אפוד)⁴ אשר בו (פרק XI.) באיר פעם ראשונה השימוש הקדרון לבני נפעל (שהוא בנין חור ולא פועל) מה שבימינו העיר ולמד גם עוואל⁵. החכם Pagnini תרגם דקדוק האפודי לשון רומי, אך תרגומו לא ראה אור הרופום. הח' אלישע בן אברהם בחיבורו „מנן דור“ רב את ריב הקמחי ננד האפודי (קאנסטנטינופול 1517) ואיש פלוני ושמו שבתי מרין אשכני נלחם עלייו ננד הערות אליו הלוין, אבל חברו לא בא לאור העולם (עיין ואלפיוס Bibl. hebr. חלק א' דף 1027). דבר עיקרי מaad, במה שנגע לחיי הקמחי, הוא מה שהוא מספר על עצמו בסוף אוצר מלין שלו, שהוא מלמד הנערים בהכמת התלמיד. הדבר המרגני הזה מעד על עני העיתים והמקומות אשר בהם היה המדקדק והמפרש המעליה והמצוין הוה, ומגיד שבחו ויקרו (עיין סיון XLIII.).

¹) קאנסטנטינופול 1532 ונודפס אח"ב פעמיים רבות. הח' תרגמו ללשון רומי (פאריו 1554). ההזאה אשר אני משתמש בה היא מוניציאה 1545 בעלה רס"ח דפים והדברים אשר הבהירו ממני נמצאים בכך גם בהזאות האחרות. אוצר מלין הקמחי נודפס באנטול' ש' 1490, 1490, 1490, בקאנסטנטינופול ש' 1518 ובסאלוני בלא הורעת השנה, ופעמים רבות בוינצ'יאנה.

²) הח' המפואר הוה כתוב נ'כ פרוש ל' ברשות והוציאו לאור הח' גינסבורג בש' 1842 בעיד פרענסבורג, R. Dav. Kimchi. Commentar zur Genesis. Her- ausgegeben von A. Ginzburg. Pressburg, 1843. הער' המע'.

³) הח' המפרט בדריש' ביחסו לכתב החנצלות מונה אותו בין הפלוסופים אלה ובדיו גם המידרך יונהaben נגה בראשית חברו החשוב הנקרה בשם „ר'קמה“ מונה דרות וברות השיביות לפ' דעתו להכמת הרקדק יוציאות מהכמת הגנון ומחכמת התבש. גם הביא בחיבורו פירושים וביבים על פסוקי כתבי הקודש להראות מסוכימות עם הדעת. געועניות (14 דף 1834 Handwört. מעמידו בראש כל המפרשים והמתרוגמים העבריים).

⁴) הח' שבוח הוה בעל 270 דפים אקמאת' ומ' מ' מהם היה החקדמה. על הספר זה עיין ד' רוטסי Cod. 800 MSS. Codices. Gronemann Selig. De Proficietii Durani (Efodaei) vita ac studiis. Breslau, 1869. הער' המע'.

דוד קמחי חיבר ג'כ' ספר "עַט פֹּפֶר" שאבד או לא נדפס, ואליהם הלו
והרב לנואננו וכרכחו, והוא חבר על המשרה. הח' באלטums עלה. R. III.
טיחם לкомמי גם הספר הסתמי הנקרא, "פתח דבורי" המתחילה בתבות אלה.

XV.

בקדמון לקמחי (כ' לא זכרו בעור שוכר היג', רשי', אבן עזרא,
והפרחון) נראה בעל "ברבי הגנוד" הנמצאים בסוף החלק האחרון
טהמקראות הגדלות ושםו "משה" והיה לפיו הנראה אשכנזי. אליו
הלווי משער, שהוא הנזכר בnalion איזה מקראות גדולות בשם "ר'"
משה חזון" ובמקומ אחר קוראו בשם "ר' משה נקדן" אויל רך מהספרון
היעין. בשם الآخرון הזה הוא נקרא לרוב, אך אני אקראהו בשם "חזון"
שענינו, לפי האחרונים, שליח צבור או קורא בתורה ברבים.

XVI.

אייזה מדקדים היו בין האשכנזים הנודעים בשם נקדן ועליהם
עיין סימן 147 מהפרולען וביניהם ר' שמואל נקדן שעליו דבר גם
הרב משה הניל', וכן ר' שמשון נקדן בעל ספר "חבור תקוניים" (הנקרא
ג'כ' שטשזען) ובספר "פתחת תקדוקין" (רשימות די רוסבי 389), וכן ר'
יקוטיאל הכהן בן יהודה הנקרא בקצור יהב' או ג'כ' ר' ולמן נקדן.
זה הוא בעל ספר "ען תקדוקין" הכול העורות דקדוקיות על התורתה,
והח' היידענחים הוציאו לאור בחומש שהדפים בשם "חוטש מאור עינס".

XVII.

אחר הקמחי בתבו ספרים על הדקדוק (מלבד האפודי וביניגשטי
הניל'): המשורר המפורסם עמנואל מבני רומי בעל "אָפָן בְּחִנָּן" (רשימות
די רוסבי 809, 396). — מאיר בן דור; האפודי מגיד שבחו כמדקדק
עצום (פרק כ'א) והוא בעל ספר "השנת החשנה" (שאבד), נגד ר' יונה. —
יוסף חין מטלאה בעל דקדוק אחד שאבד ושםו "ספר ידריות" ונזכר
בספר "מנחת יהודה" על התורתה, (דף ל'ח ע'ח פ'ה'). — יוסף קאספי
אשר פריש סביב' לש' 1300 דקדוק הגנץ (הפירוש הזה אבד) וכותב
אווצר מלין מושבח בשם "שרשות בסק" הנמצאת בעיר רומי ופאריז,
ואיזה טורים ממנה נמצאים בספר Biblioteca ebrea מהח' ואלפייאו

¹⁾ המחבר היה הבלתי נודע עד עתה, הודיע לי המבקר החכם והשנון שלמה יהודה רפאפורט מלובן, ונפשו קשורה בנפשו זה שניהם רבות בעבותות אהבה גROLLET.
וידיונות תמיימת.

(חלק א', דף 542). — שלמה ירחי¹⁾ ר' ל' מהעיר כונגל בעל קיזור הנקרא "לשון למידום" והיא הראשון אשר חשב בנני הפעלים שבעה. יוסף זורקן אשר חבר בש' 1429 ספר "רב פֶּעַלָּס" (רשימת די רוסטי 511) — מעססער לאון מץ בעיר באנטווכה, שחבר בשנו' 1454 ספר "לבנית הפסיר" ק"ס גליונות אקטטאף מלאה חכמתה והגינוי²⁾. — דוד אבן יחיה מליסבונה (נפטר בש' 1465) בעל "לשון למידום" אחר הנדפס בקונסטנטינופול ש' 1506, 1542 ובעיר פיאורו בל' הורודת השנה. — משה בן החיבם גם הוא מליסבונה בעל "פרה שׂוֹשֵׁן" (הנזכר ע"י באולם) ומטרפְּאַדְּשָׁן" (וינצ'יאה ש' 1546) — שלמה אלמוני בעל "הַלִּינוֹת שְׁבָא" (קונסטנטינופול ש' 1519) — אברהם מבאלטמעס טיר לעקקי במלכות נאפולין, שבקשת המרפאים הפהollow דניאל באטבערג חיבר ספר "מקנה אקסם" בלשון עברי ורומי (וינצ'יאה 1523 נדפס מחדש בהאנאי ש' 1594) ספר מלא חכמתה ובקרת (עיין סוף סימן י"ח) ובמותו המחבר לפני תם מלאתה, השליטה איש אחד ושמו קולוניטום בן דוד, אשר הוסיף לה חיבור על התטעמים, והשלים גם התרגומים הרומיים. — מנחם תמר החיבר בש' 1524 לפי מה שמניד דקדוק אחד בשם "ראוי ביטחים" — המפרש המחולל הקראי אהרון בן יוסף הנקרא "הרראשון" וחיבר בש' 1800 דקדוק אחד קדר בשם "קליל יפּ" (קונסטנטינופול 1581). — באסיפה ספרים לקרים הנקראות "ארוח צדיקים" שננדפסה עם ס' "דוז מרכז" בעיר ווינן ש' 1830 נרשטו הדקדוקים האלה: "חנוך לנער" ו"תרוך ותוב" שניהם מאת שלמה טרזקן; "בגדים יפים על הדרקון" מאת הדרקון בעל ספר "הוז מרכז" וספר "פּונת יוסוף" מפלוני אלמוני הנקרא בשם יוסף.

¹⁾ הה' די רוסטי שברישיות ספריו בתבי יד (ספר 800) מ"עירות באדעת שאין לבלב המדריך ירחי עם המפרש המפואר רשי" באשר עשה ואלפיאן, לא היה מיחס השבוש הזה לאולם העממי הכלתי קורא למפרש בשם ירחי, כי אם בשם רשי'; יען כי הוא קורא תמיד המדריך בשם ירחי אין שום סבה לחסת אלוי הטיעות הזאת. יותר מזה באולם נתן חירק תחת הי"ד בשם רשי' (יעין דף 5. v. 7) להודיע כי האות הזאת היא קיזיר שם י'אץקי בעוד שהחלה לו לתקד' נישׁע' אם היהת דתו שהי"ד היא קיזיר השם י'ח'. יש מדריך אחד וישמו "שר שלום" "שםדריך ירחי" מזביר פטעים רבות. גם מלמדו של באולם נקרא בשם שר שלום והוא מזכיר במוקומות הרבה (יעין עליה d. l. f. l. s. 3. 8.) אך שני שר שלום אלה אינם איש אחד, כי לא יכול ירחי אשר (לפי באולם עצמו עליה 5. 3. 8.) קדם ליהודה ממודינה הבודה בש' 1454 להזכיר מלמד באולם בעוד שהתלמיד נפטר סביבה לש' 1523.

²⁾ על הה' המפואר זהה עיין החיבור היקר Zimmels B. Leo Hebraeus, ein jüdischer Philosoph der Renaissance; sein Leben, seine Werke und seine Lehren. Breslau 1886. — Leon da Modena, seine Stellung zur Kabbalah z. Talmud und z. Christenthume. Breslau, 1856. בלאשון הער' והשכני.

XVIII.

על כל הדרדרים הבאים אחרי הקטני גבר האשכני אלהו הלוי (ר' אלהו הלוי, ר' אלהו בהור, ר' אלהו אשכני) נולד בש' 1472 בעיר ניסטאדט הסמוכה לנורנברג¹ ונפטר בוניינזיה בש' 1549. למך לשון עברי בעיר רומי להגמון המהול קארדינאל אינזיאו מער ויטרבו, אשר פרנסחו במשך י"ג שנים. כתב ספרים הרבה על הדקדוק, ורוכם מתרגמים בלשון רומי (עיין סימן כ') הערות) ובטעות כולם נדפסו מחדש, אלה הם: א) ביאורים לספר "מִקְרָא" לדוד קמחה, ב) ספר "הַפְּחֹזֶר" קיזור על הדקדוק ג) "סְפַר חַתְּבָחָה" חיבור מסודר על פי אלף בית על התיבות היוצאות מן הכלל. ד) "טִיב טָעֵם" על הטעמים. ה) ספר "מִסְתָּת הַפְּסָדָת" והוא מפתח המסורה ובה יותר מבארות, הוא מקורי באמת זה בהסבירו בשפה ברורה ובחכמה רבה לשון בעלי המשרה ודרכיהם, רן על המריבה הבוקרית אשר רב הוא הראשון (בחדרמה השלישית) להראות שנCOND ספרי החדש לא היה ולא נברא לפניו המאה החמישית למן הנזירים².

¹) אין כתוב בהקדמת הספר הח' Opus Grammaticum consummatum מוענטבע בהלו את ר' אלהו שהיה בן דורו, ואשר היה לו ג'ב מרוצת אגרות עמו, נגיד הדעה הזאת נלחמו ר' עזריה (פאוור ענין פרק נ"ט) וארכוילץ (פרק כ"ז) ואחר כך שמי הבוטרופאים ואסמות ואחרים; אך קעד אוז חלציו התהoxic בגבורת לודוביקו קאפייזו (Arcanum punctuationis revelatum) (ודבים אחרים), עד כי עתה החכמים רוכם ככולם מאמנים בה, ובאמת גם שני התלמידים גם המדרש אינם מוכרים אפילו פעמי אחד שום רומי מהונעותיו מנקודים ביטנים בתוכיהם, כי אם בטעמיים וככלות במקרא ובנגנון, יש להעיר על נאמר אחד מפדרוש חזית על שיר השווים, המפרש על דרך העברה הפטוק תורי זוב עם נקודות הבספ, ורומו למכתב ספרי הקודש, אשר בו החכמים הקדומים ההם, אינם מיחטים נקודות הבספ לתנועות או לטעמים כמו שאלו היה ראוי לשער, כי אם לאותאות ולטורום. עין המדרש הזה על המאמר 4. II שם הפירוש מתנות כהונגה אומר כי ספריהם לא היו מנקרדים, ביל' יסוד מביא בענינים (Geschichte der hebr. Sprache u. Schrift, Seite 196) אחריו בוטרופיאו מאמור התלמיד (ערובין דף נ"ג) "בְּנֵי יִהּוָה דִּירִיקִי לְשָׁנָא וּמְתַנֵּה לְהַזְנִים נַתְקִימָה תּוֹרָתִ בֵּין בְּפִרְשֵׁוֹ מִלְתָא טוֹמִינִים כְּתֻנוּוֹתִים, וְאַن אֲמֵת מָה שָׁהָא אָמֵר כִּי גַם רְשִׁי פִּרְשׁ שְׂמַלְתִּים הַוּרָתָה נַקְגָּה, בָּעֵד כִּי המפרש הזה קָלָע אֶל השערה באמרו כי המאמר הזה מהתלמיד אוינו מוחל ללימוד ספרי הקודש, כי אם לדברי הקבלה אשר בו הקדומים נהגו טוֹמִינִים הרבה. רוצה לומר מלה אשר בדו בלבם להיות לסתך לזכרונם, מלהות הנמצאות לרוב בתלמוד, אמנים והאמת שכבת רשי מלה נקודה במשמעות ברכות (דף ס"ב) בבארו מאמר התלמוד "מנפנ' שמראה בה טעמי תורה" וזה הוא המאמר היהודי שאפשר להניא על ידו להיות הגוך ביום התלמוד, אך רשי מפרש בשני דרכים המאמר הזה "שמראה בה טעמי תורה" והראשון הוא "בנCOND של ספר" בלאו בראותו השעכימים הכתיבים; והשני, להראות על ידי התנוות הדר, גנון פטוק בתבי הקודש; וריש"י סוכך הפירוש העני באמרו כי הוא בעצמו ראה התנוויות האלה הנחות אצל היהודים הבאים מארץ ישראל, המאמר במשמעות מגלה (דף ב"ב) "בְּלֹא פְּסִקָּה מֵשָׁה אָנָּן לֹא פְּסִקָּן לֵיה וּשְׁמוֹאֵל אָמַר פְּסִקָּן

ו) "פרק שׂוֹרֶה" או "פרק אַלְקָהוּ" שלשה עשר פרקים בטורים חרוזים הכלולים דתי הדקדוק הראשונות ואחריהם עוד שלשה פרקים כתובים חפשי. ז) "ספר הַוְּכוֹנוֹת" הערות על המשרה, הנמצא כי בפאריו אשר שם שלחו המחבר לטען הדיסוג. ח) "גִּימּוֹקִים" הערות על המכבל וועל אוצר מלין של קטחין. לבסוף מהספרים האלה על הדקדוק כתוב גם כן ספר "שְׁמֹת הַדְּבָרִים" או גומעןקלאלטורה, אוצר מלין קטן עברית ואשכנזי; "תְּשֵׁבִי" הכלול פירוש תרייב מלות מלשון חממים על פי אייב, ובקתרגמן אוצר מלין על התרגומים. בירור דרכיו וקצרים קנו למחבר זהה שם גדול ונודע בשערים כמו לקטחין אשר בעקבותיו כמעט תמיד הילך, והוא הילך הסבה שהძקדים הרשוניים שלא מבני דתנו, הילכו כולם אחורי קטחין ואחריו אליו, וגם על זה מונגען, בהקדמת אחד מדקדקיו¹⁾, מנהה באלים עם כמתנגד תמייד לקדפניים. ואמנם באלים לא הילך בעיניהם עצומות אחר הקטחין, ותבورو איננו נאה כל כך למתחלים לילתו, כי לאלה נאה לשון הדת והסדר יותר מלשון הבקרות. אין ספק שהבדוד היותר גדול ארליך לקטחין ולallohow הילוי אחר לא מעט פעמי לבוד לשון עברי, והוליד ג'ב איזה שיטות מושבות (כמו שיטות אלטינגיוס ודראני) והאמונה החזקה יותר מדי בדבריו אליו

ליה" אינו מועד כי לעז דעת רב, משה פסק כבוד הפטוקים בכתחבר, רק שיעזרו, שיחולק הפרושים לפטוקים בא לנו ממראץ", וישל בן החליק ההוא וכן חילוק הפטוקים עצם ווניגונם הם חלק מוחלט הקבלה, מוה שרבע עצמו אומר גם במשמעות נדרים (דף ל"ז), ושם מתנגד לו ר' יוחנן, כמוו שמואל באן, מאכורי התלמידו "הילכה למשה מסנו" (נדרים ל"ז) ו"יש אם למקרא" (נדרון דף ד') ואחרום) הם ראוות שבתבי הקודש לא היו מנוקדים ביום התהלוכה, שאם לא כן היו אומרים "גקייד סופרדים" "ויש אם לנקור". בשמות רביה נזכר Die gottesdienstliche Vorträge der Juden (Berlin 1832) Seite 13—56 שבמות רביה הקדשות כבוד הדרש מהכם משיח לאגדאו בספרו Seite 18 במאמר גס הח' ואפאנפראט בתולויות ובין נתן הערכה מ"ד. מכל זה נמשך בבירור שאין לקרומות הנגיד שום ספק ערבים או כסדראות שהבקורת האמיתית מכרת ומנתת קדימותם. עיין על זה גם Geist u. Sprache der Hebr. Prag 1822, Seite 13—36 מהכם משיח לאגדאו בספרו ספר דברי הימים מאמר סגן גורלאמו (אשר לא וכור מעולם לא תנועות ולא טעמי נכתבים) וממנו נראה בבירור, שבימי היה לשון הקודש נבע מתחנעות מכל כל, באכזרו כי לפניו ארו את מותני תרגום הספר ההוא, רצח קראeo עם חכם אחד יהודי מטברא, לממוד מכני מבטא השמות שהיו ככלם מוציאים בתרגומם היונים והרומיים. ואמנם לא היה צדוק לאמצעי הקשה הזאת, אם הוא ביום ספרם מנוקדים, אך לא היה בידו למצאים, אם מצא כי, שבלי ודעת בני דתא, לפדו לישן עברי בלילה?

¹⁾ המאמר הזה נמצא ב-Biblioteca rabbinica של בוקסנארפי בפרק "מנקה אברם" וב-Biblioteca ébrea של וואלפיאו הילק א' דף ע'. אולי היה נהדף בהזאה ראשונה בספר "בחור" מונגען על ידי מונגען, כי לא מצעתיו בשום אחד מהמשתדרוקי מונגען (הנרטטם למטה סיון XX העירה ו') אשר ראייתי.

(וכן בדברי קמה, עיין ס' ייד) הייתה סבה שלא נדפסו איזה ספרים חשובים, בעוד שהפרק מזה יש ללמד וכותב לבאלמעם שומר לנו הلكים דבם מאיזה דקדוקים בלתי נדפסים.

XIX.

עד סכיב לשנת אלף וחמש מאות למן הנוצרים לא התעסכו בדקוק העברי כמעט כי אם היהודים בלבד¹⁾ אך בראשית המאה ש עשרה התחלו גם הנוצרים להתעסק בו. יהאן ריבלין

¹⁾ במאות הראשונות לדת הנוצרות למדו לשון עברו אוריינט וesan נירולאמת סכיב לחץ המאה שלש עשרה, סאן ריווננו מיער פיניארטן, ראש הכותרים הנקראים דומיניקנים, הביא בן תלמידיו לימוד לשון עברו וערבי לתועלת הכתובים וגדר העבריים והחומרדים, בשנת 1311 הסכימה עצת הכותרים בעיר וווען שהלשנות האלה יהיו נלמודים בכל בתיהם הפליגים (אונו-ערטסיטט), עם כל זה לא נמצאו בין הנוצרים הנוצרים בדת החושת (לפי המאה שש עשרה) כי אם מעתם מרטינג, מארטינג, וניקלאו דילירה גולדו בדת היהודית מפני שהדרו לשון עברו, ורק מציאות ודעת לשון עברו אצל מי שאינו יהוד, בא ממה שלפנינו היכאה החמוש עשרה לא נמצא עוד לא דקדוק ולא אוצר מלון מלשון זה בשום לשון מלשנות אבורופאי הראשונים שהחלו לכתוב בלשון רומי על הדקדוק העברי נהאה שהוא הcoder הדומיניקני פִּיאַטְזָו אליל נירו (הצהיר) טחבר בחציו השני למאה חמש עשרה הספר רודומיניקני Rudimenta linguae hebraicae הגמצע כ"ז בארייז; וקונְאָדוֹ פִּילְקָאנָנוֹ (רבו של מונスター) אשר הוציא לאור בבאילאה בש' 1508 ספר הנקרה בשם De modo legendi et intelligendi Hebraea קדמוהו שום נציר במלאתה ההיא. וויל לא ידע חיבור בירו מפני שלא נדפס. הח' פִּילְקָאנָנוֹ עם היותו רך בשנים מאר יותר מרוביילן התחל ללמד לשון עברו בלי מלבד, והוא אחר כך תלמיד ריבלין, אם כן ראי לכר שפִּילְקָאנָנוֹ קדם לרבו בהדפסת ספרו, אך לא שהוא היה הנזרי הראשון שהשתדל להפיץ דעתה הלשון העברי בין בני בריתו, ריבלין מוסוף ואומר שבראותו היהודים המוכרחים לגלות מארץ ספרד ומאייה ערו אשכנו הולדים אצל המוחמדים, נסתפק שדרעת לשון עברו ולמדו יותמעט ואח"ב יתבטל מכל וכל אצל הנוצרים, ושם הוא יבא נזק גדול ללימוד ספריו הקרש. — אם היה לנו להאמין בדבריו המחבר פראנץ איצ'ק סאסוקניין, מכל להיעיד על פיין, שהנזרי הראשון אשר כתב על הדקדוק העברי הוא מנדי יוניציאה. ואמנם בספרו תגקרה בשם Venezia città nobilis- sima e singolare. Venezia 1581. מזמן ר' ל מהשנה 1462 עד השנה 1471, אחד מתושבי יוניציאה ושמו לאורו קיארינו חבר מאמר בשם Introductio ad linguam sanctam Introd. אך החיבור הזה הוא בלתי נודע למחקרים הספרות העברית, טראבונקי איננו מכירו. פוסקאריני (Letteratura veneziana, Tomo I, pag. 842) Scrittori veneziani, Tomo I, pag. 226. ואנוגסטיני (agenzia di notizie) אין שם איש מודיע לנו שקוואירינו היה ג"כ מלומד בלשון עברו, ונסובינו זה לא עשה, לפי אגנסטיני עצמו (הכרמה דף LV), כי אם צייר ספר בלתי שלם ומלא שנויות הומן וטעיות ושבושים עד אין מספר.

או Reuchelino¹ הנקרא בשם יוני Capnion למד לשון עברי משני יהודים; לפנים בארץ אשכנו מיעקב יהיאל לוֹאָנֶס רופא לטijk ונגה, ואחר כך ברום מהרואת המצווין החכם האלחי והפיילוסוף ר' Rudimenta ספרנו והדפוס ב Pforzheim בשנת 1506 בשם Rudimenta hebraica אוצר מלין ודרדקוק קזר². הספר הזה (מלבד הלשון אשר דברו בו איזה נזירים שהיו מלפנים יהודים; עיין על זה סימן XX הערכה א), היא הבהיר ששאבו ממנה כל הנזירים אשר השתדרו בלטמוד לשון הקודש. בשנת 1518 הוציא ריבעלין לאור עוד חיבור אחד בשם De accentibus et Ortographia Linguae hebraicae³ הדוחית שהתחילה באשכנז בש' 1517 הייתה בעורי לפור הלשון העברי, כי אלה ואלה הוצרכו להפנית לכתבי הקודש הטקוריים. לוטער היה אומר שלא היה משליך עצמו מטה שהיה בידו פירעת לשון הקודש, אפילו אם היו נתנים לו אלפי אלפי דינרי ובה. ומאהר שלמוד לשון עברי נכסם בין הלימודים הנזירים לחכמת הדת האלהית אם לא כתוליקים אם ללוטיראים, גם הדרדקוקים העברים פרו ורבו בזמן טעם.

XX.

במשך מאה אחת לא התעסקו הנזירים כי אם בהעתקה דקדוקי העברים ובuronך דתותיהם הקדמניות בסדר יותר יפה⁴. במשך חומר זה כתבו: יוחנן בוכענסטайн מלפנים יהודי⁵; אלענץוי די זאמראה

¹) תולדות החכם המצווין הזה הוציא לאור הח' לאמעאי Lamey, Johann Reuchlin, eine biographische Skizze. Pforzheim, 1855. (Mit Reuchlin's Bild).

²) נדפס שנית בבאוליאה שנת 1587 עם הערות מונסטה.

³) כל היהודים וכל אהובי הספרות היישראלית יחווקו טוביה עילמית לחכם המפורט הזה על אשר התגדר בקנאה ובתוקף גודל לשורת כמה וכמה ספרי רבנים, אשר לפי היזטמושם אחד ושמו פְּעַמְעַרְקָאָרָן, יעוץ למולך מואקסמיילאָן, אינקואיסיטור אחד ופרופטטור אחד; עין ביבliotheque universelle, Amsterdam Histoire des ouvrages des Savans 1628 Tomo VIII Rotterdam 1688, T. II. pag. 281—284 p. 496 Cuius proinde viri

⁴) בן אלטיניג בהקדמת דקדוקן אחורי וכבר דוד קמחי vestigia presserunt linguae sanctae magistri, non Judaei modo, verum etiam Christiani sic tamen ut hi lumen facilitoris ordinis adhiberent, quaeque illi praecepta erudit congesserant ad leges methodi accuratius disponerent.

⁵) Elementale, Augusta 1514. Hebr. Gramm. Institutiones, Wittenberg 1518 Opus gramm. consummatum. Fuerunt et in exordio huius nascentis studii alii quidam ba-

מלפנים יהורי¹; מאטיאו אורונגאלדו²; סאנטי פאנגיני מעיר לוקקה, דומיניקאני³; ניקולו קלינגרדומארין פלאנדרא⁴; סיבאסטייאנו מענסטר פרופעסדור בעיר העודעלבערג ואחר כך בבלגיה, מחבר ספר הנקרא בשם Horologiografia וספר אחר בעל חלוקות רבים ושמו הארץ צורת מצות המלך פראנציסקו הראשון⁵; ניליאלטמו פוסטלו ערפת⁶; פאולו פאנגו יידר יהודה הליי⁷ דוד קיבער⁸; יוחנן יצחק הלווי מלפניהם יודפי⁹; יוחנן קוואינק ארבוניאו¹⁰; אנטאנן שענאליאר¹¹; יונאנדו האפיקיאו¹²; יוחנן קוואינק ארבוניאו¹³;

ptizati Judaei qui privatum sed sine fructu docuerunt saeram linguam carentes latinae linguae cognitione inter quos et Johannem Buchsenstein numerandum censeo, qui levato multo aere a discipulis, nihil docuit. Testes sunt qui illum andierunt.

¹) Introductio artis gramm. hebr.; Vocabularium primitivorum hebraicorum Poliglotta complutense 1514 ואחר כך לבר בשנת 1526.

²) Compendium gramm. hebr. et chaldaicae, Wittemberg 1523, 1530.

³) Institutiones Gramm. ling. hebr. Lyon 1526. Paris 1549, 1556. Abbreviatio Institutionum hebraicarum, Lyon 1528. Thesaurus linguae sanctae (איזר מלין) Lyon 1529, Paris 1548, 1577, 1614.

⁴)لوح הרקוק לובאניאו 1529 Tabula in grammaticen hebraicam ונדף אחר כך מחרש פעמים הרבה. 1527

⁵) ספר ההרכמה מהודגה רומיות 1525 פרקי אלהו מתרגם באויליאה Grammatica R. Mosche Kimchi cum Commentis Eliae Levitae Bas. גנון טוב טעם ומפרת המורה נדף מהדור עם קיצור בלשון רומי, באויליאה 1539; 1532, 1537, 1543 Opus grammaticum consummatum מלאכת הדרוק השלם Dictionary; ex varriis Erianis libris concinnatum Basilea 1549 Dictionarium chald. Basilea 1527 rium hebraicum, Basilea 1525 Dictionary hebr. Bas. 1535, 1589 שלש לשונות, אוצר מלין (בלשון רומי יוני וערבי) Basilea 1543 .

⁶) De modo legendi hebraice, Paris 1834.

⁷) De originibus seu de hebraicae linguae et gentis antiquitate deque variarum linguarum affinitate פארדי 1538.

⁸) Isagogae compendiaria in linguam hebraicam, Costantia 1534; תרגם לשון רומי ספר התשבוי לאלהו הליי (Isna 1541) והוסיפה גם כן תרגום רומי לטף שמות הדבירים או נומינקלטור למחבר עצמו.

⁹) יסוד דקדוק De re gramm. hebr. linguae gram- maticae ex Threnis Hieremiae desumptae; Basilea 1552

¹⁰) לשון למודים Grammatica hebraea הוצאה רביית אנוירטס והוצאה חמישית 1570 .

¹¹) Hebr. ling. institutiones פארדי 1558.

¹²) Gramm. hebr. 1559. Alphabetum hebraicum 1565.

¹³) Linguae sanctae canones grammatici, Basilea 1561.

מארטינו מארטיננו¹⁾, החשמון בילארקינו²⁾; מארקו מארינו מער בערישיה;³⁾
גוליאלמו פראנקי מלענאים יהודי⁴⁾; יוחנן דרוניאו⁵⁾ ואחרים.

XXI.

בראשית המאה השבעה התחליו המדקדקים הנוצרים להוסיף לאט לאט איזה הערות חדשות לדקדוק העברי, ולהרחיב גבול המודעים אשר גובלו היהודים הקדמונים, והצליחו בפרט לעשות זה עי' הלשונות היודיעים להם ואשר להם קרבה עם לשון עברי. יוחנן בוקסטורפיאו פרופיסור בעיר באזיליה (נפטר בש' 1629) אחריו הוציאו לאור בש' 1605 ספרו-⁶⁾ Epitome grammaticae heb- raeae⁷⁾ והדפס בש' 1609 ספרו-⁸⁾ Thesaurus grammaticus lin- guae sanctae עד היום ההוא, החיבור היותר מסודר והויתר שלם. עוד חברו דקדוקים במשך הזמן הזה: פינידיטו ביאנקיאו⁹⁾; פראנציסקו מאריאו קלאניאו¹⁰⁾; ניארניאו מאיר צרפתי¹¹⁾; גוליאלמו שיקראדו פרופיסור בעיר טיבינגן¹²⁾; מ. ג. פאברו¹³⁾; תומאזו ארפיניאו מפואר ביריעות לשון ערבי, פרופיסור בעיר ליאד¹⁴⁾; יוחנן רוב אנגלי¹⁵⁾, ואחרים.

¹⁾ Institutiones in linguam sanctam, Salamanca 1571.

²⁾ Institutiones ling. hebr. Rom 1578, 1585 ונדפס אחר כך פעמיים רבות מוחדרש.

³⁾ גן עדן Gramm. linguae sanctae הוצאה שנייה יניצ'יה 1585 ובtab גם אוצר מלון בשם "קְבַת נָתָן" יניצ'יה 1589.

⁴⁾ Alphabetum hebraicum; 1571, 1599, 1603 Bergamo רומי 1596. שם לשון הקדרש בתב

⁵⁾ De literis De recta lectione ling. sancte et vobis Alphabetum hebraicum vetus.

⁶⁾ Rudi- mendta Gramm. hebr. ad usum Seminarii pataevini, Venezia 1681.

⁷⁾ Lexicon מהדרש פעמיים רבות, חסר ג'ב אוצר מלון יקר על התמג'ך Lexicon chal. (1710) et chald.) Lexicon chal (1607 hebr. et (1639).

מצ'ין בעבורו קיצורו ונדפס על בן יותר הזיא לאור בן (בבאזיליה), מושפעת הבוקסטורפיום יז'יאו ארבעה חכמים מפוארים איש ממשarat שנה ישבו בבאזיליה על כסא לימוד לשון עברית.

⁸⁾ Institutiones in ling. sanctam hebr. Roma 1608.

Canones generales ling. sanctae hebr. Roma 1616. דבר אלהים

⁹⁾ Institutiones ling. hebr. 1616, 1622, 1624, 1649.

¹⁰⁾ Horologium hebreum 1623 מצ'ין בעבורו קיצורו ונדפס על בן יותר הזיא לאור בן משלשים פעמיים.

¹¹⁾ Institutiones gram. hebr. Norimberga 1626.

¹²⁾ Grammatica hebraea generalis. Leiden 162;

¹³⁾ Gramm. hebr. Compendiolum (Chilias hebr.) Glasgow 1644. ונפתח אליו אוצר מלון קצר הכלול אלף כתובות

שלמה נלאסיאו חיבר ספרו היקר פילולוניה סאקרא¹⁾ אשר בו פירש דת חיבור המלות בלשון עברית, וחכמת הדיבור בספר הקדוש. לזרוביקום די דיאה חיבר דקדוק עברי בהשთווות עם לשון ארמי וסורי²⁾. מ. נאכפאר לערעבאו מרץ פומעראיינען, פירש בספרו ^{3)Catena Scripturae} מוסכימים מלשון עברי דת חטעמים. יהאן הוטניגער הוציא לאור דקדוק מוסכימים מלשון ערבי ארמי ערבי וסורי, וכן אוצר מלאן מוסכימים בשבועה לשנות⁴⁾. אנדריאס פינגיירטו חיבר צורה מוחשת ומוסכמת שלשון ארמי ערבי וסורי עם מקורות הלשון העברי (ויטטUMBערג 1655) מאה כללים קצרים על הדקדוק העברי (שם 1656) ומהם כללים על עניין חכמת הלשון ונוגעים לדת חיבור המלות ולסגולות הלשון העברי.

XXII.

אך בחצי המאה השבעה עשרה הזאת הח' יאקוּמוֹ אלטיניג מארך הולאנד כדי למצוא תשובה מסקנת לשאלות ודרישות תלמידיו אשר שאלו מעמו סבות השנויות הדקדוקיים היה ראש לכת מדקדקים חדשה, כי בקשרו יסוד סבות שניוי התנוועות, הרגילים כל כך בדקדוק העברי, בדה מלבו שטה אחת הנקראת בשם "שטה העכובים" (Sistema delle Eccezioni) more ועל פיה גור כל השנויות הham, יותר לפי דעתו מלפי האמת. שטהו החדש הודיע בספרו Fundamenta punctuationis linguae sanetae, אחורי שטה הח' אלטיניג הלכו זמן רב בארץ הולאנד, ואח'כ הביאה באיזה שניים קטנים יהאן אנדריאס דאנץ בתיהם הספר האשכנוי, ותכון גם שם מלכותה ומן כביר. גם הח' אלארדו די ראנט הביא איזה שניים בשיטת אלטיניג והודיעה לפי סדר מוסכימים Hoc est de la חכמת החשbon בספרו הנקרא, "סוגיות הנקרא" Punctuationis hebraicae natura Commentarius (Leiden 1761).

XXIII.

בשנת 1666 הוציא לאור ואשומות בעיר קלון ספרו Grammatica hebraea nova ac singulari facilitate, 50 regulis omnia et singula

¹⁾ Leipzig 1623. ונדפס פעמיים רבות מחדש.

²⁾ דקדוק לשונות קדם Grammatica linguarum Orientalium Hebraeo-rum Chaldeorum et Syrorum inter se collatarum. Leiden 1628 Frankfurt *s/m 1688.

³⁾ Leiden 1647. שלשות המקרא.

⁴⁾ Gramm. quatuor ling. Hebr. Chald. Syr. et Arab harmonica. Zürich 1649; Lexicon harmonicum heptaglotton (קיצוץ קטן מהחיבור הגדול קאנטילון) Frankfurt 1661. של אדרנו קאנטילון Frankfurt 1661.

⁵⁾ Groningen 1654. והוצאות אחרות רבות.

ובן בעיר רושטוק compendiose simul et absolutissima complexa Institutio methodica Accentuationis hebraeae re-¹⁶⁶⁴ ספרו-¹⁵ gulis ^{שניהם} היבורים יקרים; אך מעת מספר הכללים הנרשים בשער הספר, הוא דבר בזבוב, כי החיבורים האלה אינם לא קצרים ולא מעוטי הסיכון מיתר החיבורים הנוגעים אל העניין הזה. בספר Insti-¹⁶ tutio Accentuationis לעדubar וחותם אליה איזה הערות, אך בלי נקודות אחרות מכל טעויותיה. פיליפפו אוזעיל האיר בהכמתו דעות ואשומות (אך בלי תקון) והוציא ^{לאור} בעיר לירען שני חיבוריו he-¹⁷¹⁴ prosaicam 1715 braeorum metricam; מדקדוק ואשומות עשה קיצור הח' מ. קרטיסטיאנו ריענקו אשר הוציא לאור גם כן שני אוצריו מלין קצרים בלשון עברית וארמי.²⁾

Synopsis hebr. et chald. (Utrecht 1667) ייחוץ לעוסדרין היבר ספר מתוך קריסטופורו קוֹאָרְרוֹס כתוב דקדוק עברוי מסודר על איזה לוחות מקוצרות, לפמד הלשון זהה במשך ב"ד שעות²⁾ הזרפתוי יוחנן באג'עט היבר דקדוק עברוי ואוצר מלין³⁾ פִּאָתְרָן גַּעֲרָן נִיבְּ צְרָפְתִּי הִיבְּרָדְקָה עברוי וארמי (פאריז ש' 1724) עם דתי חיבור המЛОת בארכיות, וכן אוצר מלין עברוי וארמי על המЛОת הארמיות הנמצאות בתנ"ך (שם).

(1746)

XXIV.

הה' דאנץ הניל מתחום ומפואר בין יודעי לשונות קדם, ומחבר כתה ספרים על הספרות העברית, הוציא לאיר בש' 1696 דקדוק עברוי וארמי בשם "מדקדך" Litterator ebraco-chaldeus וקבוע דתי חיבור הפלות בשם "מתרגנץ" Interpres ebraeo-chaldaeus מלבד קיצור דקדוק עברוי וארמי דנדפס פעמים רבות. האיש הזה בעל שלל שנון פאר, הפין במכתבו הדקדוקים, פירושים החדשים, ובגורת הפלות הראה חריפותו יותר מחכמתו כי איזה פעמים הערותיו מעשה נעורת או ילדי ההתקפות. על הדרך הזה המראה החריפות יותר מהחכמה ואשר שולטען קרא בשם Via hebraizandi metaphysica

¹⁾ Gramm. hebraeo-chaldaica, Leipzig 1704 Lexicon hebraeo-chaldaicum biblicum שם 1741, Index memorialis שם 1735.

²⁾ Grammatica hebraea in tabulis synopticis, cum consilio 24 horis perdiscedendi lingua sanctam, Ciza, 1624.

³⁾ Grammaticae hebraeae Rudimenta, Roma 1717; Lexicon hebraicum et chaldaico-biblicum, ib. 1737 שלשה חלקים in folio.

ואקלינטינו אַרְנִיטוֹ לְקָעֵשְׁרָדוֹ), מָטִיאוֹ הַלְּדָעָד²⁾, פִּידְרוֹיקָן קְרִיסְטִיאָנוֹ קָהֶן³⁾ והאחים טִימְפָּעָם⁴⁾ וייתר מוכלים, לפנים משורת הדין, גאסְקָאָר נִימָאָן אשר יחס לכל אותן ואות מהאלפא ביתא עניין פרטיו באטריו דרך משל שהאלף מורה הפעולה והגענות, הביית אבן גוית מרובעת וכן על זה הדרך⁵⁾.

XXV.

נגד השניות האלה קם הח' אלבירטו שולטען בארין הולאנדר (הנפטר בש' 1750) אשר קנה לו זכות גודלה למדוד לשון עברית ויען כי אין ביד האדם לעזוב קצה אחד ללכט אחר כך בדרך המוצע כי לרוב נושא הוא לקצה الآخر, כן עשה גם שולטען; בנשותו מדרך המעטה איזוקה, בחור לו דרכ' כובס בטוחו, יותר מסוכן ממנה, כי בתו מתג ורוכן לשכל, נראה יותר כאמתי. על ידי חכמו הרחבה בספרות העברית השב להairo על פיה כל דבר הנוגע לשון העברי. כבר יהודה בן קריש⁶⁾ ווינה בן גנח ובן עזרא⁷⁾ ואחרים מהתקדים היהודים הקדמונים, גם איזה מהחכמים הנוצרים בקשו להairo על ידי הלשון הערבי המלווה הזרות, שולטען ואחריו רבים מהholeמים אחריו עקבותיו (ובניהם בפרט יוחנן דויד מיכאעליס) הלו לפניהם משורת הדין ושנו בלי צורך הוראת התיבות היותר רגילות, ועל זה הוכיחו יודעי לשונות קדם היותר מפיירם שבימיינו⁸⁾. ולא עוד אלא שעוד הזמן ההוא לא השתמשו בלשון ערבי כי אם לרפרש הוראת איזה מלות, ושולטען השתמש בו גם بما שנגע אל הדקדוק. אחר כמה חבורים אחרים הוציא לאור בשנת 1737 בעיר ליידען ספרו Institutiones ad

¹⁾ De caussis ling. hebr. Frankfurt und Leipzig 1704.

²⁾ Institutiones linguae sanctae. Tübingen 1711.

³⁾ Gramm. hebr. philosophica Jena 1740.

⁴⁾ בהערותיהם אשר הוטלו ל Concordiae particularum לクリסטיאנו נולדריאן. Jena 1734

⁵⁾ Genesis linguae sanctae Norimberga 1696. Exodus ling. sanctae 1697—1700. Clavis domus Hebr. 1712—1715 (ג' חלקים) (ד' החלקים) (לפי הערכה בעלת שכל של רפאל אררט) סביב' לש' 880 לפנין הנוצרים. הבר ספר בלשון עברי בדרך אגריות אשר הרין ל'קק' קיין, בהראותיו את יקר למד הלשון העברי ומואר בו מלות רבות עבריות ע"י הלשון הארמי והערבי הספר הזה ابن עזרא מהללו בשם "ספר עתחש'" או ספר "אב ואם" ונמצא כ"י בלשון עברי באנקסטרט בברודיאנה. נאנגייר ושנורדר עשו ממנה העתק הנמצא עתה Bibliotheek der bibl. Literatur v. Eichhorn III. Theil s. 951.

⁷⁾ עיין על זה סוף פרישתו בספר שיר השירים.

⁸⁾ עיין על זה בפרט גיעוניאום בספריו דף 34, 35 Handwörterbuch 3

fundamenta linguae hebraeae שקרר וסדר אחר כך ניקולאים ווילהעלם שראעדר פרופיסור בעיר גראענינגן (הנפטר בש' 1798) אחורי הוציאו לאור בש' 1766 דקדוקו¹⁾, ויקרא לו שם, כשם אשר קרא שלטען לספרו, וכן עשה גם רוד קאכבר²⁾ בעצם השנה ההיא.

שלטען בבטחונו באמת דעתו, עד כי על זה רבים הלבו בעקבותיו, השתלט לברר שנווי. לשון עברי על דרך הדמיין (כאשר עשו איזה מהאשכנזים הנ"ל, אף כי בדרך נבדל מכל וכל מדריכיהם) רילבקש תחת סבה לכל דבר ולהצדיק כל רוות; ולהגיע למטרתו השתמש בשלשה אמצעיים: הראשון הוא להניח בשימוש לשון עברי דרכם רבים הנמצאים בתניך רק לפעמים וכיוזאים מן הכלל, אך הגילים ונמצאים לפי הכלל בלשון ערבי. הדרך הוה בalthי בטוח כי הלשון הערבי בא אחר לשון עברית, ואחר זמן המקרא נשתנה הלשון הערבי והעשיר ע"י איזה דרכם ומנהגיהם הבלתי ידועים לקדומים. הדרך השני הוה לשנות גורת הטמות הטבעית נגד הוראת הכתוב ונגד השבל הטבעי³⁾. הדרך השלישי, והוא המצוין, לומר שהלשון חי לא הזוהר כל כך על דת היידיבור והרדוק. הדבר האחרון הוהאמת במקצת ועל אמתתו הסכימו הקדומים להניח (ושולטען מתועלם בהם) שיש בכתביהם כמה דברים היוזאים מן הכלל. המדקדקים העברים לא חשבו בתם לבם, להניח בוגאות לב כאשר עשה המדקדק הולאנדר שיש דרך להצדיק כל דבר היוזא מן הכלל, ולהניח אחר כך שהלשון חי לא הזוהר כל כך במשמעות הלשון עצמה. מגמותם לא היה להזיא עשן מהברק, כי אם להזיא אור מן העשן. החכם הזה פפואר כל כך בלשונות קדם לא הגיע להנצל מכמה טעויות החכמים שקדמו לה, דרך משל משפט העכובים אשר סדר אלטיניג (עין סימן XXII) ולגורר כל השמות והמלות מהפעלים, ולזה הוסיף מדרשו סדר השמות מנוקדים סגול (עין סימן 121 או מהפרק לעג). הראשונה כבר נשכח מכל וכל; השניה אשר נדרה כבר נלחמו איריליאן ניאן וגבעניאוס עזקה, אבדה חשיבותה גם אם לא לצמיתות; השלישית עומרת עדין בגבורתה, וגם אני הבקתיה ולמדתי על פיה לשעה, ויין כי לא חשבתיה כאמיתות, באתי על ידה לדרישות אשר הביאוני לאט לאט לנחות יסודותי החדשין, بما שנגע ללשון עברי יותר קדמוני.

1) הוצאות אחרות ש' 1784, 1778, בעיר 1792.

2) Rudimenta Gramm. hebraeae secundum praecepta Alb. Schultensii.

3) בן הוא אומר שהוראת התבה איטם (מו"ר יט י"ד) ביז"ד יתרה היא "אהיה יתום" ושמלת "חמורתי" (ישעה מ"ד ט"ז) הרואה להיות מלעל, איננה פועל זמן עבר כמו שנראה מהוראת הפסוק, כי אם יש.

XXVI.

במאה שמנה עשרה עצמה הזאת יש לצין בארץ אשכני חכמי עיר האלע במלכות פרוסען אשר הגדויל לעשות, ובפרט החכמים קリストיאן ביגניךט מיכאילים¹⁾ הנטפר בש' 1764; יוחנן סטמניס²⁾ מה בש' 1768; יוחנן דוד מיכאילים נולד בהאלע ש' 1717 ונפטר בנאעטנגן ש' 1791³⁾ אשר הביא שפת שלטערן בארץ אשכני גאטלייב קリストיאן סטאר נפטר בשטווארד בשנת 1804⁴⁾ ויל haulם פראנץ העצל⁵⁾ יוחנן סענערן פאטער⁶⁾ הראשון אשר חלק שמות לשון עברית לפי נתיות כתו הדקדוקים היוניים והרוומיים, ואחריהם ויל haulם געועניאום שבספרו Lehrgebende der hebr. Sprache 1834 בכל עניין למעלה למעלה מכל המדרודקים אשר היו לפניה, בש' 1834 (Hebräische Grammatik) לאור הוצאה עשי עשרה מדקדוקו הקטן (Hebräische Grammatik) לדקדוק הזה מחובר גם בן ספר הקראיה עם הערות ופירושים, אשר יצא לאור ניב פעמים רבות. מלבד זה חבר געועניאום גם אוצר מלון עברית וארמי בפואר מאד, וממנו ראו אויר ארבעה הוצאות בלשון אשכני ואחת בלשון רומי 1833 ועוד ספר אשר לא הניע להשלימו Thesaurus philologicus criticus ling. hebr. et chald. ve-
teris Testamenti.

XXVII.

ג. מ. דילעהר כhab ספר ושם⁷⁾
(נווערבערג ש' 1759) ועד שני ושם⁸⁾
Peristylum linguae sanc. hebr. Peristylum linguae sanc. hebr.
(שם 1760). ד. י. פ. הירט אשר חלק בדרכיו דאנץ הוצאה לאור בעיר

¹⁾ Lumina syriaca pro illustrando hebraismo sacro. Dissertatio, qua soloecismus casuum ab hebraismo sacri codicis depellitur. Dissertatio qua soloecismus generis a Syntaxis codicis hebraici depellitur, etc.

²⁾ Introductio Grammatico-critica in linguam hebraicam 1753. Arcanum formarum nominum linguae hebraicae 1785. Lexicon manuale hebraicum et chaldaicum 1752, 1771, נדפס מחדש עם תקנות והעדות Onomasticon veteris Testa-⁹⁾ על ידי יההארן (1828) על ידי יההארן (1793) על ידי יההארן (1741).

³⁾ Hebr. Grammatik, Halle 1744 עס הופפה מלאה חכמה Suppl. ad Lexica hebr. Göttingen 1785, 1792.

⁴⁾ Observations ad analogiam et syntaxim hebraicam pertinentes, Tübingen 1779.

⁵⁾ Ausführliche hebräische Sprachlehre, Halle 1777.

⁶⁾ Grammatik der hebr. Sprache in zwei Cursen getheilt, Leipzig 1797, 1807, 1816.

יענה ש' 1771 ספרו נגד דעות שלטunning ואולי הוא האחרון אשר בקש
לקיים באשכנו הדרך העיני הקדמון.

Thesaurus ling. sanctae ספר הנקרא (Bamberg 1780) הכלול דרכו המאמר וڌתי היבור התיבות בלשון עברית Dissertationes ad sacras litteras et phi- כארלו אפּוּנִיכְרָיו בספרו Göttingen 1790 lologiam orientalem pertinentes, יקרים על עניין חכמת הלשון העברית, הח' המפורסם יוחנן יאן מער ווינן כתוב דקדוק עברי בתחליה בלשון אשכנו (1792, 1799) ואחר כך בלשון רומי, י. ג. ל. קוויגראטטען הוצאה לאור בעיר יוננא בש' 1829 .Lingua hebraicae Paradigmata ספרו

XXVIII.

גערגן הענגריך אוינוסט עוואלד הוציא לאור בש' 1827 בעיר Kritische Grammatik der hebr. Sprache Göttingen מקוריו מלא על כל גdotio בדעות חדשות ושותות כולל מלאות חכמה ועינוי. אף בלי הגיעו לגנות טבע הלשון העברי הקדמון וڌתו, כי פעמים רבות גלה דעתו שלשון ארמי איננו כל כך קדמון בעברית, עם כל זה כן עוואלד אל האמת שבמלות רבות הקמצן איננו מקורי כי אם בא במקום שהוא. הדרות הבאים ישבטו אם נאה לו שם "מיסדר חכמת לשון עברי" אשר קרא פערדיינאנד היטציג לעוואלד בהקрайו לו ספרו על ישעה (Heidelberg 1833).

XXIX.

בארץ איטליה בתבו דקדוקים עבריים במאה שמונה עשרה יוסף פאויני¹⁾; גענארו סיסטי²⁾; איגנאנציאו קאלצייאו³⁾; אוראציאו רוזא⁴⁾ ורפהל טורי⁵⁾. בסוף המאה הזאת הראה גדלו הח' טומאזו ואלפּוֹרְגָּא קלארו אשר למד בבית הספר אוניוורסיטהט בטורינו⁶⁾ סדרי אלטנינג ושולטunning, וספרו Prime lezioni di grammatica ebraica בש' 1805 בקייזרו והוא מצומצם ומשכיל עד מאד.

¹⁾ Gramm. ling. sanct. Istitutio הוצאה שנייה Padova 1739.

²⁾ Lingua santa da apprendersi anche in 4 lezioni. Venezia 1747.

³⁾ Ling. sanct. rudimenta, Napoli 1753.

⁴⁾ Gramm. della lingua sancta, Venezia 1775.

⁵⁾ Gramm. ebr. ad uso del Seminario fiorentino, Firenze 1787.

⁶⁾ Torino 1805 ועם מבוא ותקנים מאת החכם המפורסם Amedeo Peyron, ib. 1826.

הה' המפואר יוהן בערנארדו די רוסטי חבר ספר בשם -
Syno-Intro psis institutionum hebraicorum
1807 פארמא 1815 וספר אחר אחר-duzione allo studio della lingua ebrea (ib.
בבית עקד הכותרים בעיר ברושיםהא. פיאיטרו אידרינייאו טבוני הוציא
לאור קיבוץ איה מאברים עבריים עם אוצר מלין טוב מאד (פראובה
(1833).

I. E. Cellerier באرض שווים הוציא לאור במאה הנוכחית
יסודי הרודוק העברי¹⁾.

בצפת הוציא לאור מ. פראנק מבורי החברה האיאטיקת
בפאריז ספר בשם la langue hebraïque Nouvelle methode de la
באינגן ראה אור בשנת 1819 רודוק עברית בשם Grammaire
hebraïque.

בholeland כתב הפרופסדור טאקוני רוארדא באמסטטרדם ספר
יקר מאד בשם Grammatica hebraea בשני חלקים, (Leiden 1831,
1833).

בענגלנד הוציא לאור שמואל לייאי²⁾ בלונדון בש' 1827 הספר
. Lectures on hebrew Grammar

XXX.

עוד נזכיר כאן על שתו המשונה ביתר, הצרפתי פראנק
מאסקלייף קאנאניקום בעיר אמיינץ³⁾ אשר למך לקרוא תבות לשון
עברית, וכן יתר הלשונות הדומות לה, בלי התבונן על התנועות כי אם
בבטה כל אות הבלתי נהנית בלבד, עם התנועה הנמצאת בשמה על
זה הדרך הביאת נקראת תמיד בבל' שום שני והגטיל ב' והדלה'ת
ך וכן על זה הדרך. מן הכלל הוה יוצאות כל האותיות הבאות לפני
אות תנועה והן שישאות א' ה' ז' ה' ש' ע' ואליהן יחס המחבר

¹⁾ Élémens de la grammaire hebraïque suivis des principes de
la Syntaxe de Gesenius. Genf הוצאה שנייה 1824.

²⁾ Roorda Anglum eruditissimum, qui, quamvis multa,
ab aliis vere dicta, temere subvertit, nonnulla tamen recte observavit
ac monuit.

³⁾ רישמה יותר ארוכה מהדקורים העברים המרובים מאד תלך מהלה אַבּוֹל
הספר הזה, רישמה רחבה מואד מהמדרקרים הניצרים לפני הש' 1700 ומטפוריהם הנוגעים
ללשון עברי המצא בספר hebraica laetino Bibliotheaca להחכם אִמְבָּגָאָטִי דף
Bibliotheaca hebraica 1720 עד הש' 538—546 נחה וְאֶלְעָיו הרוחב אותה
ח' 600—620 חלק שני דף.

⁴⁾ Gramm. hebr. a punctis aliisque inventis massorethicis libera.
Paris 1716, 1750.

הקולות האלה: א=A, ד=D, ו=U, ח=E פתווה, י=I, ע=ה
 חזקה גורנית, אם כן אין הברות ס לא בלשון עברי לא בארכמי ולא
 בסורי (!!) והאות קוף شبשכה בלבד נמצאת התנוועה הזאת, הוא קורהה
 בשם קוֹף^א). השיטה המופיעות הוזאת אשר רבים קמו גנזה, נשכח
 עתה מכל וכל, אך במשמעות איזה זמן טעו אחראית אחדים כי היא מקלט
 למוד הלשון בפיטה הדקדוק מכל דתי הנקוד המרובות במאדר מאדר.
 אך אם השיטה הזאת מקלט לטעודים היא נתנתן מכשולים רבים
 וגדולים לפני כל מי שכביר לטה, בהרבותה עד אין סוף התבות בעלות
 הוראות רבות ואשר להן פנים רבים, ובהתויה לקרוא לדעת מתי הוראות
 תבה אחת, דרך משל תבת דבר היא דבר או דבר או דבר או דבר או
 דבר. ולבד מהו הבניינים פועל ובעל בטרים מכל וכל ומעורבים הם עם הבניין הכל
 עופי^ב שהזמנים הבינוניים (ובלשון ארמי גם המקור) אינם נבדלים ע"י
 התנוועות בלבד, כי גם ע"י אותיות בלתי נהנות לבדן, כי בבניין בעל
 (בעל יש מ"ס נספהת (מפרק מפרק) בעוד הדבר כן בבניין הכל (פרק) בלשון
 ארמי יש במקור מ"ס בראש הרכה (מקטול) בעוד שבבניין בעל (שהוא
 כמו הבעל) יש לה היא בסופה (קצלה). עם כל זה אין להבחיש שהוראות
 פעילים הרבה בבניין כל היא נבדלת מادر מהוראות במבנה בעל. דרך
 משל הוראות הפעיל ובן בלשון סורי היא קנה והוראות בין האמ'ר. לפי השיטה
 הניל תהיה לטלה עצמה הוראות הקניין והטכירה !!

XXXI.

שיטת מאסקליפ עם איזה שנויים קלימים, הביא מחדש הוכומר
 גיווניגאל סאקי אשר בספרו Dissertazione dell'antica lezione degli
 Ebrei (Milano 1786) שאותיות א' ה' ו' י' ע' תנעוות הן
 (א=A, ה=H, ו=W, ח=Ch, י=I, ע=U) ומוסיף (ובזה הוא חולק
 על מאסקליפ) שהעדר כל תנועה הוא תמיד במשמעות האלף. אם כן
 הריביה דבר צריכה להקרה תמיד דבָת ננד השיטה הזאת גם הוכומר
 ניאמפאטיסטא גַּאלְעִיזָאָולִי בספר הנקרה בשם עצמו בספר סאקי.

^א) אולי הדרעה הוראה באה למאסקליפ ע"י הדקדוק הערבי לאנטזון ע"י
 לאקופאילה (נדפס בעיר רומי 1650) אשר ביקש להקל הקריאה הערבית למתחילהם לקרוא
 בלי תנועות, ביעזיו אותן לקרוא בתנועה א' האותיות אשר בשמנן נמצאת התנוועה הזאת
 וכן א' וכן ה' ; אך הוא מוציא מן הכלל הוה האותיות הבאות לפני נתה, כי האות
 הנהה עצמה תכרייע התנוועה המctrסת לאות הקוראת. לדת הוראת בלתי שכליות וכובות,
 מוסף המדריך ערבוי איזה כלים אחרים המתknים במקצת גריועה, ומסכים בסוף, שהכל
 צריך לשערד למנาง הלשון.

XXXII.

אחרי מות אליהו הלווי לא צעד הדריך העברי אצל היהודים שום מצעד כמעט במשך מאה אחת וסבת זה היה בלי ספק גביש העיר גראנדה וגולות הבושים והיהודים מארץ ספרד (עיין סימן מ'ג).

XXXIII.

עם כל זה לא עזבו היהודים מעולם מכל וכל למועד הדריך העברי. משה פראונגנאל מ"צ בעיר מאנטוביא כתוב בבחורתו בש' 1535 מאה ושש בתים, בעלי שלשה טירות, המבילים דתיהם קדמוני" הראשונים. הספר הזה נדפס בויניציאה בש' 1597 ונקרא "בְּשָׁם קָדְמֹן". כי תבות אלה הן תחלת הספר. גם דוד פראונגנאל אחיו משה הניל, כתוב דקדוק עברי בשם "מַגְדָּל הָוֶד" ולא נדפס מעולם; ור' עזריה מהאדומים מוכירו בספרו "מַאוֹר עִנִּים". שלמה בן מלך מטבח הוציא לאור בש' 1554 בكونסטנטינופול ספרו "מַכְלֵל יְפֵי" פירושDKDOKI. יקר מאד על כל ספריו תנ"ה, המסתור בפרט על פי ספריו הקמחני. הספר הזה נדפס מחדש בש' 1567 בעיר סאלוניקי ואח"כ באמסטערדם ש' 1661 (ובווען 1818) עם הערות יעקב אַפְּגָנָדָאנָן.

בש' 1557 הוציא לאור עמנואל מעיר בְּנִינְגְּטוֹ ספרו "לִיְתָהּ חָנָן" ושמיאל ארקווולטי מ"צ בפראדובה הדפים בש' 1602 ספרו "עֲרִיגָת הַבָּשָׂם" אם אין לשני המחברים האלה יתרון החמצאות, יש להם יתרון הספר והוצאות.

XXXIV.

יעקב הלווי בחיותו בן בג הוציא לאור ספר "דְּבָרִי אֲנֹדוֹר" קיצור קטן (ויניציאה 1605).
 בש' 1618 הוציא לאור בויניציאה הר' מנחם לְנָאָנוּ המזרחי ספרו "שְׁתִּי יְדוֹת" הכולל איזה מאמרים וביניהם הרាជון הנקרא "אָזְרָתָה" ואחיו "הַלִּיכָּת שְׁבָא" (ד' פ') מראים אותו כסדרך מפואר וטברן שנון. הח' המתווין מנשה בן ישראל כתוב בבחורתו דקדוק בשם "שְׁפָה בְּרוּהָה" שלא ראה אור הדפוס. אברהם בן רפאל כתוב דקדוק בשם "קָנְנוּ אַבְּרָהָם" (פראג 1623). שלמה יידיה נורצוי מאנטוביה השלים בש' 1626 ספרו "גָּנְדָּר פְּרָץ" הנדפס במאנטוביה בשם "מִנְחָת שִׁי" בש' 1742 הכולל הערות יקרות בקוריות ודקדוקיות על כל התנ"ה. במבוא (הנדפס בפייאן בש' 1819 על ידי הח') הרופא שמואל דוד די לא זולטה עיר מאנטוביה מגיד המחבר שהשתמש בששים ספרייםDKDOKI. עוד הוסיף הח' נורצוי בסוף ספרו שלשה אמרויות הנוגעות לדתינו המבטה היישר.

הערות מפרשיות ודקדוקיות על כל התנ"ך הוציאו לאור בינוייזיה בש' 1669 יעקב לומברדו והח' ריחארד סימון מהללו עלייהן. ברוך ספרנווא הניח בין ספריו אחרי מותה, קיצור דקדוק עברי בעל קי"ב דפים, (אמסטערدام 1677) ויש בו איזה דעות חדשות; עין עליו שלטען דף 308 וקאה (מאמר למכוא סימן ל'ז). שלמה אוליביריא הדפים בלשון פראטונגאלו דקדוק עברי וארכמי ואוצר מלין עברית בשם "עין חיים" (בש' 1693 הוציא לאור הח' יהודה לאען געומאַריך בפראנקופרט דמיין דקדוק יקר בשם "שער יהודת"³), במבוואר הוא מגיד שכותב נס חבר על הטעמים. הרב דוד אלטאראמ (נטדר בינוייזיה בש' 1714) חיבר דקדוק קצר הנדפס פעמיים רבות בסוף מקראות גדולות דפניו וינוייזיה, פיאז וליוורנו. בש' 1718 הוציא לאור אלכסנדרער זועקינד בעיר קאעטען במדינת אנחלט, דקדוק עברי בשם "הָרָקֶה פְּקוּדָשׁ" ובו גם חבר קצר על הטעמים בלשון אשכני (ובאותיות עבריות) ונראה שהמחבר השתמש בספר ואשמות.

XXXV.

לפני אלטינג הוציא לאור בפראג ש' 1628 יצחק בן שמואל הלוי הדרדקוק הראשון העברי המוכחה. החיבור הקטן זה מכיל הספר ופירושו; הספר מכיל בקיצור מופרץ החלק הנסיוני מהדרדקוק, ר'ל הגdet דת הילשו ושניעיה, והפירוש מכיל הילקה הפילוסופי, ר'ל מפרש השינויים עצם ונותן טעמייהם. בליל סדר כל כך מתווך אך בשל יותר שנין מאלטינג, המחבר הזה אינו מוציא סבות שנוי הלשון מרת חפשית שהילשון עצמו נזנחה, כי אם מطبع המכטאה האנושי. הוא כתוב גם בן ספר "ברית לוי" על התבות היוצאות מן הכלל, וספר דקדוקי אחד בשם "אללה תולדות יצחק" והערות למכלול; וכל הספרים האלה לא נדפסו ואולי אבדו.

XXXVI.

הדרדקוק המצוין היה בין הוהרים כמבשר למדדק יותר מפואר ורבה להטיב ממנה והוא הח' שלמה הכהן האנאהו בעל ספר "בגין שלמה" (פראנקופרט דמיין 1708) וספר "שערי תורה" (האטכרג

(¹) עין על הדרדקוק היה החיבור Grammatik Spinozas. Breslau, 1869. העיר המע.

(²) Livro de gramm. hebr. et chald. Amsterdam 1689. Thesouro da lingua santa, ib. 1682.

(³) עין לאלפיאו חלק א' דף 444.

1718) וספר "יסוד דגקודה" (אמסטערדם 1730) וספר "צ'קר תַּתְבָּה" (הווצה
שניהם, דוערענפֿירט 1787) וספר "שְׁעִירִי זְמֻרָה" (הנדפס אחריו מותו,
פוערט 1762) וספר "שְׁעִירִי פְּפָלָה" (הווצה שנייה דוערענפֿירט 1779
וספר "קְוִיּוּ עֲבָבִישׁ" וסמוֹך לו ספר "קְרוֹזֶת אֲרוֹזֶם" ספרים מלאים כל טוב
והערות וסדרים חדשים מכל וכל (עיין סימן ס' b CXCIV d מהפרוליג)
אך המחבר הזה מפאר הוא בפרט על ספרו "שְׁעִירִי זְמֻרָה" אשר על ידו
הופיע אוור אח ומצווחח על דתי הטעמים הסובוכית, וקובען בצחות
בקיצור ובძוק נדולים יותר ווותה, מה שעשן לעדubar וASHMOT
ואזועעל, בעוד שלפי הנראה לא היה בידו להכין ספריהם הנכתבים
בלשון רומי. גם בספרו "שְׁעִירִי פְּפָלָה" הרבה להטיב, כי על ידו הסיר
טהפלותינו טויות רבות אשר נפלו בהן מחתת אולת המעתקים או
המויצאים לאור¹⁾ (עיין סימן פ'ו מהפרוליג) המדרך העומק הזה
מצא איש עוז פנים אשר גנב לו דעותינו הנמצאות בספריו, הלא הוא
אלואיזיאו זאנגענפֿעלס מלפניהם יהודי, אשר הויצו לאור בעיר וויען
בש' 1717) דקדוק עברי שני לשנות רומי ואשכנו בשם "אַבָּן בָּן"
Prüfstein, Lapis lydius מהشتאות אשר סדר האנאה, נגד ספר "שְׁעִירִי פְּפָלָה" נלחמו
בחזקה מרדי דועססע לדאך בספרו קונטרם השנות הנכתב בש' 1738
ונדפס בפראג 1784 והרב יעקב עמדען בספרו "לִתְחָא אַרְשָׁ" שבא לאור
באולטוגה בש' 1769 אחרי מות האנאה, נגד סדרי האנאהו קם גם
בן בחזקה ראיון הלוי בספרו "עַנְפֵּעַ עַזְבָּה" (פוערט 4) וגם נגד
איזה מהם (אך בהדר וכבוד) הכב אהרן משה מלובוב בספרו "אַלְמָשָׁה"
דקדוק צח וקוצר כולל איזה דעת הדשות. ה'ה) (Zollkiew 1765)

¹⁾ וכן אויל להעתיק מה של המדורק הזה, הבלתי נודע לחכמי לשונות קרם
האחרונים, כהב ואלייאו בספרו Bibl. hebr. ראשון דף 1053 וזה לשינוי:
R. Scelomò Salman.... scripsit s'librum edificii Salomonis, h. e. Grammaticam hebraicam sacram.... quae tamen Judaeis se adeo non probavit ob antiquiores Grammaticos et Doctores... liberius notatos, ut de eo flammis delendo cogitarent Rabbini Francofurtenses, nisi mitiora aliorum consilia et ipsius auctoris palinodia, obstitissent.. Grammatica itaque est absoluta, nec elementaris tantum, sed simul exegetica, et in primis ad interiorem Sintaxeos hebraicæ ac idiotismorum ratione manuducens; digna quoque quae a Christiani evlatur. Fusiorem libri recensionem habes in Relationibus innoxii vernacula lingua editis an. 1713 pag. 57 etc. על דבר שירת הגנאי אשר על פי — בנו שלה מאה ס' ב' בכל המשת חיבוריו אשר כתב אחריו ספרו בנו נושא, ואלפיו שר האנאהו ואין ספק כי בכל המשת חיבוריו אשר כתב אחריו ספרו בנו נושא, והוא חוויר ישנה תמיד שתוויות ומונחים ננאי המדקדקים הקדמוניים, אך בלשון בלתי נושא כל כך.

²⁾ דרך משל סדר התנועה הרכה מרכ' ק' עד קל' ג'.

זהה חבר גם בן קייזר בדרך שיר וקראו "הלה למשה" (פוערט 1771). עם כל זה הלכו בעקבות האנאהו כמעט כל המדרקרים העבריים האשכנזים אשר קמו אחריו.

XXXVII.

הרבי יעקב באססאני שהיה מיצ' לכהנת הספרדים לפנים באמסטערدام ואחר כך בהאמבורג, הוציא לאור בעיר נוורנברג בש' 1768 בשם כוחם "יעקב באבאני" בכר הנקרא "ישרש יעקב" הכולן איזה הערות נכונות על איזה טויות הנמצאות בסדר התפלות. בניין שמעון הלוי הדפים בלונדון בש' 1773 דקדוק בשם "עת קדושים". שלמה רב בעיר לבוב הבר ספר "שערי נימאה" (פראנקفورט דאודער 1776) היבור על עטמי ספרי החותמים.

XXXVIII.

חכם המציאן והמפואר מענדעלן היה הראשון בין היהודים האחרונים אשר הפין במכוונו (אור לתקיבת) ליפורשו לחמש חומשי התורה (נתקיבות חשלום) או רוח ליטוסופיה על איזה ענייני הדקדוק העברי, בפרט על מה שנגע לדת הייבור התבאות. הוא ושלמה דבָא מארץ פאלין, מדקדק עצום אשר עבד עצמו ליפורשו על התורה, השתמש בשבל רב ועמוק בדתו האנאהו על הטעמים ועל פירוש כתבי הקודש, ודובען כתוב גם בפ' "תקין סוקרים" המוסף לחומשי עצמו ומלא העורותDKR.

XXXIX.

יצחק סאטנאנב מארץ פאלין הוציא לאור בברלין ש' 1773DKR קוצר בשם "שפת רגנית" מלבד אוצר מלון עברי ואשכני שלו בשם "שפת אמת" (הוזאה שנייה פראנץ 1803) וספרו "שפת אמת" אוצר מלון רענייני מוכח על התבאות העבריות השוואת טבטהן וشنנות בהוראתן.

XL.

להבדיל הוראת הנרדפים השתדרו בכל תקופה: נפתלי חערז (או חרטרויניג) ועססעלע (נולד בהאמבורג ש' 1725 ונסתר שם ש' 1805) בספרו "גִּנְזִירַי" (אמסטערדם 1765 וווען 1829) "גִּין לְבָנוֹן" (ברלין 1775) "רָוחַ חָנָן" (שם 1780) ובפירושו לספר ויקרא, הנבלל בחומש של מענדעלן. שלמה פאפענעהעים מברעמלאיו (נסתר בש' 1814) בספרו "יריעות שלמה" (חלק א' דוערענפורט 1784, חלק ב' שם 1811, חלק

ג', ראעטלעהים 1831) ובאוצר מלין שלו בשם "חַשְׁק שֶׁלְמָה" אשר לא יצאה ממנה כי אם מהברת אחת הכללה שתי אותיות הראשונות מא"ב (ברעלאיו 1802).

XLI.

משה הכהן החכם הוציא לאור בפוערטט יש' 1795 ספר מכלול לקטחי עם הערות מאירות.

ויאל לאעב (הנקרא ברילל) הדפים בבערלין קיזורDKדוק עברי בלשון אשכני בשם "עֲמֹזֵי הַלְשׂוֹן" (בערלין 1794) מלבד כמה מאמריהם הנוגעים ל振奋 הלשונות אשר הפין בלבשות "הַמִּאָפָּה" ובפירושו המפואר לספר תחלים של מענדעלואן הנדפס פעמיים רבות.

ח'ים קאטעסlein הוציא לאור בעולין בפ'רוי "מְקֻלָּה" (האמברוגן... ברז'ן 1796) עין עוד סימן פ'ז מהפרולען. יהודה ליב הלו מפאליין הדפים בלבד בש' 1793 חיבור קטן על בניין הפעלים בשם "שְׁקָה קְנָאָמְנִים" הוביל איזה הערות חדשות. הרב יהודה ליב מרגליות מפאליין הוציא לאור בש' 1796 חיבור קטן בשם "אַגְּרָת הַמִּלְחָה וּמִשְׁפָּט קְשָׁן קְנָדָשׁ". החכם המפורסם יהודה ליב בן זאב מפאליין הדפים פעם ראשונה בברעלאיו בש' 1796 ספרו "פְּקָדָה לְשָׁן אַבְרָהָם"DKדוק רחב ועמיק מכל ותרDKדוק הייחודיים האחרונים והחותאה הראשונה הכלולה דתי חיבור התבות בסדר נאה וברחה נדפסה המש פעמים בויען. בן זאב ח'דר גם בן אוצר מלין עברי ואשכני אשכני ועברי בשם אוצר השערשים (ווען 1816 1807,).

יהודא אליקום מלונדן הוציא לאור בבערלין בפ'רוי "עין הקורא" וראעטלעהים ספרו "עַזְן מִשְׁפָּט" (שניהם בש' 1803) ושניהם חיבורים DKדוקיים.

משה שמואל געומאן הדפים בש' 1808 קיזורDKדוק עברי בשם "מעגל יישר" (החותאה שלישית וווען 1831) בש' 1809 הוציא לאור שלום הכהן בעיר דעססאיו ספרו "תָּזְרִת קְשָׁן עַבְרִית" בלשון אשכני וראעננ-מוועלער מספר שכחו בפירושו לרומיה כ'ב כ'א. DKדוק זה נדאם מחדש בש' 1816 בויען ובעצם השנה הזאת ראה אור בפראג, על ידי החכם ואלף מעיר אשר הרחיבו ואחר כך חיברו מחדש מכל וכל ורבבה לתקנו בחותאה האחרונה מש' 1832.

שלמה לויאן הוציא לאור בפראג ספרו "שִׁיחָה בְּעַזְקָם הַגְּשָׁמָות" (1811) ובית חַאָקָף שלו, לשכות יקרים הכללות הערות שונות על עניין הלשון.

גם החכם וואלף העידעהים הנפטר בש' 1831 היה מדקדק עצום; בש' 1791 הוציא לאור ספר „מאזינס“ לאבן עזרא עם הערותיו גם הוקיר החומר בכתה הערות הנוגעות לשון וקראן בשם „קבנת המקרה“ (ראדעלהעים 1821—1818) ופירש גם כן מצד הלשין תפלות המועדים (מחוזר) אשר תרגם אשכנזית. כתוב גם כן חיבור על הטעמים בשם „משפטם הטעמים“ (ראדעלהעים ש' 1808).

גרביאל ליפמן הוציא לאור בש' 1827 ספר „צחות“ לאבן עזרא עם הערותיו ועם איזה הערות רבו דוד אוטענסוסטער. המכתב העתי „בפניו העתים“ (ווען 1820—1831 יב חלקיים) כולל כמה וכמה מאמריהם הנוגעים לדקדוק ולהוראת התבות, וربים מהם יצאו מתחת ידי (חלק י דף 35—25; חלק ז' דף 147—209; חלק ח' דף 86—166; חלק ט' דף 76—132).

XLII.

אחד החרטים הנל ארקיולטי ונורצי, אין לרשום בארץ איטליה כי אם המאמר „קרא מקרה“ על איזה ענייני המבטה הישר לרב מנחם נאוארה מירונא¹; הדקדוק העברי לרבי שמיעון קאליטאני מעיר יוניצאה (יוניצאה 1751 פיזא 1815); הדקדוק המוכח עברי ואיטלקי לשטואל רומאנלי, ממאנטוובה (טריאסטה 1799)²; מלבד שני הקיצורים לרבי יהודה בריעל ממאנטוובה (ספר גללי מתקהיק-Man-toga 1769 ולבבי הנינה הכהן מעיר רעננו הנפטר בקהלארענן 1730, 1769 בש' 1834) (שערי לשון מקודש Venezia 1808). החכם זהה חיבר גם כן אוצר מלין עברי ואיטלקי איטלקי ועברי בשם „מגנה לשוז“ (Reggio 1812) ואסיפות פעילים מלשון המשנה הנקראת „שפת אהת“ (Reggio 1812). הטליעץ האיטלקי קרפי הוציא לאור בפאריז ש' 1828 ספרו הנקרא Grammaire hébraïque raisonnée et comparée³ ובכתב גם כן בלשון אנגלי-An Essay on hebrew Poetry ancient and modern (London 1824).

¹) נספח בספר „פָּנִי יְצָחָק“ (מאנטוובה 1744 דף 23—27).

²) הח' רומאנלי כתוב גם כן קיצור דתי הלשון העברי הייתן צירות למתחללים ללימוד הלשון זהה ולא נדרסט מעולם.

³) המחבר אומר במכוא דף XV שהဟריבו הספר היה הילך גם כן אחרי עזות והוראות הרב החכם המכפר הנגיד אברהם קולניאחה אף החכם הזה עזוב פראריו ובא לטראיסטני בתרום כלות המחבר את ספרו, ומצא בו בתמייה רבבה ובכאמ' לב, איזה שבושים שבלי ספר לא מצאי, מיקום בספר והוא אם נשלה מהמלאה לפני בוא החכם קולניאחה לטראיסטני, בתקן יתר הטעויות הראה לי החכם הזה מה שנאמר דף 102 ובמקומות אחרים, שהרגש שהוא הוראת הפעל עומד במקום נו'.

וירדי האהוב לי במאד מאד כתוב דקדוק עברי על דרך שאלות ותשובות והננו עוד בכתביהם.

XLIII.

ואם נמשיל עתה מה שעשו במשך השלישי המאות האחרון היהודים והנוצרים בפן ליום הלשון העברי על פי דתו נרא שהנוצרים התגברו על היהודים, ולא יתמה על זה מי שלא ישפט על הדבר לפי מראתו החיצוני, בלי ה考ר על סיבותיו הפנימיות והנסתרות. ויגיעות בני אדם וטרחם על למוד מה, ומצעדים בו, הם על הרוב לערך ארכם ללימוד ההוא, ולא מצעדים הנמצאים לשימושם, לקדרם עצם או לטובתם. בימה שנגע אל האמצעים, אין לדבר עליהם, כי אין הדעת סובלת שנבקש לעשותו איזה דבר הצריך אמצעים, אם האמצעים עצמם נעדרו ממנה, כי זה יהיה כמו שרוצה לעשות מה שאין בכחו לעשותו. אך על דבר הוצרך, אמת וציב הוא (וחטאים שוכחים לרוב העין הזה) המאמר האחרון אשר כתוב הפילוסוף המפורסם קאנדיילאך: שאינו רואה סימן ברכה לעולם מלימודו מי שליבך לעני הבינו צרכו ללמדו.

ועתה האמצעים אשר היו בידי היהודים, בפרט במשך השלישי המאות האחרונים, לעור ולמהר פער לפור לשונם על פי דמיון נופלים הם במאד מאד מהאמצעים שהיו בידי הנוצרים.

מצעד שלמות כל ענף וענף מהחכמת האנושית, בא על הרוב, אהדו התקומת הספרות, כמו שבב איש יודע, על ידי החכמים המתונים מצד הפלוכה להורות החכימות החן ברבים, רוצה לויבר על ידי אנשים שהיה ביכולתם לקדש עצם ללימוד שאהבה נפשם, אשר הבין להם פרנסתם בשופע, בלי שייהיו היהם תלואים להם מנגד, בלבד הביא להם דמי החזאות הצריכות לקניין האמצעים שמצויד שלמות החכימות טבקש, אך לא היו מעולם בין היהודים אנשים אשר הגעו לכלכל עצם רק מפער למוד לשונם. הרובנים בלבד (ונם אלה לא בכל עת ובכל מקום) הוציאו כדי פרנסתם מחלודים הנוגעים אל אומתם ולא תמיד בשופע ובנהת, אך היו מוצרכים להשתדל תמיד על צרכי קהלותיהם, ולעוזב כל למוד הבלתי קשור עם ענייני המשרה הנתונה על שבטם. ובמה שנגע אל התלמידים, אם היו רוצחים לבזיע לחם עיי מלאכתם לא היו מטעקים בלמוד ספריו הקודש כי אם בתלמידם (כאשר עשה הקמחי) כי חשבות הספר רוח היהת בפוליה לבני ישראל ביוםים שעברו (כל זמן שהיהודים היו עומדים בפני עצם ורבים דיני טമונות לפי התלמוד) בין מצד הדת והאמונה בין מצד העסקים והדינם.

הה' האנאהו הבודק עזום ועמוק, היה הולך, לפי סיפור ואלפיא, ממקומות למקומות בארץ אשכנו ובגלגון ללמד הנערים. כל איש יוכל לדין אם מעמד כזה ראוי הוא לעור מצעד שלמות החבימה¹, ואם יש להמשילו עם מעמד החבמים הנודעים לפרטיעורים בדרך קבע בנהת ובכבוד ללמד לשון עברי או חכמת ספרי הקודש, ומשכורתם באח להם שלמה מהמלכות או מהכנסיה הנוצרית.

גם עוז גדור במצעד שלמות דתי לשון עברי, היא ידיעת הלשנות הקרובות לה; ועתה אחרי גליות ספרד אבדו היהודים (לכל הפחות בארץות אירופה) ההודנות ללימוד לשון ערבי, בעוד שלא ירצו לשון סורי מעולב². על כן לא נשאר להם כי אם הארכוי הנמצא במקרה בתרגומים וบทلمוד, ועל אלה לא היה להם דרך מעולם מפני קשי המלאכה יותר גדור מתועלתה. מכל זה נראה בבירור שהחרו ליהודים האמצעיים הצריכים להחיש מצעד שלמות חכמת לשונם הקדרמן.

לבד פזה לא הצטרכו כל כך היהודים למדוד לשינם על פי דתיהם, כי כבר למדו אס יותר אם פחות על פי השימוש, מה שלא ארען לנוצרים, כי אף אחרי بواسם ביטים היו חפציהם לקרה ספרי הקודש בלשונם המקורי. צורך לזכור הלשון נתמעם ג' ב' תוך היהודים בשלוש המאות האחרונות יותר יותר מטה שהוה מ לפני, מפני קו צר

¹⁾ בעל "שָׁשִׁי-הַדָּה" מפרש במבוא לפניו הסבה הواتה המוחקת מhalbימודים הנוגעים לשון ואלה הם הדברים אשר הוא מושם בפי המתරפים מהם: מה לי להראות אוני ובחי בחכמתDKD ומוסתרת, והוא נעלמה ונסתתרת, אין לי ממנה משמרות. אלל לי אל הר המורדים למדוד פוסקים וטורום. אלל ואבעוד בדיוני ממנונות, ובריות יהיו לי מונותן. אלל ואפסוד נפשו לדרוש ברבים פשטים נאים וערבים, כדי שיפסקו לי צרכי מרבובים, ומה לא למדוד המקרה דבר שאינו עושה וושם איינו נחשב רק בקיימת השים.

²⁾ ועם כל זה היהודי אחד היה מלץ בין הטוריים הראשונים אשר באו לאירופה וטיעיאו אטבז'יאן הראשון אשר למד לשון סורי לבני אירופה. החלץ הזה היה רב ושמו יוסף קאללו (ואביו היה רופא ההגמון יוואל השני) אשר בדעתו הארמי שבמקרא ובספריו החבימים, היה מגיד לטיעיאו בלשון אוטלקו ורומי, מה שהstoroi אליו מדבר בלשונו, כמו שאטבז'יאו עצמו מגיד בה' י"ד מספרו Introductio in chaldaicam, Pavia 1539 Ling. am, מה שאנן כן לנוצרים, כי דבר עיקרי היה שום סבה שתביא היהודים למדוד לשון סורי, מה שאנן כן לנוצרים.

לחם לדעת הכתניות המזרחיות, ולקרו את ספריו כומריהם הקדרמוניות. בספריו "אחים ג' ר' נתחי גם אני לבני דתי איה רמזום על הלשון הזה ועל טבעו, ועל ידי משל של קכ'ה תבות, הראיתי התוועת הבא ממנו להבini לשון התרגומים והתלמודים ולפערומים גם לשון המקרא עצמו. אך בעת ההיא היהתי רתקן מלחשוב שהלשון הזה היה כולל סבות חלק גדול משלוני הדרוק העברי, וששהוא ענף מהלשון הקדרמן ביותר הנתון לפניו הדוגמא היותר קדרמוניות מהלשון העברי.

רוח שנגרמה לכל האומה גלות ספרה. התקראת הרע והקשה הוה הרע להכמת הלשון משני פנים. הראשון מפני שהרותות נבחלו כן תמהו, ופחווד מהתרחק מהרותות הקדומות ויראו וכבדו אותם וכמעט עבדום. השבל הפוך רואה על ידי עיני האחרים מוצא מנוחתו במה שכבר הורו זקנים וחכמים מפדרסים, מפרי חכמתם ישבע ולא יבקש עוד. על כן איש לא אור חיל לkom נגד הקמחי, ובנהיהם כי הוא דוד הכל, ושאין בספריו טעות, לא נולד בהם הצורך לבקש ולהחפש לפנים משורתו. כבר ראיינו (סימן לו הערכה) האף גדול שחרה על האנאהו מפניהם שספר חפשי בנגאי המדקדקים הקדרטונים. וזאת שנית כי שלות הרוח הנל' קירה כל כך הנפשות לפירושים בעלי המשלים והסודות, עד שלא הרגioso שם צורך להעתיק בחיקות הנוגעת ללימוד הלשון. הדברים היוזאים מן הכלל היו סודות ונחשבים בדבר קדוש, וסודיו הקבלה היו מבארים ונונחים סבה לכל. הפרושים המדקדקים לא ערכו להפם, והמתחמק בחכמת הלשון היה בעיניהם, ועודנו בעינוי אחדים, במחלל הקדשים ולכל הפחות חשובה לאיש נער וריך ושפלה הדעות.

XLIV.

ועתה אקווה שחדן הבלתי נטה לצד מן הצדדים, אשר יתן לבו לכל הדברים האלה, ישפט בצדק שיש להשתתף בצער היהודים אם לא יוכל להציג כל כך חכמת לשונם בדרך השלמות, וישבחם ויהללם על מה שבמצבם הצר והרע לא מנעו עצם לנסת ולבשota. אם גורל הספר הזה והדקוק המכובח אשר יבא אחריו יהיה כל כך נעים להביא לאור איזה דברים אמתיים, ולהשלים מאייה צד החכמת אשר אליה הוא נוגע, אין ליחס דבר זה כי אם לנצח הנוכחות יותר טוב, ולהקמת בית המדרש הזה, אשר בו פוקודת למד הדקדוק העברי הושפה על שכמי, להכמת הקיסר פראנץ הראשון ולטובתו אשר נתן רשות ליהודים השוכנים במדינות אלה לחשוב ליד ולכלול בית מדרש חדש קזה.

נא תועלנה גיעותוי לעזר בני דתינו בלמוד לשון עברית, ולהבעיר בכלם אהבתם הקדרטונית לספרות אומתם, אשר באיזה מדינות או רופא הלכה וחסורה לדאבן נשנו ביום האחוריים האלה.

הרחבת המאמר עד חעט הנובחית מיאת המעתיק.

XLV.

אחרי הדפסת ספר הפורליגוטני היקר עד מאה, הכלל דעות מחברו על עניין תולדות לשון עברי טקוּוֹ ודקודקן ועל הציגתו עם הלשונות הדומות לו, יצא לאור דקדוק המחבר בש' 1853—1869 בשבעה חוברות ארבעה מהן תחת השגחתו והשלש האחרונות אחריו מותו תחת השגחת בנוו. אין ספק כי גם המלאכה הזאת כבל יתר חיבוריה היה, שד"ל מפוארה ומשמעותה היא עד מאה, אם על שופע דעתו החדשנות הנכליות בה ועל מקוריותם, אם על הקיימות והמציאות, אם על משפטיו אשר הרץ בה בלי משוא פנים גם לקדמנים גם לאחרונים. עוד תמצאהנה בודี้ בנוו הופכות והערות דקדוקיות רבות מכתב ידו ואיזה מהן רשם בעת הדפסת ספרו, ולפי דעתו יש להוציא מהן תעללה ויתרנן ללמוד הזה. מחשבת המחבר הייתה להדרפים בסוף ספרו תוספת על הנកוד ואחרות על עניינים שונים מה שלא הגיע לעשות כי אפפוו משברי מות טרם כלותו מלאכתו.

XLVI.

גם בענף הזה מחספרות העברות כבכל יתר סעיפה הרבים לקחו האשכנזים חלקם בראש, בין שהם בני ברית בין שאינם בני ברית. אף אם לא הפליאו לעשות ולא קם ביניהם בחצי השני מהמאה הזאת שם מדקדק עצום מוכשר והנון להחיש מצעד שלמות החליטו זהה, או חדש בו חדשים אמתאים יקרים ועקריים הראוים לעזר מחלק התהעכבות. רק על ידי סיור חומר דתי דקדוק ודתי חיבור המלצות הצלicho איזה מصحابים אחרים יחתקרב במקצת אל מגמתם הפרשיות להקל הלימוד ולמעט העcobים מדריכיו, כי זה הוא סוף כל דבר בזים אלה אוחבי הקיצור והחצזון. אך אם נחקרו באmitt אחורי הסבות שהביאו רוב החכמים העבריים שנבור להתעתק בחיבור דקדוקיהם, נמצא שmagmatum להקל מעל תלמידיהם למוד לשון עברי, מה שלא היו צריכים לעשות במאות שעברו כי הנערים לפדו כבר הלשון הזה בבתיהם מפי הוריהם המתדברים בו כבלשון עצם, ומפני זה הראו אבותינו את ידיהם במקצת מלימוד חכמת הדקדוק כמו שזכרנו כבר שד"ל בסימן XLIII. אך הדרב הזה לא יקרה עוד ביוםיהם האלה, כי אם באיזה מדינות פולין ורוסלאנד ובארצאות קדם, והתלמידים מוכרים עתה למלוד אצלוו לשון הקודש מיותר לשונות נדירות, מה שהבריח גם כן המלמדים לבקש לנטות לפניהם דרך הלפה, ולהרים

המכשולים ממנה, למען לא יעצבוו מכל וכל, ולשון אבותם לא ישכח מפיהם כלל.

גם בהרו הרים אחדים להתעsek בחילק מה מהדקודק כגון בפעלים או בשימוש המלות או בלשון המקרא או המשנה וביווץ בהם, כי גם זה הוא מנוגח חכמי ומנו, לחילק חכמה אחת לפי סעיפיה, למען יוכל כל חכם לבירר לו סעיף אחד, לבחון אותו היטב ולייעין בו מכל צד ומכל פנים, ולרדת בעמקו בכל כחו ובכל מאודו.

גם במה שנוגע אל אוצרו הטלין, ראו אור כמה חיבורים קצרים להיות לעזר לתלמידי בתיה הספר, אך גם איזה חברים יקרי הערך שייהוו לאוט לדורי דורות להאהבת בני ישראל ללשון אבותם; והויתר מפוארים בהם כמו הדקדוקים היוצרים מוחשיבים אזכור כאן זה אחר זה. אין בידי להחליט בבירור אם זה או זה מהמחברים הראשונים הוא מבני דתנו או נזורי ולא בדרבר הזה או באיזה אופן אחר אשגה, יאהבת הקורא הנעים סלהו לי כי העוצתי פניו לבוא אחרי החכם המופלא שידל להרחב מלאתכו, עם כל דעתו מר אמר הכתוב את רצים רצת וילאך ואיך תחרה את הסוסים, רק ידעתי כי מחשבי לטובה, ובצפתי צפיתי שתהיה כונתי רצiosa, ועל זה גם מלאכתי הדלה והרזה על מקומה תבא בשלום.

XLVII.

בין המדקדקים האשכנזים הנוציאים אשר קדשו עצמן ללימוד לשון עברי במשך החצי השני מהמאה הנוכחית אוכורו: א) פרעתיאן¹⁾, שהוציאו לאור דקדוק עברי בלשון אשכנז, וכן כתבו בלשון היה כל יתר הנרשימים אם לא אומר שחברו ספריהם בלשון אחר. ב) קאלטהוף²⁾, דקדוק עברי; ג) הוּפְעַלְדָּג³⁾, הדפים מקודם לדקדוק עברי בפרוטרוט בלשון אשכנו שלא נגמר, ואחר כרך חיבור קצר בלשון רומי. ד) רעלנער⁴⁾, דקדוק עברי. ה) שיעיר⁵⁾, על שימוש ומני הפעלים ודריכיהם; ו) קרייסטיאן דיטריך⁶⁾, דרישות על הדקדוק העברי. ז) טיהערש⁷⁾,

¹⁾ G. W. Freitag. Gramm. der hebr. Sprache, Halle 1835.

²⁾ I. Kalthof. Gramm. der hebr. Spr. Regensburg, 1837.

³⁾ H. Kupfeld. Ausführliche hebr. Gramm. Cassel, 1841. De rei gramm. apud Judaeos initii. Hallis 1845.

⁴⁾ Regler. Hebr. Sprachlehre. Bamberg, 1842.

⁵⁾ S. Scheyer. Die Lehre von Tempus und Modus. Frankf. 1842.

⁶⁾ Chr. Dietrich. Abhandlungen zur hebr. Gramm. Leipzig 1846.

⁷⁾ H. Thiersch. Hebr. Gramm. Erlangen 1858.

דקדוק עברי. ח) רעינקע¹⁾, יסודות לשון עברי בלשון רומי. ט) ברוענקנער²⁾, ספר קריאה עם דקדוק ופירושים. י) ה. פעתערמאן³⁾, דקדוק בלשון רומי. יא) בלעד⁴⁾. יב) באטעהר⁵⁾. יג) לאברענץ⁶⁾, דקדוק עברי; יד) קעטפעער⁷⁾, מבוא ללימוד לשון עברי.טו) ארנאלד⁸⁾, על השונות התבוכות העבריות. טז) המכמר נאגעלסבאך⁹⁾, דקדוק עברי. יז) אלבערט דיטרייך¹⁰⁾, פרקים לדקדוק עברי. יח) קאענינג¹¹⁾, חיבור ספר בשם "הלשון העברי" תולדותיו ובקרתו בבחינת ספרי הקטחין, אך לא השילימו. יט) סטרראק¹²⁾, דקדוק עברי. כ) וואלטער¹³⁾, סימני השונות התבוכות העבריות. כא) ענטציאן¹⁴⁾, חיבור בלשון רומי על מקור התבוכות העבריות. כב) וואסען¹⁵⁾, סודות לשון עברי גם כן בלשון רומי. כג) בארטהה¹⁶⁾, על בניית המשפטות בלשונות בני שם. כד) צערוועק¹⁷⁾, על המלה העברית "מן". כה) קערנער¹⁸⁾, על דתינו חיבור שמות המספר במקרא, ואחרים לרוב ותמצא את שמותם בראשימות מדפסיו ספרים ומוכריהם.

¹⁾ L. Reinke. Rudimenta linguae hebr. Monast. 1861.

²⁾ G. Brückner, Hebr. Lesebuch mit Gramm. und Glossarium. III. Aufl. Leipzig 1863.

³⁾ H. Petermann, Brevis ling. hebr. gramm. literat. etc. II. Edit. Berlin 1864.

⁴⁾ W. P. Blech, Gramm. der hebr. Sprache, Danzig, 1864.

⁵⁾ Fr. Bottcher, Lehrbuch der hebr. Sprache, 2 Bnde. Leipzig 1866.

⁶⁾ Laberenz, Gramm. der hebr. Sprache, Paderborn, 1867.

⁷⁾ Kainfer, Gramm. Einf. in d. Studium der hebr. Spr. Mainz, 1867.

⁸⁾ F. A. Arnold, Abriss der hebr. Formenlehre, Halle 1867.

⁹⁾ E. Nägelsbach, Hebr. Grammatik, Leipzig 1869 II. Aufl. 1876.

¹⁰⁾ Alb. Dietrich, Abschnitte zu einer hebr. Elementar Gramm. Harsf. 1877.

¹¹⁾ Fr. Ed. König, Die hebr. Sprache, Hist. kritisches Lehrgebäude mit Beziehung auf die Werke Kimchi, Leipzig, 1881.

¹²⁾ Herm. Stark, Hebr. Gramm. II. Aufl. Karlsruhe 1885.

¹³⁾ E. Walter, Grundz. der hebr. Formenlehre, Potsdam 1885.

¹⁴⁾ H. Entzian, De notione verborum tentandi, Hallis, 1886.

¹⁵⁾ C. H. Wosen, Rudimenta ling. hebr. Friburg, 1887.

¹⁶⁾ I. Barth, Die Nominalbildung in den sem. Spr. Leipzig, 1889.

¹⁷⁾ N. Zerweck, Die hebr. Praeposition Min., Leipzig 1893.

¹⁸⁾ Kerner Sven, Syntax der Zahlwörter im alten Testament, Leipzig, 1893.

XLVIII.

גם בין העברים האשכנויים קמו במשך הזמן הות מתקדים
לרוב ולאלה שמות המפוארים שביהם ושמות חביריהם.
א) שטערן, "מסלול לשון עברית"¹⁾DKDOK על פי שאלות
ותשובות. ב) אברהם בותנער, "אוצר לשון הקדרש"²⁾ דרכו הדקדוק.
ג) משה העינעמאן, "מוראה דרך לשון עברית"³⁾. ד) נועמאן, "מעגל
יושר"⁴⁾DKDOK עברי. ה) דוד שמוץ, "אחל דור"⁵⁾DKDOK קצר. ו) במחראד'
העקסעה העמומה, "מסלול לממוד לשון עברי בקצרה"⁶⁾. ז) מ. לעתירין,
מסלורי דרך לשפת קודש⁷⁾DKDOK עברי. ח) יאלזיאן, "יסודי הלשון"⁸⁾
DKDOK עברי לתלמידים. ט) אללעטאנד, "טופודות לשון עברית"⁹⁾DKDOK
עברי. י) בלועהער, מרפא לשון עין חייכ¹⁰⁾DKDOK עברי. יא) במחראד'
שלמה קלעין, DKDOK עברי חדש, בלשון עברי¹¹⁾. יב) לעזער, "הלכות
לשון הקודש"¹²⁾DKDOK עברי. יג) ש. באער, "תורת אמת" על טעמי
המקרא עם הערות שד"ל¹³⁾. יד) ראנבינהויטץ', DKDOK עברי¹⁴⁾.
טו) באחראה, "ספר היהש" תולדות מכתב עברי הנוערטו וטעמיו¹⁵⁾.

¹⁾ M. E. Stern, Hebräische Grammatik in Fragen und Antworten, Prag-Wien, 1830.

²⁾ Abraham Buchner, Gramm. Regeln, sowie Wörterbuch der hebr. Sprache, Warschau, 1830.

³⁾ Moses Heinemann, Elementarunterrichtsbuch für die hebräische Sprache, Berlin 1830.

⁴⁾ Moses Samuel Neumann, Hebräische Sprachlehre, Wien, 1831.

⁵⁾ David Samosc, Kl. hebr. Sprachlehre, Breslau, 1834.

⁶⁾ Hexenheimer (Rabb. in Bernburg) Praktische Einleitung zum schnellen Erlernen des Hebräischen, Berlin 1834.

⁷⁾ M. Letteris, Hebräische Sprachlehre für Schule und Haus, Wien 1835.

⁸⁾ Johlson, Hebräische Sprachlehre für Schulen, Frankfurt a. Main 1838.

⁹⁾ Allemand J. D. Hebräische Grammatik, München 1839.

¹⁰⁾ Blücher, Systematische hebr. Gramm. Baya 1838.

¹¹⁾ Salomon Klein (Oberrabb. in Kolomar), Neue hebr. Sprachlehre (hebräisch), Mühlhausen, 1846.

¹²⁾ Leeser A. H. Hebräisches Lehr- und Übungsbuch, Coesfeld, 1848.

¹³⁾ Baer S. Ueber die poetische Accente der Bibel mit Anmerkungen von S. D. Luzzatto, Rödelsheim, 1852.

¹⁴⁾ Rabbinovitz I. M. Hebräische Schulgrammatik, Breslau 1853.

¹⁵⁾ Bachrach J. Geschichte der hebräischen Schrift, Vocalen u. Accente, Warschau 1854.

טו) בעניעדייזן, אבן בחן¹⁾DKDROK קוצר ללשון עברית. יז) העינעמאן אוצר מלין לסדר תצלות עם תוכסת על יסודי לשון עברית²⁾. יח) דעוטש, מדריך חדש למכור שפת עבר³⁾. יט) מ. גאלדמאן, תלמיד לשון עבר⁴⁾DKDROK חדש על פי שאלות ותשובות. כ) ל. עינשטיין, DKDROK קוצר לשון עברית⁵⁾על פי שיטת אהן. כא) שטענשנער, ראשית הלמוד⁶⁾, כב) באנדוי, DKDROK עברית⁷⁾. כג) ביליטץ, שפה ברורה⁸⁾, DKDROK עברית. כד) יפת, מתק שפותים⁹⁾DKDROK עברית,עהרנטועל, לשון עבר¹⁰⁾DKDROK עברית לתלמידי בית הספר. כו) טראללייר, מלמד להוציאיל¹¹⁾לטוט לשון עברית על דרך החרגנל. כז) וועיס, למודים על לשון המשנה¹²⁾. כח) קאבאק, מסלול לשון עברית על דרך ההרגל¹³⁾. כט) סאקס, מדריך למודר לשון עברית¹⁴⁾. כז) גאלדשמיידט, DKDROK קוצר לשון עברית בלשון עברית¹⁵⁾. לא) ראנגעער, לוח הלב¹⁶⁾קצור.

¹⁾ Beneditsohn, Kurzgefasstes Lehrbuch der hebräischen Sprache. Wilna, 1855.

²⁾ Heinemann J. Vocabularium zum Siddur nebst alph. Wörterbuch. Anhang: Die Fundamente der hebr. Sprache. Berlin 1857.

³⁾ Deutsch Heinrich. Neuester Leitfaden zur Erlernung der hebr. Sprache. Pest, 1859.

⁴⁾ Goldmann M. Lehrbuch der hebr. Sprache in Fragen und Antworten. Prag, 1859.

⁵⁾ Einstein L. Elementarbuch der hebr. Sprache (nach Ahn's Methode). Fürth, 1860.

⁶⁾ Steinschneider M. Erstes hebräisches Lehrbuch. Berlin, 1860.

⁷⁾ Bondi, Lehrbuch der hebr. Sprache. Prag, 1862.

⁸⁾ Bielitz M. Hebräische Sprachlehre für israelitische Volks-schulen. Pest, 1862.

⁹⁾ Japhet J. M. Hebräische Sprachlehre mit praktischen Auf-gaben. Frankfurt a. Main 1862.

¹⁰⁾ Ehrentheil M. Hebräische Schulgrammatik. Prag, 1864.

¹¹⁾ Troller J. Praktischer Lehrgang zur Erlernung der hebr. Sprache. Prag, 1867.

¹²⁾ Weiss J. Studien über die Sprache der Mishna. Wien 1867.

¹³⁾ Koback Josef. Praktischer Lehrgang der hebräischen Sprache. Bamberg, 1868.

¹⁴⁾ Sachs M. Einleitung zur Erlernung der hebräischen Sprache. Frankfurt a. Main 1870.

¹⁵⁾ Goldschmidt S. Kurzgefasste hebr. Gramm. Berlin, 1871.

¹⁶⁾ Rabener M. S. Kurze Einleitung zur Erlernung der hebräischen Sprache. Jassy, 1872. II. Aufl.

לשון עברו. לב) גאלדבערגער, "הטדר בערנער בלשון עמו"¹⁾ דקדוק עברו על פי שיטת אָהָן. לג) ארנהיים, דקדוק עברו²⁾, מוצא לאור אהרי מות המחבר ע"י הח' דוד קאסטעל. לד) גאָרדאָן, "טְשִׁפְטוּ הַלְשׁוֹן הָעָבֵרִית"³⁾ ספר למוד לשון עברו. לה) נועויעDEL, "מָוֶרֶה שְׁפָתָן עָבֵרִית"⁴⁾ מדריך ללמוד לשון בני עברו. לו) וועיל, "רָגֵל הַיְלָדִים לִלְמֹוד שְׁפָתָן עָבֵרִית"⁵⁾ מסלול על פי דתֵי הדקדוק וההרגל. לז) א. בערלנער, הערות לדקדוק התלמוד והמדרשים⁶⁾. לח) הערצעעלד, על מקור רוב השרשים העבריים⁷⁾. לט) א. ג. גאָרדאָן, "סְפַר הַמָּוֶרֶה"⁸⁾ דקדוק עברו. מ) שלמה שטעין על שימוש הפעלים בבלשון המשנה⁹⁾. מא) י. הכהן, על טבע המתוך והבונוי בפעלים העבריים¹⁰⁾. מב) פ. הילל, על השמות בלשון המשנה¹¹⁾, ואחרים לרוב שלא מצאתי להוכיחם אם מפני שלא חבירו לדקדוקיהם כי אם לילדיהם קטנים אם מפני שלא ותחה דעתו לחבר כאן רשותה שלמה¹²⁾, מה שמכל מקום לא מצאה ידי לעשות, ומפני זה לא הודיעני גם כן איזה מהדקודים האלה נתקנו מלשון אשכנו ללשונות אחרים,

¹⁾ Goldberger J. Hebräische Grammatik (nach Ahn's Methode) Pest, 1872.

²⁾ Arnheim. Hebräische Grammatik der hebr. Sprache herausgegeben vom Dr. D. Cassel. Berlin, 1872.

³⁾ Gordon L. Lehrbuch der hebräischen Sprache. Wilna 1874.

⁴⁾ Neuwiedl. E. Anleitung zur Erlernung der hebräischen Sprache. Warschau, 1874.

⁵⁾ Weil C. Theoretisch-prakt. Lehr- und Uebungsbuch der hebräischen Sprache. Karlsruhe 1878.

⁶⁾ Berliner Dr. A. Beiträge zur hebr. Grammatik in Talmud und Midrasch. Berlin 1879.

⁷⁾ Herzfeld Dr. J. Einblicke in das Sprachliche der semitischen Urzeit betreffend die Entstehungsweise der meisten hebräischen Wortstämme. Hannover, 1883.

⁸⁾ Gordon I. G. Hebräische Grammatik. Warschau, 1886.

⁹⁾ Stein S. Das Verbum in der Mishnahsprache. Berlin, 1888.

¹⁰⁾ Coen J. Ueber die verbal-nominale Doppelnatur der hebräischen Participien und Infinitiven. Leipzig, 1889.

¹¹⁾ Hillel F. Ueber die Nominalbildungen in der Mishna. Frankfurt a. M. 1891.

¹²⁾ עיין רשימת ספרי מחים עבריים על הכתב החנוך והלמוד der jüdischen Pädagogie in chronologischer Ordnung von B. Strassburger. Anhang zur Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes bei den Israeliten, von der talm. Zeit bis auf die Gegenwart. Stuttgart, 1885.

וגם הדרקונים הנעתקים לשון עברי לא מצאתי לדשום. עם כל זה נראה בבירור כי גם בני עמו שלחו ידיהם בוריות במלאתה הגדלה והיקחה והעטוקה, אף כי רובם ככלם הענף הזה מהחכמתה היהישראלית הברות בלשון העם אשר הם יושבים בקרבו, ושהם עצם מדברים, כי בספרים האלה לא השתמשו היהודים בלבד כי גם הנוצרים, ובפרט אם הספר חובר למן ישתמשו בו השוקדים על דלתי בתה הספר הגבוהים מה שלא היה מאו ומקדם.

IL.

ועתה אוכיר בכך איזה מדרקונים אחרים חקרו ספריהם בלשנות אחרים חוץ מהאיטלקים כי להם אקדמי שיעיף מיוחד אחר זה. בלשון צופתי באו לידי הספרים האלה: א) ש. פריעווערק¹⁾; דקדוק עברי; ב) שטואל קלעין²⁾ יהודי, דקדוק עברי מוכת ונמשל. ג) ה. דריואל³⁾, דקדוק לשונות בני שם נמשלים עם לשון מצרי, בלשון אנגלי; א) מ. קAliש, יהודי⁴⁾, דקדוק עברי עם העתקות להרגיל בהן התלמידים; ב) ש. ר. דרייעער⁵⁾, חبور על שטוח הזמנים בלשון עברי; ג) ה. מיטשלעל⁶⁾, על חברו המלות בלשון המקרא. בלשון נארוועיג: א) א. י. גומאליאום⁷⁾, ספר הקריאה בלשון עברי נדפס נ' פעמים; ב) ה. פְּרִיזַעַנְדָּלֶל⁸⁾, על ספרי המסורה הקדומות ועל סדר הנកודות וכו'. בלשון אונגאריו: ישראל באק, יהודי, מסלול לשון עבר" מדריך ללימוד לשון עברית⁹⁾. בלשון יווני: דקדוק עברי מאת פלוני

¹⁾ S. Preiswerk, Grammaire hébraïque. Genève 1838.

²⁾ S. Klein, Grammaire hébraïque resonée et comparée. Durmehach 1846.

³⁾ E. Drival, Grammaire comparée des langues Sémit. et de l'égyptien. II. edit. Paris 1879.

⁴⁾ M. M. Kallisch, Hebrew grammar with exercises. London 1863—65, 2 vol.

⁵⁾ S. R. Deiver, A treatise on the use of the tenses in Hebrew.

⁶⁾ H. Mitschell, On final constructions of biblical hebrew. Leipzig 1879.

⁷⁾ O. I. Gumælius, Hebräisk läsebok. Upsala 1836.

⁸⁾ Esb. Frisendahl, Det i den masorethiska texten antagna punkterings-sistemet betydelse foer kaennedoren af det fornhebreiska språket. Upsala, 1869,

⁹⁾ Dr. Israel Back. Leitfaden zur Erlernung der hebr. Sprache. Pressburg 1867.

אלמוני¹⁾. בלשון רוססיו: א) פאפירנה, "דקודק שפת עבר"²⁾. ב) הלאטצקי, "הלבנה למעשה" ודקודק לשון עברי³⁾. ויש בלי ספר עוד כמה וכמה ספרים ממדקדקים שונים בלשנות אלה ובלשנות אחרות, אך לא באו הboroיהם לידי, ולא מצאתי זכרונם בראשיות הטמונהו אצלו.

L.

ועתה ראשום המדקדים האיטלקיים האחרונים אשר חקרו ספריהם במאה הזאת בזמן שד"ל ואחריו, אף כי כלם יהודים הם (מלבד השנים האחרונים אשר אזכיר בסוף הסעיף הזה) חקרו את כפירויהם בלשון איטלקי, ואלה הם אשר נקבעו בשם: א) עמנואל ריקאנאטי רופא מעיר ורונא הוציא לאור בש' 1842 דקדוק עברי בלשון איטלקי⁴⁾ ואחריו אוצר מלין עברי ואיטלקי ובסוף החלק איטלקי וערבי⁵⁾. ב) יהודה בר זבריה ריגנו מורה צדק בעיר פירארה הדרפים בש' 1844 דקדוק לשון עברי מוחך לפי דעות המדקדים הייתר משובחים הראשונים והאחרונים⁶⁾. ואחריו ספר אחר בשם "שפת לשון הקורוש" ללימוד הלשון הזה על דרך ההרגל⁷⁾. ג) הח' רפאל די לא פירגנולא מעיר פלורעןץ חבר דקדוק לשון עברי⁸⁾. ד) רפאל פינחמס באקי חבר בשם "ארח הלמוד" דקדוק לשון עברי⁹⁾. ה) הח' ישראל קושטמא מ"ץ בעיר ליוורנו כתב ג'ב דקדוק עברי¹⁰⁾, ונעשה ממנו שלוש הוצאות. ו) הח' כמיהר' משה יצחק אשכנזי אשר הוציא לאור פירשו "הוואיל משה" על כל ספרי תנך חבר דקדוק קטן חשוב מאד לילדיהם בשם "ראשית דעת"¹¹⁾ ואחר כך העתק איטלקי משובח מאד מהספר היקר "זכר רב"¹²⁾ ועוד

¹⁾ Γραμματική τῆς ἑβραικῆς γλώσσης. Έν Μελίτῃ 1837.

²⁾ Papirna A. I. Kurzgefasste hebr. Sprachlehre, Warschau 1874.

³⁾ Klatzky L. J. Lehrbuch der hebr. Sprache, in russischer Sprache, Warschau 1875.

⁴⁾ Recanati E. Gramm. della lingua ebr. Verona 1842.

⁵⁾ Dizionario ebr. cald. ital. Verona 1855. Lo stesso con la parte ital. ebr. Ver na 1856.

⁶⁾ Grammat ca ragionata della lingua ebraica tratta dai più classici autori antichi e moderni, di Leone di Zacc. Reggio, Livorno 1844.

⁷⁾ Studio pratico della lingua ebraica. Livorno 1860.

⁸⁾ Raffaello della Pergola. Elementi di Gramm. ebr. Firenze 1859.

⁹⁾ R. F. Bacchi. Nozioni primordiali di grammatica ebraica. Torino 1862.

¹⁰⁾ I. Costa. Gramm. dell' lingua ebraica. Livorno 1866.

¹¹⁾ Corso d'istruz. religiosa isr. Trieste 1856. IIa ediz. 1872.

¹²⁾ Padova 1876.

אוצר נרדפי לשון הקודש בלשון עברי בשם „אוצר נרדפי לשון עברי“, עם מחקר יבואר גבולם על פי מקורו שרשם ועל פי מקראי קודשו¹⁾. ז) דוד טיראצ'יני הוציא לאור ספר יסודי לשון עברי²⁾. ח) במחර' מרדיי מורתארה הוסיףDKדוק עברי לספרו על יסודי הרות הנקרוא בשם „אור זרוע“. ט) במחר' אהוד לולי מ"ץ בעיר פאודובה הוציא לאור דקדוק עברי³⁾ הח' הזה הוא בן הח' שמואל חיים לולי מער גורייצ'יאן מדקדק עצום וידיד ש"ל⁴⁾ המזכיר גם בספר זה סוף סימן XLII). בין האגרות האיטלקיות אשר הרץ לולי (שהחדר⁵⁾ לש"ל יש כמה הערותDKדוקיות יקרי הערך וראויות להדפס. קובץ האגרות האלה נמצא בידי הח' ישעיה בן ש"ל⁶⁾ ח' א. פאגני מהולין בין יודעי לשונות קדם עיר פלורנטיאן, אחרי הוציאו לאור דוגמת אוצר מלין חדש עברו-איטלקו-צרפתני, איטלקו-עברית-צרפתני, ארפתי-עברית-איטלקית⁷⁾, חברDKדוק עברי מוכח ודקדוק ארמי⁸⁾ שניהם בלשון איטלקית משובחים מאד ובפרט הראשון. יא) החכם המליץ יוסוף ברויל⁹⁾ עיר טריאסטה, הוציא לאור ספר מפואר מלאכת מחשבת, ושיטתו דומה במקצת לשיטת הח' נאספרא נועמאן (עין סימן XXIX) המיחס לכל אותן הוראות מיויחدة; ואין ספק שאף אם כל מה שהמחבר מחייב בספרינו אינואמת, רוב דבריו נראים, והוא מגלה בהם שכלי ישן שרוח הבקרות נשבה בו. בחלק שני מהספר הזה אשר הוא עודנו בכתביהם, המחבר מגלה דתית התהफכות שראשי לשון עברי ביתר הלשונות אינדו-גרמאניות. יב) מחבר התוספת הזאת הוציא לאור ספר למוד לשון עברי בשט „שער הלמוד“ ח' חלקים (כגンド המשתמדות בתיק הספר לנעריהם) ללימוד יסודי שפת עבר, חוקי האמונה ותולדות עם בני ישראל עם אוצר מלאות להעתקה התפלות¹⁰⁾. יג) א. רועל

¹⁾ Padova 1879.

²⁾ Terracini Davide. Elementi della lingua ebraica. Torino 1868.

³⁾ Eude Lolli. Corso di gramm. della ling. ebr. Padova 1886.

⁴⁾ מהחכם הזה הוציאו לאור בשם „דבר שמואל“ וזה כמשליש הדשים אגדותינו העבריות שהרייך לש"ל ולשמואל ריגוי ותשוביתו לו. קראקא, פישער הוה מצאו מקום גם אגרות המחבר על הנרדפים.

⁵⁾ Angelo Paggi. Saggio di un dizionario ebr. it. e franc., it. ebr. e franc., franc. ebr. e it. Siena, 1832.

⁶⁾ Angelo Paggi. Grammatica ebraica ragionata ed Elementi di grammatica caldaico rabbinica. Firenze 1865.

⁷⁾ Giuseppe Dr. Barzilai. Ideografia semitica e trasformazione della radice ebraica nelle lingue indo-germaniche. Trieste 1885.

⁸⁾ Vittorio Castiglioni. Avviamento allo studio della lingua ebraica. Cracovia 1892-3-4.

נוצרי, חיבור קצר לשון עברי¹). יד ל. שערבו נוצרי, הוציא לאור דקדוק עברי²) ואחריו לקוט מאמורים נבחרים בלשון עברי וארכמי עם העורות ואוצר מלין³). החכמים מורתארא ולולי הם תלמידי שדי'ל וגם חח' משה אשכנז, והוא מורי ובתר ראשיתן אף אם לא שקד בדרתני מדרשו הלאך המיד בעקבותינו, אף על פי שהשתדלתי להפץ אחר כל המדוקדים העברים האיטלקים שהוציאו לאור ספריהם במשך המאה הנוכחית ושאלתי על זה את פי יידי החכמים אינני בטוח שרישתי תחיה שלמה, ומזה נראה שמדובר בכל בית הספר הגבויים יש להניא שיויסוף שירש למטה ויעשה פרוי למעלה.

LI.

הסביר עצמה אשר כרתי לבעלה במקור הדקדוקים הרבים בכמה לשונות אשר ראו או רדו הדפוס במשך המאה הנוכחית, היא גם כן מקור האווצר מלין הרבים אשר חוברו כמעט בכל לשונות אירופה למען יבואו לעזרת התלמידים. ועתה אובייר כאן המפוארים שבhem בלבד האווצרים אשר עליהם דברתי לבעלה מפני שייצאו לאור יחד עם איזה ספר דקדוקי ואלה שמותם :

בלשון אשכנז: א) *נתיב לשון עברי* מפלוני אלמוני (אשכנז) עברני⁴). ב) מ. לאנדיג, *העורך* (ארמי-אשכנז)⁵. ג) הירשעלר, אוצר מלין לשון עברי⁶). ד) בן לוי, *מורחה שורש העבר* (עברי-אשכנז)⁷. ה) ביעונטאל. אוצר מלין עברי וארכמי⁸). ו) פוערטשט, *אוצר לשון הקודש* הנקרה בשם קאנקורדאנציה⁹). ז) דענסווער, *לשון רבנן* (ארמי- אשכנז)¹⁰. ח) יאלוזן *ערך מלין* אוצר עברי מלון

¹⁾ A. Revel. Manuale per lo studio della lingua ebraica (autogr. 1879).

²⁾ Grammatica della lingua ebraica di F. Scerbo. Firenze 1888.

³⁾ Crestomazia ebraica e caldaica con note e Vocabolario. Firenze.

⁴⁾ Anonymus. Deutsch-hebr. Lexikon. Berlin 1800.

⁵⁾ M. I. Landau. Rabb.-aram. deutsches Wörterbuch. Prag, 1818.

⁶⁾ Hirschfeld. Handwörterbuch der hebr. Sprache. Frankfurt a. M. 1820.

⁷⁾ Benlevi. Wurzelzeiger, oder tabell. hebr.-deutsches Wörterbuch. Hannover, 1833.

⁸⁾ Biesenthal I. H. B. Hebr. und chald. Wörterbuch. Berlin 1836.

⁹⁾ Dr. I. Fürst. Concordantiae. Leipzig, 1837

¹⁰⁾ Dessauer I. H. Ara'n.-chald.-hebr. Wörterbuch. Erlangen 1838

המקרא¹⁾. ט) פוערטט, אוצר מלין עברו וארמי לשימוש נעריו בית הספר²⁾. ט) דוד לוי, "לשון חכמים" הכלל מלות וסבבאות הנמצאים בתלמוד³⁾. יא) זיעבענברגער, אוצר מלין כלל (עברי-אשכני ואשכני-עברי)⁴⁾. יב) שאענזהאך "המשביר" אוצר המLOT הארכיות הנמצאות בתלמודים ובכפרי רבנן⁵⁾. יג) ראייפורת. "ספר ערוך מלין" אוצר מלין על התלמוד⁶⁾. יד) פארא. אוצר מלין עברי (עברי - אשכני ואשכני-עברי)⁷⁾.טו) יעקב הלוי, אוצר מלין בקורי על התלמוד⁸⁾.טו) שטואל דוד לוֹזָצָתָה, הוספה לאוצר מלין עברי⁹⁾. יז) יוסף הלוי, אוצר מלין חדש עברי וארמי על התלמודים והמדרשים¹⁰⁾, ועוד מהמחבר עצמו, אוצר מלין על התרגומים ורוב ספרי החכמים והפוסקים¹¹⁾. יח) פרעונד אוצר מלין דקדוקי וב庫ורי להמשחה חומשי תורה¹²⁾. יט) מאיר הכהן, ערוך הקצור¹³⁾. ס) דוד קאסעל, אוצר מלין עברי ואשכני לנעריו בית הספר¹⁴⁾. טטערן, "אוצר שפת הקודש" אוצר מלין כלל¹⁵⁾ ללשון עברי¹⁶⁾. כב) געלבלום, "ספר המללים" אוצר מלין חדש כלל¹⁷⁾.

¹⁾ Johlsohn. Bibl. hebr. Wörterbuch. Frankfurt a. M. 1840.

²⁾ Dr. I. Fürst. Hebr. chald. Schulwörterbuch. Leipzig, 1842.

³⁾ Löwy David. Wörterbuch, enthaltend Wörter u. Redensarten im Talmud. Prag, 1845.

⁴⁾ Siebenberger I. Allgem. hebr.-deutsches u. deutsch-hebräisches Wörterbuch. 1846.

⁵⁾ Schönhan Jos. Aram.-talm.-rabb. Wörterbuch. 2 Theile. Warschau 1848.

⁶⁾ Rapoport S. L. Talm. Realwörterbuch. Prag, 1852.

⁷⁾ Mohr M. Hebr.-deutsches und deutsch-hebr. Wörterbuch. Lemberg, 1854.

⁸⁾ Jakob Ez. Löwy. Kritisch-talmudisches Lexikon. Wien 1863.

⁹⁾ Aggiunte per un dizionario ebraico. S D. Luzzatto. Padova 1859.

¹⁰⁾ Levi I. Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim u. Midraschim. 4 Theile. Leipzig, 1876—89.

¹¹⁾ Levi I. Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim und einen grossen Theil des rabbinischen Schriftthums. III. Auflage. Leipzig, 1881.

¹²⁾ Freund Hermann. Grammatisch-kritisch-lexikalisches Wörterbuch zum Pentateuch. Prag, 1869.

¹³⁾ Meier Kohn in Beistritz. — Prag 1863.

¹⁴⁾ Cassel Dr. David. Hebr. deutsches Schulwörterbuch. Breslau, 1871.

¹⁵⁾ Stern M. E. Vollständiges kurzgefasstes Wörterbuch der ebr. Sprache. Wien, 1871.

¹⁶⁾ Gelblum. Neues vollständiges Wörterbuch. Warschau, 1877.

כג) אחדו לולי אוצר מלין על הבשנה, לא יצאה ממנה כי אם חוברת אחת (א-ב¹), כד) פרידעריך דעליטץ נוצר, הקדמה לאוצר מלין חדש עברי וארמי²). כה) ופיירברט אוצר המלות הייניות הנמצאות במדרשים³), כז) שמואל יוסוף פין, "האוצר" אוצר לשון המקרא והמשנה בלשון עברדי; ספר יקר וחשוב מאד אך לא יצאו ממנה כי אם שבע חוברות⁴). כז) "אוצר השರשים" ליהודה בן זאב הוזacha חדרה עם התקנים מאת מאיר לעטערים ונוסף לו אוצר מלין הבלוי וגם ערך המלות הזרות ואוצר כל שמות עצם לאנשי ולמקומות ומאמר "אל תקרא" ארבעה חלקיים ע"י הח' משה שליבובס; החלק הרביעי (עברי-אשכנזי נתkan כלו מחדש ואולי הוא הכפר היותר שלו ומשמעותו מהמן זהה⁵). כח) והאריו שבחברה היקר והחשוב מכלום הוא, "כפר ערוך השלם"⁶) לרבינו נתן בן עזיאל עם מוסף העורך לרבי בנימין מוסאפיאה און וחקר ודרש הח' הגדול חנוך יהודה קאהוט, נדפס בעור חברת החכמת אשר לפילך בעיר הבירה וויזן, כולל ט' חלקים ואין ספק שהחברה הגדול והמפואר הזה עולחה לטעללה מיתר כל החברים ואוצריו המלין אשר דאו או רעד עתה; היבורי הח' קאהוט ושולדים אף על פי שאיןם חדים מכל וכל כי אם ספריהם ישנים גם יקרים מהודשים. כוללים כל מה שנובל לחפוץ על העניין הזה והקריבו מה מادر לשלהמו.

וכאן אזכיר אוצרו המלין עברים ביותר לשונות אירופה לפניו יראה הקורא מה נעשה יקר ונודלה ללשונו במאה הזאת גם מצד זה בלשון איטלקיו: א) אלחנן חיים הכהן מעיר רגנגי אוצר מלין עברי איטלקי⁷). ב) הח' הרופא עמנואל רוקאנטטי, אוצר מלין עברי-איטלקי ואיטלק-עברי; כבר נזכר לפعلלה (סעיף נ). ג) הפלמד אהרן לוצאטו מעיר טרייסטני, "לחם לפִי התְּפָ" אוצר מלין עברי-איטלקי

¹) Eude Lolli. Dizionario della Mishna.

²) Delitsch Fr. Prolegomena eines neuen hebräisch-aramäisches Wörterbuches zum alten Testament. Leipzig, 1886.

³) Fürst W. Glossarium graeco-hebr. oder der griechische Wortschatz der jüdischen Midrashwerke. Strasburg, 1890—91.

⁴) Warschau, 1887.

⁵) Bensew I. L Hebr.-deutsch und deutsch-hebr. Wörterbuch bearbeitet und vervollständigt von M. Schulbaum. 4 Theilen. Lemberg 1879—1881.

⁶) Aruch completum sive lexicon vocabula et res quae in libris targumicis, talmudicis et midraschicis continentur. Viennae 1878—1885.

⁷) Elch. Hhaim Coen. Dizionario ebraico italiano, Reggio, 1812.

ו-איטלק-ערבי¹). ד) הכומר פראנצ'יעזקן פאנטאניללא, אוצר מלין עבריו-איטלקוי ו-איטלק-ערבי²).
בלשון אנגלי: א) מיכאל יוסף, "מדרש מלין" אוצר מלין עבריו-אנגליה³). ב) לינדו, אוצר מלין עבריו-אנגליה⁴).
בלשון צרפת: סאנדר וטרוועל, אוצר מלין עבריז-צרפת⁵).
בלשון רוסס: א) ליפשועטץ, אוצר מלין עבריר-רוסס⁶). ב) יהושע סטיענברג, אוצר מלין עברו-רוסס⁷).
בלשון הולאנרי: לעמאנם, אוצר מלין עברו-הולאנרי⁸).
בלשון אונגנاري: יעקב פאללאק, אוצר מלין עברו-אונגנاري⁹).
ואין ספק כי לבד מהרשומים פה יש כמה אוצרו מלין עוד בפרט
בלשון צרפת ואנגל וואלי גם בלשונות אחרים, אך לא באו לידי ולא
מצאתו זכרונם ברשימות הנמצאות בראשותי.

LII.

מלבד כל הספרים אשר זכרתי עד עתה ראו אוור הדפוס במשך
הזמן הזה וכמה דקדוקים אחרים ללשון עברי וארמי ואחד מהם
גם לשדי¹⁰) שניתק ללשון אשכנזי¹¹) וגם ספרים רבים על נרדפי לשון
ערבי, על המסורה על תולדות לשון ערבי וספרותיו וכן על כל ענפי
ה학מה הזאת המרבים והיקרים; גם רבים ממספר הקדמוניים ובפרט
דקודקי הקמחי נדפסו מחדש עם הערות ופירושים ונעתקו אשכנזיות

¹⁾ Luzzatto Aron. Vocabolario ebraico italiano e italiano ebraico. Trieste, 1860.

²⁾ Francesco Fontanella prete. Dizionario ebr. italiano e italiano ebraico. Venezia, 1824.

³⁾ Michael Josephs. Hebr. englisches Wörterbuch. London, 1834.

⁴⁾ Lindo. Hebr. englisches Wörterbuch. London, 1846.

⁵⁾ Sander et Treuel. Dictionnaire Hebreu-Français. Paris, 1861.

⁶⁾ Liepschütz I. M. Russisch - jüdisches Wörterbuch, 2 Theile. Zitomir 1874.

⁷⁾ Steinberg Josua. Hebräisch-russ. Wörterbuch Wilna, 1879.

⁸⁾ Lemans W. Hebreewisch - Nederduitsch Handwoordenbook. Amsterd. 1831.

⁹⁾ Pollak Jakob. Dictionnaire hebr.-hongrois, Pest, 1880.

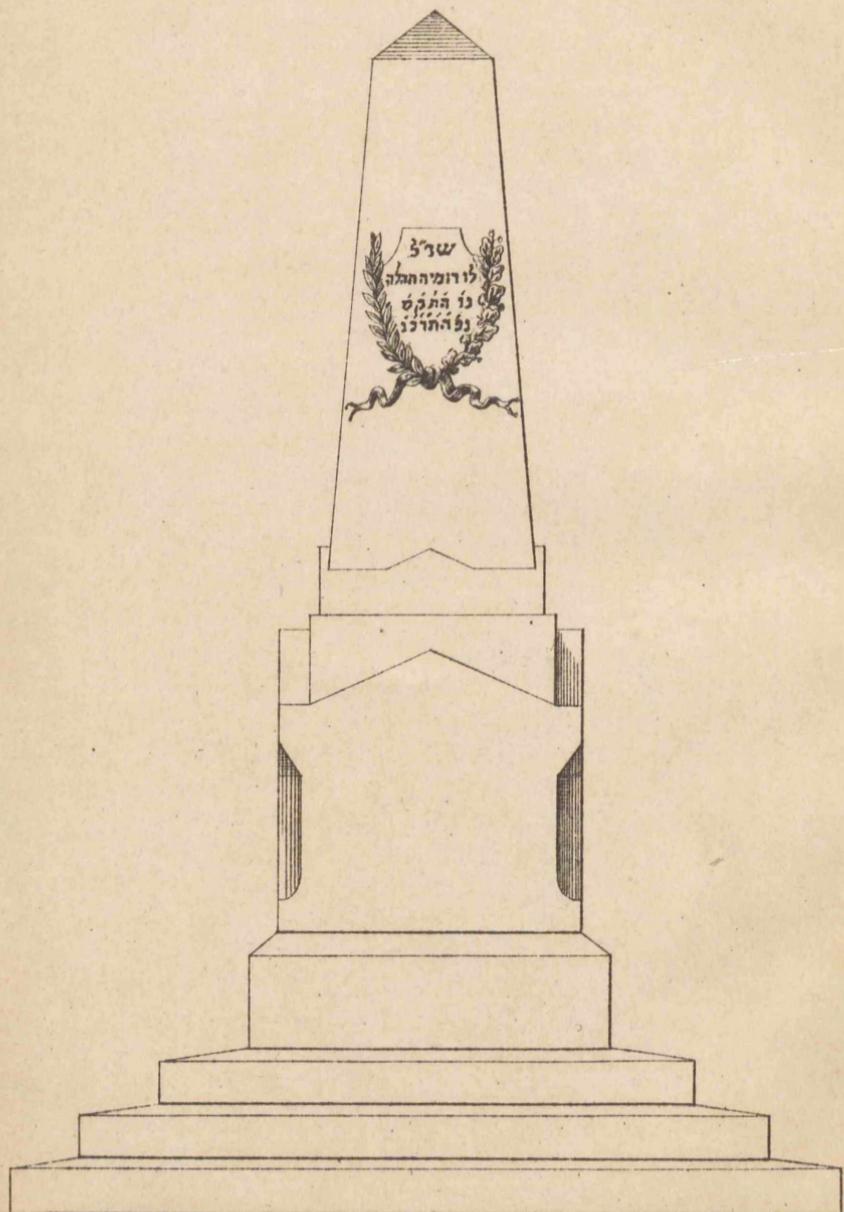
¹⁰⁾ Luzzatto S. D. Elementi gramm. del caldeo biblico e del dialetto talm. bab. Padova, 1865.

¹¹⁾ Gramm. der bibl.-chaldäischen Spr. und des Idioms dos Talm. Babli, Breslau 1872.

וצՐפתית ע"י חכמי הדרדוק או יצאו לאור פעם ראשונה¹⁾ עפ"י כתבי יד הטמוננים בכתבי עקר הספרים, אך עם כל זה לא הרחיקה החכמתה זאת מادر ללבת במצבה אשר בו העמידה המדרקים אשר היו בסוף המאה האחרונה ובחצי הראשון מהנוכחות. ואף אם לא נוכל לומר שהוא בא ממה שכבר קרויה ודרשו חכמי הלשון מכל צד עד שאין בה עוד שום דבר חדש, כי זה לא יהיה עוד כל ימי הארץ, מכל מקום יש להניח שגם היא הלכה הלוך ונadol עד כי גדלה מادر על ידי עושיו המלאכה, הן הראשונים הן האחרונים, וייען כי הלשון העברי דקדוקו וספרותו נלמד עתה בכל בתיה הספר הגיבויים בכל הארץות היותר מנומסת ע"י חכמים מפוארים המקדשים עצמן לחכמתה הזאת בעור היושבים ראשונה במלכות, אין עוד לפחד שלשונו הקדושה תשכח מפני לעולם ועד, כי גם לה כמו לכל מה שנגע לעניינו תולדותינו ואמונהינו יתאמתו דברי הנביא ואני זאת בריתם אמר ה', רוחי אשר عليك ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפי ומפי זרעך ומפי זרעך זרעה אמה ה', מעתה ועד עולם, אכ"ר.

¹⁾ דרך משל "מחברת" אוצר מלון לר' מנחם בן סרוק antiquissimum hebr. saec. X. compos. Nunc primum ex 5 codd. hebr. ed. H. Filipowski. London, 1854.

*Ricordo eretto in Padova nel Cimitero Israelitico
nel Dicembre 1895 alla memoria di
SAMUEL DAVID LUZZATTO*

II MONUMENTO SULLA TOMBA di S. D. Luzzatto in Padova.

L'idea di erigere un monumento sulla tomba dell'illustre triestino Samuel David Luzzatto Professore dell'Istituto convitto Rabbinico di Padova, in questa città, ov' egli spirò all' alba del 30 Settembre 1865, sorse nei suoi famigliari e nei suoi ammiratori fin dal giorno della sua morte, e fu appunto con questa intenzione che la Rappresentanza della Comunità Israelitica di Padova fece inumare le care spoglie nel punto centrale del suo campo santo, e che la famiglia spese un vistoso importo nel farvi subito costruire la base destinata a portare il monumento. Questa era formata da un rialto quadrato con tre gradini, sopra il quale fu posta provvisoriamente una lastra di marmo portante in ebraico e in italiano il nome del defunto. Si riteneva dapprima che l'importo per l'erezione del monumento si sarebbe potuto ricavare dalla vendita dell'opuscolo contenente i discorsi pronunciati sulla bara il giorno dell' inumazione, ma questo fatto non si verificò, perchè si costituì subito un Comitato allo scopo ben più importante di iniziare a favore della vedova una sospirazione universale israelitica, che fruttò un notevolissimo importo, devoluto in parte anche alla pubblicazione delle opere inedite dell' illustre defunto.

Passato così il primo tempo, non si pensò più a dare effetto all' idea del monumento, che rimase nelle medesime condizioni fino all' aprile del 1893, in cui venne a morte a Trieste l'Egregio David Morpurgo, cugino dello stesso Sciadai, suo amico ed ammiratore sincero, uomo colto e di sentimenti nobilissimi. Fu David Morpurgo oriundo di Gorizia, il quale andato ancor giovanissimo a stabilirsi a Padova,

vi si dedicò con amore nel tempo stesso tanto alla mercatura, che gli diè mezzo di raccogliere onestamente una discreta sostanza, quanto alla letteratura ebraica, nella quale possedeva cognizioni abbastanza estese. Giunto ad età avanzata, volle finire la sua vita presso i suoi fratelli a Trieste, ove fissò la sua dimora nel 1890 e morì nell'aprile del 1893 in età di 75 anni. Quest'uomo egregio, che dedicò gran parte delle sue sostanze ad opere di carità, non dimenticò in morte il suo amico e parente e legò nel suo testamento un importo di 500 Lire italiane, quale contribuzione ad un monumento da erigersi in Padova sulla tomba dell' illustre Samuel David Luzzatto. Ma l'esecutore testamentario del Morpurgo, l'Egregio Signor Enrico Salem Capo Presidente della Comunità Israelitica di Trieste, non sapeva a chi versare legalmente questo importo, e fu allora che sorse in me l'idea di costituire un Comitato che accogliesse il legato del Morpurgo e gli unisse altri contributi di Comunità e di privati, senza però aprire una formale soscrizione pubblica, per dare effetto all'esecuzione del monumento, reclamato non tanto dalla memoria dell' illustre defunto, che uno ben più solido e duraturo anzi eterno se n'è eretto a sè stesso con le sue opere immortali, quanto dal Giudaismo italiano, del quale tornava in certa guisa a disdoro, che il più illustre filosofo, poeta, esegeta e grammatico ebreo del nostro secolo, non avesse una pietra che degnamente ne indicasse il tumulo al passeggiere.

La mia idea fu accolta universalmente con il massimo plauso, ed associati a me l'Eccellentissimo S. R. Melli Rabbino Maggiore della Comunità Israelitica di Trieste e l'Eccellentissimo Rabbino Maggiore e mio maestro Moisè Tedeschi, ci costituimmo in Comitato, che fu tosto legalmente riconosciuto, ed al quale venne sborsato il legato Morpurgo. A questo aggiunse poi subito il Dr. Isaia Luzzatto, figlio maggiore di Sciadai, altre 200 Lire che allo stesso scopo erano state destinate anni sono dall'Egregio Dr. Antonio Zambelli di Verona non israelita, grande ammiratore di Sciadai, il quale mentre frequentava all'università di Padova i corsi di medicina, studiava lingua ebraica col Luzzatto Professore del Collegio Rabbinico.

A questi importi si aggiunsero i contributi delle città d Trieste, Padova, Venezia, Mantova, Verona e Torino, quelli dei figli dell' illustre trapassato, di alcuni suoi parenti e di altri ammiratori, e per tal guisa fu in breve realizzato l' importo necessario alla esecuzione del monumento.

Con la scorta dell' Egregio ingegnere padovano Cav. Emilio Sacerdoti, che volle gentilmente prestare l' opera sua oculata e coscienziosa in omaggio alla benedetta memoria del celebre defunto, il lavoro fu affidato all' Egregio scultore padovano G. Rizzo, in base allo schizzo scelto dal Comitato tra quelli presentatigli dall' artista. In conformità al desiderio espresso sempre dallo stesso Sciadal, fu adottato il seguente semplicissimo epitaffio

שְׁדָל
לו דומיה תהלה

con l' aggiunta del nome in italiano e delle date riferibili alla nascita ed alla morte. Il monumento sorge sulla base già esistente di cui furono mutati i gradini logori dal tempo, ed è costituito da uno zoccolo e basamento in granito di Baveno e guglia in marmo di Carrara. Due palme intrecciate abbracciano l' epitaffio.

Ottenuta quindi dalla Rappresentanza della Comunità Israelitica di Padova l' approvazione del disegno scelto, il Comitato decise che il monumento, dopo eretto, dovesse passare in possesso inalienabile di questa Comunità stessa, la quale nella sua lettera d. d. 23 Gennaio 1895 dichiarava al Comitato di accettarlo.

Possa questo mormorio ricordo testimoniare ai posteri l' ammirazione somma e la profonda venerazione che destano tuttavia e desteranno eternamente le opere di Colui i cui resti mortali esso ricopre, e rinvigorire in petto agli' Israeliti italiani il fuoco della fede mosaica e l' amore sviscerato del nome giudaico, che furono costantemente l' impronta caratteristica di tutte le manifestazione del multiforme e straordinario suo ingegno.

**Discorso pronunciato da Vittorio Castiglioni il giorno della inaugurazione
del monumento.**

Onorevolissimi Signori.

Da poco è trascorso il trentesimo anniversario del giorno sventurato, in cui una schiera innumerevole di amici e di ammiratori dell'illustre Samuel David Luzzatto triestino, onore e vanto del Collegio Rabbinico di questa città, mescolando le proprie lagrime a quelle degli accascati figli e parenti del compianto trapassato, ne deponevano col massimo cordoglio i resti mortali in questo campo santo. Una voce unanime di amarissimo pianto si sollevò in allora da ogni luogo ove giungeva la trista novella di tanta iattura, ed a quel profondo lutto giudaico, si associò vivamente il fiore della intelligenza umana dei più colti paesi del mondo.

Cessato lo sbigottimento generale prodotto da tanta sventura, tutti rivolsero il pensiero ai preziosi parti dell'intelletto di quel grande, che rimanevano più o meno compiutamente affidati alle carte su cui egli aveva logorato la sua esistenza, e fu voto generale ardentissimo che ne fosse assicurata la publicazione. E questo voto ebbe compimento per opera di quegli illustri, che animati da santo zelo raccolsero i mezzi a ciò necessari, e dei superstiti del grande trapassato, che le opere di lui vennero a mano a mano preparando per la stampa. Ed infatti dal giorno fatale in cui inerté posò sulla coltrice quella mano che tanto instancabilmente avea lavorato intorno allo inesauribile patrimonio dell'antica israelitica sapienza; in cui spenti si chiusero quegli occhi che giorno e notte ne avevano scrutinati gli eterni volumi per isviscerarne le più recondite verità e manifestarle in forme infinitamente varie, nuove e geniali alla meraviglia dei contemporanei, non mai un anno intero trascorse, senza che in esso apparisse qualche nuovo frutto del multiforme suo ingegno, senza che qualche

suo nuovo lavoro avesse ad arricchire il patrimonio della letteratura israelitica, di cui egli fu sino all'estremo anelito uno dei più strenui campioni e sarà fino alle età più remote uno dei più splendidi astri.

Ed è cosa veramente meravigliosa il vedere come quella mente vasta e profonda che non si peritò di cimentarsi a trattare i più ardui problemi che da secoli immemorabili agitano la mente umana, non isdegnasse poi di affaticarsi a scrutinare le ragioni di una legge grammaticale, a determinare l'etimologia di un vocabolo, a fissare l'esattezza di un nome o di una data; come quell'ingegno elevatissimo che una can-tica sublime sciolse al vero progresso alla civiltà vera, sapesse adattarsi a decifrare una pergamena rosa e sbiadita dal tempo, a copiare in servizio altrui un antico manoscritto; come quell'uomo che non trovava opportuno di spendere qualche centesimo di più per procurarsi un cibo alquanto migliore, per soddisfare alle più elementari non dirò comodità ma necessità della vita, non esitasse a spendere somme per lui addirittura ingenti per acquistare un raro manoscritto, una edizione preziosa di qualche opera importante di letteratura giudaica rispondente ai profondi suoi studi.

Non v'ha dubbio che la splendida collana delle opere di Sciadai e la fama illibata delle sue virtù sono un monumento imperituro ch'egli eresse a sè stesso, una corona di fiori immarcescibili che in eterno onorerà la sua fronte, monumento che non sorge in un luogo soltanto, ma ovunque, imperocchè non havvi al mondo celebre biblioteca ove non siano stati accolti i lavori di Luzzatto. Pur tuttavia noi tutti sentivamo il desiderio che sulla venerata sua tomba sorgesse un monumento un po' più appariscente di quello che finora indicava la zolla sotto a cui riposano le preziose sue ceneri, la terra che fu bagnata dalle lagrime di quelli che ve lo deposero con sì ineffabile dolore. Sì, certamente; quest'uomo che in tutti i rami della scienza da lui trattati lasciò tracce indelebili; che per la verità combatté sempre a visiera alzata senza velami nè reticenze; che ardитamente seppe smascherare l'impostura ed annunziare nuove verità filosofiche e storiche sfidando le vane ire di coloro a cui la miopia della mente

non permetteva di accogliere la luce sfavillante delle sue teorie; un tal uomo del quale omni tutti giudicarono umanimi che la sua fu vera gloria, meritava davvero un segno che un po' più spiccatamente indicasse ai posteri l'altissimo pregio in cui lo tennero quanti il conobbero; quanti videro in lui mirabilmente associate le virtù del vero filosofo con quelle del vero credente; quanti ammirarono l'interezza del suo carattere granitico, l'austerità della sua vita di sacrificio, la sincerità delle sue manifestazioni, mirabili anche quando insieme alle sue virtù, ci rivelano quei difetti da cui nessun uomo può andare esente, ma che, come le macchie del sole, non ne offuscano punto la luce abbondante ed intensa.

Ed io che sebbene indirettamente, pure mi abbeverai alla fonte inesausta del suo sapere; io che già nell'1878 avea ottenuto che a Trieste, nella sede della Rappresentanza della Comunità si erigesse un busto marmoreo che agli Israeliti ricordasse la loro massima gloria cittadina, io che mi reputai sempre fortunato di poter associare in qualche modo l'oscuro mio nome a quello dovunque celebrato di lui, mi sento commosso da profonda gioia al pensiero di avere potuto contribuire con l'umile opera mia a che sorga questa pietra destinata assai più ad onorare noi che ad accrescere lustro all'uomo grande a cui fu eretta.

E col sentimento della più viva riconoscenza sia qui ricordato anzi tutti l'Egregio David Morpurgo, eugino, amico ed ammiratore di Sciadal, che il culto serbatogli in cuore per tutta la vita suggellò nobilmente in morte, destinando alla erezione di questo monumento una somma che fu energica spinta alla esecuzione di esso. E grazie vivissime siano rese a nome pure dei Reverendi Rabbini Sabbato Raffaele Melli e Moisè Tedeschi miei Onorevolissimi colleghi del Comitato, alle spettabili Comunità Israelitiche di Trieste patria dell'illustre estinto, Padova campo glorioso della sua attività, Venezia, Verona, Mantova e Torino che contribuirono largamente a questa opera di carità nazionale; agli Egregi figli e parenti di Sciadal ed ai suoi ammiratori Antonio Dr. Zambelli veronese, Prof. Senatore Giaziadio Ascoli e Prof. Davide Dr. Kaufmann ehe

spontaneamente offrirono il loro obolo al compimento di questo lavoro, togliendo per tal guisa la necessità di ricorrere ad una sorscrizione pubblica, pensiero che fu eseluso dal Comitato il quale volle inspirarsi alla esemplare modestia dell' egregio d-funto. Grazie infine all' Onorevole Ingegnere Cav. Emilio Sacerdoti che con rara cortesia e pari sapere assunse il grave incarico della regolazione di tutto il lavoro ed all' Egregio scultore G. Rizzo che ne fu il valente esecutore.

Ed ora nel trasmettere a nome del Comitato che ho l'onore di rappresentare, la proprietà di questo monumento alla Spettabile Comunità di Padova che si compiacque dichiarare di accettarla, prego il mio carissimo amico Dr. Isaia Luzzatto figlio anziano di Sciadai a scoprire questo modesto testimonio dell' ammirazione e riverenza nostra per l' illustre suo genitore, ammirazione e riverenza che gli saranno serbate anche dai nostri posteri per tutti i tempi, come non potranno mai cessare, giusta la fatidica promessa di Ilsaia, lo studio del verbo divino e il culto per la scienza israelitica a cui egli con vero eroismo e con impareggiabile abnegazione consacrò l' intera sua vita. ואנִ זאָת בְּרִיתִי אֶתְּמַרְתָּה רֹוחֵי אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְדָבְרֵי אֲשֶׁר
שמעתי בפיך לא ימושו מפיך ומפיך זרעך זרע זרעך אמרך הא' Io poi, dice il Signore, fo loro la seguente promessa: La mia volontà che ti rivelai e le mie parole che posì nella tua bocca, non si rimoveranno dalla tua bocca, nè da quella dei tuoi figli e nepoti dice il Signore, nè ora nè mai (Is. LIX, 21).

Elenco di alcune tra le più importanti pubblicazioni che videro la luce particolarmente in Italia, Austria e Germania in occasione della morte di S. D. Luzzatto.

a) Autori:

1. **Baumgarten Mendl.** Necrologia nel Beth-Hamidrash, II, 1 Heft.
2. **Benvenisti Dr. Moisé.** Epigrafe. Padova.
3. **Castelfranco Angelo.** Elegia italiana. Trieste.
4. **Castiglioni Prof. Vittorio.** Elegia ebraica. Trieste.
5. **Cohn Albert.** Commemorazione, Archives israelit Ottobre 1865
6. **Coen Adam Löbensohn.** Elegia ebraica Suppl. del Maghid Anno IX, Nr. 44.
7. **Della Torre Prof. Lelio.** Epigrafe. Padova.
8. **Ehrlich Ad.** Elegia ebraica. Suppl. del Maghid Novemb. 1865.
9. **Formiggini Dr. Saule.** Ricordi giovanili, in morte di S. D. L. Corriere isr. 1865 pag. 211.
10. **Fornari M. Rabb.** Elegia ebraica. Roma.
11. **Ge'ger Dr. Abramo.** Bibliografia, nella Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Letter. (trad. nel Corriere israel.)
12. **Gordon Jeudá Leb.** Elegia ebraica nel Suppl. del Maghid, Anno X, Nr. 3.
13. **Gottlober Abramo Beer Acoen.** Elegia nel Suppl. del Maghid, Anno X, Nr. 2.
14. **Igel Dr. L. E.** Rabb. Esequie nelle Wiener Mittheilungen Anno XII, 18 e XIII, Nr. 1.
15. **Istituto Rabb'nico di Padeva** alle Comunità Israelitiche.
16. **Kobak Josef.** Commemorazione nel Jeschurun (Fürth), Anno V. 1866.
17. **Langbank Levi Alessandro.** Elegia ebr. nel Suppl. del Maghid, Anno IX, Nr. 42.
18. **Lattes Abramo.** Orazione finebre e Commemorazione nella Gazzetta di Venezia e nel Corriere israel. Ott. 1865.

19. **Leva de Prof. Giuseppe.** Commemorazione alla I. R. Accademia di Scienze, lettere ed arti di Padova. Una traduzione ted. di Ehrmann fu pubblicata nell' Abendland di Praga, Ott. 65. Nr. 20.
20. **Lolli Eude. Rabb.** Elegia ebraica, Padova.
21. **Mainster Abramo.** Rabb. Orazione funebre. Salmo ebraico.
22. **Mortara Marco.** Rabb. Orazione funebre.
23. **Olper S. S.** Rabb. Orazione funebre. Epigrafi italiane stampate in questo volume.
24. **Osimo Leone,** Rabb. Orazione fu ebre.
25. **Pardo Isacco,** Rabb. Orazione funebre.
26. **Randegger M.** Elegia ebraica.
27. **Rapoport David.** Cenno biografico e poesia ebraica, nel l'Annescher, Anno V, Nr. 39.
28. **Ravenna Dr. Leone,** Commemorazione negli Archives israelites Ott. 1865 e nell' Appenino di Firenze dell' 11 Ottobre 1865.
29. **Romanini Aron.** Elegia ebraica. Trieste.
30. **Sachs Senior.** Studio biografico di S. D. Luzzatto in ebraico nel Libanon Ottobre e Novembre 1865. Traduzione italiana nel Corriere Israelitico.
31. **Salom Abramo.** Elegia ebraica, Padova.
32. **Salom Marco Aurelio Dr** Cenno necrologico.
33. **Spitz Iomtov.** Elegia ebraica, Suppl. del Maghid, Anno X, Nr. 2.
34. **Sollkind Salomon Zelman.** Elegia ebraica, Suppl. del Maghid, Anno IX, Nr. 49.
35. **Strelitzker M.** Commemorazione nel Maghid.
36. **Strelitzker M. di Davide.** Elegia ebraica. Suppl. del Maghid, Anno IX Nr. 49.
37. **Soave M.** Necrologia nell'Educatore israelita 1865, pag. 313, 343, 346.
38. **Szanto N.** Necrologia nella Neuzeit di Vienna Nr. 40 del 6 Ottobre 1865.
39. **Tedeschi Marco** Rabb. Maggiore di Trieste. Due discorsi n morte del Prof. S. D. Luzzatto detti l'uno a Padova e l'altro a Trieste; tipi Colombo Coen, Trieste 1866.

40. **Unger Chaim Jakob.** Elegia ebraica con in nota tutte le opere di Sciadai; nel Suppl. del Maghid, Anno IX, Nr. 45.
41. **Wollmann Adolfo.** Epigrafe italiana e versione libera italiana della elegia ebraica di S. V. Zelman.
42. **Zammatto Dr. Alessandro** Rabb. Cenno necrologico nel Corriere israel. 1865 pag. 209-11.
43. **Zelman Samuele Vita.** Elegia ebraica.
44. **Zweifel Lazzaro Zevi Acoen.** Elegia ebraica, nel Suppl. del Maghid. Anno X, Nr. 10.
ecc. ecc.

b) Giornali.

45. **Abendland** di Praga 1865. Ottobre.
46. **Allgemeine Zeitung des Judenthums** Lipsia 17 Ottobre 1865. Necrologia e biografia.
47. **Ben Hanariä.** Ottobre 1865. Necrologia.
48. **Corriere israelitico** 1865. pag. 217. Corrispondenza da Padova sui funerali; pag. 219, Proposta di Fausto La-sinio; pag. 220 detta di Albert Cohn, pag. 221, lett. del Rabb. D. I. Maroni di Firenze pag. 245, sulle esse-quie di Verona. Cenno dei discorsi del Rabb. Ehrenreich a Casale; Bacchi a Saluzzo; Servia Monticelli; ecc. ecc.
49. **Educatore Israelita.** Ott. 1865; 1866 pagg. 19, 22, 84 117, 127, 147.
50. **Gazzetta ufficiale** del Regno d' Italia del 30 Ottobre 1865. Necrologia.
51. **Maghid** Anno IX, Nr. 40. Necrologia.
52. **Mazkir.** 1865 Nr. 47. Cenno necrologico.
53. **Mevasher.** Estesa necrologia. 1865. Nr. 39.
54. **Israelit.** Necrologia. Anno VI Nr. 42.
55. **Nieuw israelitisch Weekblad.** Anno I, Nr. 12, 20 Ott. 1865.
56. **Osservatore triestino.** Cenno necrologico.
57. **Tempo di Trieste.** Commemorazione.
ecc. ecc.

APPENDICE

INAUGURAZIONE DEL MONUMENTO

L'inaugurazione del monumento Luzzatto seguì il dì 30 Dicembre 1895 alle ore 11 ant. nel Cimitero israelitico di Padova. Assistevano alla solenne cerimonia il Rabb. Prof. Castiglioni quale Rappresentante della Comunità Israelitica di Trieste e degli onor. suoi colleghi del Comitato Ecc.mi Rabbini Maggiori S. R. Melli e Moisè Tedeschi; l'Onorevole Cav. Ingegnere Emilio Sacerdoti quale rappresentante della Comunione israelitica di Padova e l'Avv. Marco Aurelio Salom quale segretario di essa; gli Ecc.mi Rabbini Maggiori Prof. Eude Lolli e Dr. Alessandro Zammato di Padova, il Dr. M. Coen Porto Rabb. Maggiore di Venezia, il Rabb. Maggiore M. Luzzatto e il Prorabbino G. Bassi pure di Venezia ed il Prof. G. Jarè Rabbino Maggiore di Ferrara. Erano rappresentate oltre alle suaccennate, anche le Comunità israelitiche di Roma, Firenze, Torino, Verona, Mantova, Ancona, Sinigaglia, Gorizia, Milano, Modena, Vercelli, Soragna e i loro rispettivi Rabbini; e così pure molti altri illustri personaggi tra cui il Senatore Graziadio Ascoli, il Prof. Fausto Lasinio, il Prof. D. Kaufmann, il Dr. Zambelli, il Dr. Baumgarten, il Rabbino Maggiore Elia Benamozegh ecc. Dei nove Rabbini maggiori ancora viventi e laureati nel Collegio Rabbinico di Padova si fecero rappresentare i signori Dr. M. Ehrenreich, Dr. Cesare Foà, P. M. Ariani ed S. Gentilli; gli altri cinque erano presenti. Al Comitato pervennero altresì tanto a Trieste che a Padova parecchi telegrammi e lettere da diverse parti d'Italia e dall'estero. La cerimonia si chiuse con la preghiera Askavà recitata dal Rabb. Lolli e con l'orazione funebre Kadish pronunciata a una voce da tutti i presenti. L'atto solenne con cui il Comitato trasmise la proprietà del monumento alla Spett. Comunione di Padova, firmato da tutti i Rabbini presenti, dai figli e congiunti dell'illustre Estinto e da altri partecipanti

alla cerimonia fu redatto in due esemplari di cui l'uno sarà conservato nell'Archivio della Spett. Comunità israelitica di Padova e l'altro in quello della Comunità di Trieste insieme a tutti gli atti e documenti relativi all'operosità del Comitato.

ALTRI DISCORSI PRONUNCIATI ALLA INAUGURAZIONE.

Parole del Prof. Emilio Ing. Sacerdoti, Rappresentante della Commissione israelitica di Padova.

La Direzione della Commissione israelitica di Padova, che ho l'onore di rappresentare, vede con sommo aggradimento inaugurarsi oggi in questo recinto sacro alle memorie, un desiderato ricordo a *Samuel David Luzzatto*, e, nel mentre tributa al benemerito Comitato la più viva lode, accetta riconoscente la consegna del monumento, che sarà gelosamente custodito a perenne ricordo dell'illustre Estinto.

Discorso del Prof. Giuseppe Jarè, Rabbino maggiore di Ferrara.

Pressochè ultimo in ordine di tempo e degli ultimi pur troppo per altri riguardi, io sono fra i discepoli di S. D. Luzzatto, di quel sommo che brilla qual fulgido astro in tutti i campi del Giudaismo, nè sarà mai eclissato per volger di secoli. E dopo che insigni scrittori ne illustrarono la vita e le opere, dopo lo splendido elogio che or ora n'udiste, io ben sento che dovrei star muto e non aprir bocca, ma se la mente è inferiore a rendere adeguato tributo alla memoria del dotto che sovra gli altri com'aquila vola, a sintetizzare anche in un sol ramo di scienza l'opera benefica di S. D. Luzzatto, il mio cuore non sa contenersi dal porgere in quest'ora solenne un fervido omaggio d'imperituro affetto, di riverente ossequio al beato spirito di Lui che mi fu più che padre. Molti, o signori, sono la Dio mercè i buoni e dotti maestri che meritano la perenne riconoscenza degli allievi, ma piuttosto rari coloro che rimangono costante oggetto di ammirazione, conosciuti fuori della scuola, nella intimità della vita privata.

Samuele David Luzzatto non era solo grande e venerabile come zelante maestro, profondo pensatore e strenuo campione delle pure dottrine giudaiche, ma più ancora per la sublimità delle sue virtù morali. Nei suoi dettati, come nelle azioni della vita, traspariva un tale candore e una tale nobiltà d'animo da elevare a' più eceelsi ideali quanti lo conoscevano, da renderlo

amato e venerato presso i dotti e gli indotti, gli estranei ed i concittadini, presso tutti i buoni, correligionari o d' altro culto. Tutti sappiaano quante e quali gravi sciagure abbiano afflitto il Suo cuore, come vivesse di continuo in economiche strettezze. Eppure Egli fiddò sempre in Dio consecrandosi interamente allo studio della sacra legge, alla gloria della religione del Sinai, e tali occupazioni erano il più soave refrigerio alle sue pene. Fu sempre largo del proprio, trovando nel suo scarso peculio di che beneficiare il prossimo; nel suo desco frugale, sempre posto per offrire generosa ospitalità a chi n'abbisognava. Così S. D. Luzzatto profondamente convinto delle dottrine che insegnava dalla cattedra, personificava in sè stesso il perfetto osservante di esse. E come non amarlo d'un sincero amore? Ma quanti maestri ponno assomigliarsi a Lui nelle cure amorose ch'Ei poneva ad agevolare in tutti i modi la carriera dei suoi scolari?

Bene sentiva il grande Maestro che la sua critica serena non poteva andare a grado di certuni che fanno loro esclusivo privilegio della ortodossia; ma non temeva le oneste polemiche dei sinceri credenti, dei veri dotti, e confidava tranquillo nell'imparziale giudizio dei posteri. Egli era tanto sicuro di esso, od a meglio dire, di giovare alla posterità col diffondere le Sue dottrine ed i frutti delle Sue diurne elocubrazioni, che in ciò solo riponeva con mirabile disinteresse ogni compenso a' suoi poderosi lavori.

Gloria a Te, o Venerato Maestro! Nei tutti tuoi discepoli, ti abbiamo ed avremo ognora per guida e modello nella ricerca diligente del vero, nel propugnarlo senza tema e senza ambagi, e nella pratica del bene, che è la prova più eloquente delle verità dottrinali.

Accordi il Cielo che questo nostro convegno sulla tomba di S. D. Luzzatto sia fonte di nuova gioia al Suo altissimo spirito e contribuisca a promuovere un salutare risveglio dei sacri studi in tutte le nostre Comunioni.

Discorso del Rabbino maggiore Dr. Alessandro Zammatto.

Signori!

Riuniti in questo mesto recinto ad onorare la memoria di quel *Genio* che fu *Samuel David Luzzatto*, concedete che pronunci alcune parole anche io, che, ultimo fra i di Lui scolari, ebbi a raccoglierne l'ultimo verbo, l'estremo respiro.

Egli è conosciuto nel mondo dei dotti per l'alto ingegno, per la profondità della mente, per la severità degli studi, per

l'operosità fenomenale, per la varietà e per il valore intenso delle sue produzioni letterarie; e su questo campo nessuno lo sintetizzò in miglior modo che il di Lui collega, l'altro mio venerato Duce negli studi rabbinici, *Lelio Della Torre*, quando in Suo elogio dettava in un'epigrafe, solamente questa semplice ma assai significante frase: *sapiente interprete del pensiero giudaico*.

Ma coloro, che ebbero la fortuna di avvicinarlo, e seguirlo nella sua vita privata, ne ricordano con ammirazione l'ottimo cuore, e ben a questo proposito scrisse l'anziano tra i Suoi scolari *S. V. Zelmann* di ven. mem. **לְבָבּ טוֹב רָאשׁוֹת חֲכָמָה בַּלְבָבּ שׂוֹלֵךְ** la bontà dell'animo fu base alla scienza in questo gigante della dottrina giudaica.

Povero, i poveri aiutò, sostenne; gli scolari, quali figli, amò e guidò, e n'ebbe in ricambio affetto, stima, ammirazione. Sopportò, con la rassegnazione del giusto, terribili domestiche sventure, nè la mancanza di mezzi per campare la vita lo preoccupava, altro che per non creare imbarazzi a quelli che in Lui mettevan fiducia.

La vita famigliare fu per lui il continuo esercizio di quelle virtù, di cui abbondava l'antico Israele: così disse di quest'uomo, uno dei più eletti ingegni padovani contemporanei, purtroppo immaturamente rapito, e che però fin da giovanetto l'avea conosciuto nell'intimità delle domestiche pareti: Antonio Tolomei.

Ed impertanto chiudo questo mio dire, col mandare un vale all'eletto Tuo spirito, o *Maestro*, anche a nome degli altri miei colleghi amati, i Rabbini Maggiori di Milano, Modena, Vercelli; Alessandro Da Fano, Giuseppe Cammeo, Isacco Cingoli, che ho qui l'onore di rappresentare.

Le Tue ceneri riposano fra quelle di due fra i tuoi più reverenti discepoli, i nostri rimpianti Pastori e pur essi miei Precettori, *Osimo* e *Viterbi*: così il Tuo esempio conforti noi superstiti, e ci guidi nel cammino della vita a praticare la virtù ed a glorificare quel Giudaismo puro, ortodosso, illuminato, che Tu in mille guise illustrasti, per ammaestrare i viventi, e le future età assieme: Amen.

Discorso del Prof. Eude Lolli, Rabbino Maggiore di Padova.

Dinanzi a questa tomba, che le ossa racchiude di uomo sì insigne, che fu una delle più specchiate glorie di questa Comunione, a cui per sì lungo tratto di vita appartenne, ed ove esalò il suo ultimo respiro; ma che fu insieme e rimarrà una delle più specchiate glorie in Israele; dinanzi a questo monumento, che

a suo perenne ricordo l'ammirazione e la riconoscenza gli eresso: è nonchè un bisogno, un dovere per me di dare sia pur solo con pochi cenni, un'espressione alla piena dei sentimenti, che il mio animo invade, esprimendo insieme i sentimenti di tutta questa Comunione, di cui fu splendido decoro. Egli più non è, ma sebbene siano già più lustri che la falce della morte a noi lo tolse, chi è che noi rammenti, e che non senta oggi il suo spirto aleggiarci d'intorno, e riguardarci dall'alto? E lieto e compiacente egli ci riguarda, siccome ad omaggio reso alla sua memoria, ma reso insieme per lui, alla scienza, alla religione, alla virtù.

Fu dalla Bibbia ch'egli prese le mosse, fu ammaestrandosi a questo libro impareggiabile, eterno ed unico, che egli si sentì inspirato già dai suoi primi anni al più elevato degli ideali, da cui poi mai si rimosse, tutto consacrando allo studio di giovare altri coll'illustrare quel testo, e collo spargere per esso da ogni parte i più puri principi del vero e del bene.

La sua dottrina non tardò ad allargarsi assai, estendendosi sopra tutto il vasto campo dell'ebraica letteratura, e sopra ogni altro studio, che avesse con essa maggiore attinenza, ed eccellente prosatore ed eccellente poeta nell'ebraico, egli fu grande egualmente come filosofo, come critico, come linguista, come storico, sempre bensì in mezzo a tutti i suoi studi rimanendo la Bibbia e la sua dottrina il primario perno della sua attività, e continuando sempre nello studio di schiuderne i tesori dinanzi a tutti.

Mirabile per la potenza dell'ingegno, non ci fu ramo da esso coltivato che non gli recasse nuovi allori, onde la sua fama grandemente si diffuse, nè forse ci fu alcuno fra i più rinomati corifei dell'ebraica letteratura, quali soprattutto la Germania contava in gran numero, che più volte a lui non si rivolgesse per consiglio, per schiarimenti e per aiuti, ai quali tutti prestavasi con instancabile premura, riportandone le più lusinghiere testimonianze di ammirazione e riconoscenza.

Ma se fu grande nelle scienze non meno grande egli fu per la bontà e la serenità dell'animo, per quello spirto costante di annegazione e virtù, che lo animava in ogni opera e spirava da ogni suo tratto, e quale alita infatti tuttavia ovunque nei suoi scritti.

Fu una luce costante, benefica, quella che da lui si partiva. Il Giudaismo, egli diceva, non altro domanda che di essere illustrato, e fu quest'illustrazione l'opera di tutta la sua vita. E doppio vantaggio ne derivava, mentre se chiariya meglio agli Israeliti la loro religione, rendeva questa insieme più conosciuta ed apprezzata presso chiunque altro volgesse ad essa la mente.

E fu infatti con una delle sue opere dinanzi e riportando da essa parecchi passi, che un eminente scrittore ed uomo di stato italiano compose uno scritto a propugnare la nostra emancipazione, ed un illustre Professore di questo Ateneo, cui certamente solo la morte, che si ebbe a deplorare or è poco, tolse di potere assistere a questo convegno, chiuse l'elogio funebre che ne fece dinanzi a questa r. Accademia coll'offrire un abbraccio fraterno agl'Israeliti in generale, merito senza dubbio in primo luogo di quel libro, cui questo stesso Professore sì giustamente definisce, dicendolo: „Scuola dell'intelletto, fiamma del sentimento, unificazione dell'umanità tutta quanta“, ma merito insieme di chi seppe sì bene, sì pienamente inspirarsi al medesimo, e renderne chiari e perspicaci i dettami dinanzi a tutti.

Vale pertanto, o anima santa, e possa da questa pietra sì eloquente in sua muta favella, partire un eccitamento continuo a seguire il tuo esempio, elevando il nostro animo a Dio ed inspirandoci ai più nobili sentimenti.

Vale adunque e possa tu godere nell'alto quella pace e beatitudine che noi ora qui compunti t'imploriamo, recitando la mesta prece a ciò istituita!

Elenco dei contributi pervenuti al Comitato.

Comunità israelitica di Trieste	Lire it.	200.—
" " Padova	"	200.—
" " Venezia	"	150.—
" " Mantova	"	50.—
" " Torino	"	50.—
" " Verona	"	40.—
Legato David Morpurgo	"	500.—
Signor Antonio Dr. Zambelli	"	200.—
" Isaia Dr. Luzzatto	"	100.—
" Giuseppe Dr. Luzzatto	"	100.—
" Giuseppe Coen	"	200.—
Signori Fratelli Besso	"	150.—
Signor Graziadio Cusin	"	50.—
" Senatore Prof. G. Ascoli	"	20.—
" Prof. Davide Kaufmann	"	25.—
Diversi	"	45.—
	Lire ital.	2080.—

Per spese, appar resoconto documentato trasmesso alla

Rapp. della Com. di Trieste e conservato in atti " 2072.—

Civanzo Lire ital. 8.—

Il civanzo di Lire ital. 8.— fu devoluto al fondo dell'Istituto scolastico della Comunità di Trieste.

**Epigrafi del Rabbino Maggiore S. S. Olper per il trigesimo
della morte del Prof. S. D. LUZZATTO.**

Sulla entrata maggiore dell' Oratorio di Torino.

SAMUEL DAVID LUZZATTO.
GLORIA VERA E CORONA IMMARCESCIBILE
ALLO ISRAELITICO NOME
FU MAESTRO PRIMO A SÈ STESSO
INDI PER OLTRE A SETTE LUSTRI
NELLO ISTITUTO DI PADOVA
EDUCÒ RABBINI
AL SAPERE ALLA VIRTÙ.

COL SECOLO NACQUE IN TRIESTE
L'ESTREMO VALE
DISSE ALLA TERRA
IL DÌ XXX SETTEMBRE MDCCCLXV.

A destra entrando
ALTISSIMO EBBE L'INGEGNO
SANTO IL PENSIERO
TEMPRATA L'ANIMA
AD AMORE DI BENE E DI VERITÀ.

IL GIUDAISMO
SEMPRE E SOPRA OGNI COSA
AMÓ
COGLI SCRITTI ILLUSTRÒ DIFESE
COLLE OPERE E COLL'ESEMPIO
DEGNAMENTE ONORÒ.

A sinistra entrando
VISSE DALLA CULTA EUROPA
VENERATO AMMIRATO
MORÌ OPULENTE
DI VIRTÙ DI SAPERE DI FAMA
DI FORTUNA MISERRIMO.

PIANGE QUESTA MORTE
TUTTO ISRAELE
VEDOVATO DI TANTA GRANDEZZA

Hanoverian 65
SCIADALI MONUMENTUM

quo libro continentur historia monumenti in tumulo

PROFESSORIS SAMUELIS DAVID LUZZATTO

PATAVII EXSTRUCTI

atque eiusdem commentatio

DE ORIGINE ET PROGRESSU GRAMMATICAES HEBRAICAE

praemissa volumini quod inscribitur

PROLEGOMENA AD GRAMMATICAM LINGuae HEBRAICAE

In sermonem Hebraicum convertit, annotavit,
usque ad aetatem nostram perduxit,

VICTORIUS CASTIGLIONI

TERGESTINUS.

TERGESTE MDCCXCV.

CRACOVIAE.
in aedibus Iosephi Fischeri.